

**TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR ÇERÇEVESİNDE
DEVALÜASYONUN
DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Hülya KUŞÇUOĞLU

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. İlyas Şıklar**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temmuz 1998**

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR ÇERÇEVESİNDE DEVALÜASYONUN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Hülya Kuşçuoğlu

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 1998

Danışman: Doç. Dr. İlyas Şıklar

Dışa açılmanın doğal sonucu olarak, dünya ekonomisi ile bütünleşme bir amaç olarak saptanmıştır. Bu çerçevede dış ticaret önemli bir etkidir. Buna göre, dışa açık ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi amaçlayan bir programın başarısında, dolayısıyla ihracatın artmasında döviz kuru önemli bir değişkendir.

Bu bağlamda, Türkiye özellikle 1980 sonrasında ekonomisinin dışa açılmasını ve dünya ekonomisi ile entegrasyonunu sağlamak amacıyla, dışa açık ve liberal bir ekonomik model uygulamıştır. Bu dönemde ithalat serbestleştirilirken, ihracat teşvik edilmiştir. Dış ticaret açığı Türkiye ekonomisinin günümüzde de önde gelen sorunlarından biridir. 1998'e gelindiğinde ihracatta plan hedeflerinin gerisinde kaldığı ve dış ticaret açığının büyüdüğü görülmektedir.

Türkiye'de bu sorunun yoğunluk kazanmasıyla yaşanan döviz darboğazı dönemlerinde görülen uygulama devalüasyon olmuştur. Bu çalışmada, dış ticaret açığını giderici bir önlem olarak devalüasyonların, dış ticareti hangi koşullar altında ve ne yönde etkilediği araştırılmıştır. Bu amaçla, Türkiye'deki uygulamalar incelenmiş, bunu destekleyici bir unsur olarak istatistikî bir çalışma yapılmış ve izlenen politikaların başarısının alınan kararların teorik içeriğiyle yakından ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

As a natural result of opening doors to the foreign countries, integration with world economics is determined as a target. In this sense foreign trade is a crucial aspect. Accordingly foreign exchange rate is an important variable both in succeed of a program which aims integration with world economics and consequently in increase of export.

In this sense Turkey has applied an open-door and liberal model in order to maintain an open-door in its economy as well as an integration with the world economy particularly after 1980. During this period export was encouraged whereas import was liberated. Foreign trade deficit is one of the influential challenges even today. By the late 1998, it was observed that planned export target was behind the schedule and there was a growth in deficit.

The application observed in the period of foreign exchange crisis as this problem gained importance intensively turned out to be devaluation. In this study, it was researched under which circumstances and in which way was the foreign trade influenced by the devaluation as a remedy to deficit. With this aim, the applications in Turkey have been observed and a statistical study was done as a factor supplying this and it was concluded that the success of the applied policies were closely related with the theoretical content of the decisions made.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.İlyas ŞIKLAR
Üye : Yrd.Doç.Dr.Erol KUTLU
Üye : Yrd.Doç.Dr.Tayfun MOĞOL

Hülya KUŞÇUOĞLU'nun "Türkiye'deki Uygulamalar Çerçevesinde Devalüasyonun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi" başlıklı tezi 2 Ekim 1998 tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat (Uluslararası İktisat) Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Enver ÖZKALP
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Değer kavramı kişilere göre farklılaşsa da, inanıyorum öyle bir kavram var ki; sürekli değişim içinde olmasına rağmen kişilere göre önemini hemen hiç bir zaman kaybetmemekte. Öyle ki, insanların verdikleri uğraş, yalnızca öngörülen bir noktaya ulaşabilmek için. Bu süreç içerisinde, ayrılan zamanın bu tanıma uygun olduğuna inanmaktayım.

Öğrenim yaşamımda ve gerekse bu çalışmanın gerçekleşmesinde ayrılan zamanda, inancı ve yol göstericiliği ile yaptığı değerli katkılar için, hocam Doç. Dr. İlyas Şıklar'a bu vesile ile teşekkür ederek, öğrencisi olmaktan duyduğum mutluluğu ifade etmek isterim. Ayrıca, yapıcı eleştirilerinden dolayı değerli arkadaşım Ar.Gör. Zafer Anık'a, Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına ve bu çalışmaya bir şekilde emek vererek katkıda bulunan herkese ve tabii, desteklerini hiç bir zaman esirgemeyen aileme içten teşekkürler.

Hülya Kuşçuoğlu

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
DEĞERLENDİRME KURULU VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DEVALÜASYON

1. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ	2
1.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi	6
1.2. Esnek Döviz Kuru Sistemi	8
1.3. Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru Sistemi	9
1.4. Döviz Kuru Sistemleri Seçiminde Kriterler	11
1.5. Döviz Kuru Politikaları	12
2. DEVALÜASYON	14
2.1. Devalüasyonun Yapılış Nedenleri	16
2.1.1. İç Fiyatlar ile Dış Fiyatlar Arasındaki Dengesizliği Gidermek Amacı İle Yapılan Devalüasyonlar	16

2.1.2. İhracatı Teşvik ve İthalatı Ayarlamak Amacı ile Yapılan Devalüasyonlar	17
2.2. Devalüasyonda Zamanlama ve Oran	18
2.3. Devalüasyonun Başarı Koşulları	19
2.3.1. İhraç Malları Dış Talep Esnekliği ve Yurtiçi Talep Esnekliği	20
2.3.2. İhraç Malları Arz Esnekliği	21
2.3.3. İthal Malları Arz Esnekliği	22
2.3.4. Fiyatların Sabit Tutulması	23
2.3.5. Yerleşik Piyasalar ve Tüketici Alışkanlıkları	23
3. DEVALÜASYONUN EKONOMİYE ETKİLERİ	24
3.1. Yurtiçi Gelir ve Fiyatlar Üzerindeki Etki	24
3.2. Kaynak Dağılımı Üzerindeki Etki	24
3.3. Yabancı Sermaye Girişleri ve İşçi Dövizleri Üzerindeki Etki	25
✓3.4. Dış Borçlar Üzerindeki Etki	26
3.5. Devalüasyon ve Spekülasyon	26
✓3.6. Ticaret Ortakları Üzerindeki Etki	26
✗3.7. Ticaret Dışı Mallar Üzerindeki Etki	27
✓3.8. Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etki	27

İKİNCİ BÖLÜM

DEVALÜASYON İLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. DIŞ ÖDEMELER BİLANÇOSU	29
1.1. Ödemeler Bilançosu Dengesi Kavramı ve Bilanço Açıkları ..	31
1.2. Ödemeler Bilançosu Hesapları	32
1.2.1. Cari İşlemler Hesabı	33
1.2.2. Sermaye Hesabı	33
1.2.3. Resmi Rezervler Hesabı	33

1.3. Ödemeler Bilançosunun Cari İşlemlerinin Yapısal Analizi ..	34
1.3.1. Cari İşlemler Dengesi	34
1.3.2. Dış Ticaret Dengesi	35
1.3.3. Dış Ticaret Hadleri	35
2. DEVALÜASYON VE ÖDEMELER BİLANÇOSU	38
2.1. Devalüasyon ve Ticaret Bilançosu	40
2.1.1. Devalüasyonun İthalat Üzerindeki Etkisi,	40
2.1.2. Devalüasyonun İhracat Üzerindeki Etkisi	41
2.2. Esneklikler Yaklaşımı (Nisbi Fiyatlar Yaklaşımı)	43
2.2.1. İthalat Giderlerini Kısıcı Etki	46
2.2.2. İhracat Gelirlerini Artırıcı Etki	48
2.3. Arz Yönlü Yaklaşım	49
2.4. Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı	50
2.5. Parasalcı Yaklaşım	52
3. DEVALÜASYONUN J EĞRİSİ ETKİSİ	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAPILAN DEVALÜASYONLAR VE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

1. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE KAMBİYO REJİMİ	60
1.1. 1980 Öncesinde	60
1.2. 1980 Sonrasında	66
2. TÜRKİYE'DE UYGULANAN DIŞ TİCARET REJİMİ	71
2.1. 1980 Öncesi	71

2.2. 1980 Sonrası 76

3. 1980 ÖNCESİ YAPILAN DEVALÜASYONLAR VE DIŞ TİCARET 80

3.1. 1946 Devalüasyonu 80

3.2. 1958 Devalüasyonu 82

3.3. 1970 Devalüasyonu 86

4. 1980 VE SONRASINDA YAPILAN DEVALÜASYONLAR

VE DIŞ TİCARET 89

4.1. 1980 Devalüasyonu 89

4.2. 1994 Devalüasyonu 93

5. DEVALÜASYONUN DIŞ TİCARETE ETKİSİ:

İSTATİSTİKİ ANALİZ 97

SONUÇ 101

EKLER 107

KAYNAKÇA 111

TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablolar

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1. Talep Esnekliği ve Devalüasyonun Etkileri	45
Tablo 3.1. Devalüasyon Sonrası İthalat ve İhracatın Gelişimi	81
Tablo 3.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Rakamları	81
Tablo 3.3. 1950-58 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri	83
Tablo 3.4. 1950-60 Döneminde Dünya ve Türkiye İthalatı	84
Tablo 3.5. 1950-58 Dönemi İthalat Rakamlarının Milli Gelire Oranı	84
Tablo 3.6. 1950-58 Dönemi Endeksleri	85
Tablo 3.7. 1959-62 Dönemi Dış Ticaret Rakamları	85
Tablo 3.8. 1960-70 Yılları Arasında İthalat ve İhracat Oranları	87
Tablo 3.9. Dış Ticaret Göstergeleri	91
Tablo 3.10. İhracat Göstergeleri	94
Tablo 3.11. Dışa Açıklık Oranı ve İhracatta Yapısal Değişim	96

Şekiller

Şekil 1.1. Döviz Kuru Sistemleri	5
Şekil 1.2. Esneklik Koşulu (Talep Esnekliği)	21
Şekil 2.1. Dış Ticaret Hadleri	36
Şekil 2.2. Devalüasyonun Etkileri	39
Şekil 2.3. Marshall-Lerner Şartının Açıklanması	44
Şekil 2.4. Devalüasyon ve İthalat Giderleri	47
Şekil 2.5. Devalüasyonun İhracat Gelirlerine Etkisi	49
Şekil 2.6. Devalüasyon Dinamiği: J Eğrisi	55
Şekil 2.7. Devalüasyonun Zaman Yolu	56

GİRİŞ

Cumhuriyetin başından itibaren, Türkiye'nin en büyük sorunu, yeterli derecede dövizi bulunmaması ve bunun sonucunda, gelişmişlik düzeyine ulaşılabilmesi için gereken ithalatı yapamaması olmuştur. Türkiye ekonomisi henüz ekonomik ve sosyal göstergeleri itibariyle gelişmiş bir ekonomi özelliği kazanamamış olmasına karşın, zaman geçtikçe, sosyal alanda olduğu gibi ekonominin çeşitli sektörlerinde de önemli gelişmeler göstermektedir. Bu çerçevede, dış ticarete özellikle de ihracat sektöründeki gelişmeler büyük önem taşımaktadır.

Türkiye ekonomisinin temel sorunları, her ikisi de ekonominin iç ve dış dengeleri ile ilgili olmak üzere, iç kaynak yetersizliği ve döviz kıtlığıdır. Dışa açık bir ekonomi için, kısa dönemde, iç denge yanında dış dengenin de korunması; uzun dönemde ise, dış ödemeler bilançosunun sağlıklı bir yapıya kavuşturulması en önde gelen ekonomik amaçlar arasında yer almaktadır. Ödemeler bilançosu tabloları incelendiğinde, asıl sorunun dış ticaret açığı olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin yaşadığı tüm ekonomik krizler, gerek 1980 öncesinde gerekse 1980 sonrasında, ya yurtiçi tasarrufların yetersizliği ya da ödemeler dengesi açığı şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında hükümetler, döviz gelirlerini artırıcı bir önlem olarak, ihracatı teşvik etmeye yönelmişler, ekonomik ve mali araçlarla teşvik politikaları uygulamışlardır. Döviz darboğazı dönemlerinde görülen en yaygın uygulama devalüasyondur. Bu yolla, dış ticaret kaynaklı döviz girişlerini döviz çıkışlarına göre arttırarak döviz birikimi sağlanması amaçlanmıştır.

Ancak, her zaman bu amaca ulaşılamamaktadır. Devalüasyonun dış ticaret üzerindeki "beklenen" etkisinin hangi koşullar altında gerçekleşeceği, ithalat ve ihracat rakamlarını ne yönde ve nasıl etkileyeceği önemlidir. Çalışmada konuya bu açıdan yaklaşılmış; Türkiye'de yapılan büyük oranlı devalüasyonlar incelenerek, bu uygulamaların dış ticaret üzerinde yarattığı "reel" etkiler araştırılmıştır.

Bu amaçla çalışmada öncelikle, döviz kuru sistemleri ve devalüasyon incelenecek, ikinci bölümde ise, devalüasyon ile dış ticaret arasındaki ilişki kuramsal yapı çerçevesinde araştırılacaktır. Üçüncü bölümde ise Türkiye uygulaması değerlendirilerek, bu uygulamadan elde edilen veriler ışığında istatistiki bir analiz gerçekleştirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DEVALÜASYON

Bu bölümde, döviz kuru sistemleri ile devalüasyon arasındaki ilişkinin kuramsal olarak belirlenebilmesi amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle döviz kuru sistemleri genel olarak açıklanacak daha sonra ise devalüasyon hakkında açıklamalara yer verilecektir.

1. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ

Döviz kuru bir yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatıdır. Diğer bir ifadeyle döviz kuru iki ulusal para birimi arasındaki değişim oranını ifade eder.¹ Buna göre yabancı para birimi başına değiştirilebilen ulusal para miktarının artması, başka bir deyişle döviz kurunun yükselmesi, ulusal paranın dış değerinin düşmesi demektir. Tersine, yabancı para birimiyle değiştirilebilen ulusal para miktarının azalması da ulusal paranın dış değerinin yükselmesi anlamına gelmektedir.²

Döviz kuru sisteminin ise, döviz kurlarının nasıl ve hangi güçler tarafından belirleneceği, kurlarda serbestçe ya da resmi kararlarla değişme olup olmayacağı veya hangi ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili kurallar bütünü veya kısaca döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi olarak tanımlamak mümkündür.

Döviz kuru sistemi ile yakından ilişkili bulunan iki önemli kavram vardır. Bunlardan ilki kambiyo sistemi kavramıdır. Kambiyo sistemi, döviz kuru sisteminin

¹S.Rıdvan KARLUK, **Uluslararası Ekonomi**, (Beşinci basım, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1998), s.309.

²Halil SEYİDOĞLU, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, (Onbirinci basım, İstanbul: Güzem Yayınları, 1995), s.221.

yanısına döviz işlemlerinin serbestlik durumunu ve döviz kurunun fiili düzeyini dolaylı olarak etkileyen kontrolleri de kapsayan daha geniş bir kavramdır. Döviz kuru sistemi ile anlam yakınlığı içinde bulunan ikinci kavram olan, döviz kuru politikası ise, sistem politikalarından oluşan daha genel bir terimdir ve aynı sistem içinde, sistemin temeline aykırı olmamak üzere, az çok farklı politikaların izlenmesi mümkündür.³

Döviz kurları ülkenin fiyatlar genel seviyesinden, diğer ülkelerdeki parasal gelişmelerden, ülkenin dış varlık ve yükümlülüklerinden ve geleceğe dönük beklentilerden etkilenir. Döviz kuru hareketleri ise, ihracat ve ithalatı etkilediğinden, dış ticarete değişmelere yol açar. Örneğin, TL'nin diğer para birimleri karşısında reel olarak değer kaybetmesi, uluslararası ticaret hadlerinin aynı kaldığı varsayımı altında, ihracatın artmasına ithalatın ise azalmasına yol açar.⁴ Ayrıca, döviz kuru bir piyasa ekonomisinin dayandığı temel mekanizmalardan biridir ve piyasa ekonomisinde bu mekanizmadan iki ana görev beklenir:

i) Dış ticaret ve değişim konusu olabilen mal ve hizmetlerin benzerliğini; mukayese edilebilirliğini, fiyat eşitliğini sağlamak. Diğer bir deyimle, iç ekonomiyi dış ekonomilere bağlamak.

Döviz kuru bu görevini tam olarak yerine getirebildiği takdirde faiz oranları dahil iç fiyatlar, aynı mal ve hizmetlerin gümrük ve nakliye ücretleri dışındaki kısmında da fiyatlarıyla karşılaştırılabilir bir düzeye gelmekte ve içeride üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları ile, dışarıda üretilen aynı mal ve hizmetlerin ya da benzeri mal ve hizmetlerin fiyatları arasındaki aşırı farklar ortadan kalmaktadır.

ii) Ekonomide döviz arz ve talebini dengeye getirmek, böylece ekonominin dış ödemeler dengesi hesaplarını denge içerisinde tutmak.

Döviz kurunun bir piyasa ekonomisinde kendisinden beklenen iki temel görevi, tam anlamıyla yerine getirebilmesi, döviz kurunun; Milli gelirin yıl içinde üretilmesinden, yaratılmasından doğan normal döviz arzı ve döviz talebine göre; rezervleri ve gümrük duvarları ile kısaca her türlü müdahale ile desteklenmeden serbestçe belirlenmesini

³ Nevzat GÜRAN, **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, (İzmir:Kavram Matbaası, 1987), s.7.

⁴ **Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler**, (Ankara: TC.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1995), s.31.

gerektirir. Böyle bir kur ise, iç mal ve hizmetlerin fiyatlarının dış mal ve hizmetlerde eşitliğini sağlar; ekonomide kıt kaynakların en verimli, en etkili bir birleşim içerisinde kullanılmasına yardımcı olur.⁵

Bütün döviz kuru sistemlerinde temel amaç, döviz kurunun belirleniş şekli ne olursa olsun ödemeler bilançosunu belirli bir süre dengede tutan denge kurularını belirlemektir.⁶ Bir ülkenin ödemelerinde açık vermesi durumunda bunları kapatabilmesi sahip olduğu uluslararası rezervler ve ticaret yaptığı ülkelerin bu rezerv aktiflerini kabul etme isteğine bağlıdır.⁷

Konuya az gelişmiş ülkeler açısından yaklaşıldığında ise ortaya şu sonuç çıkmaktadır: Bu ülkeler genellikle küçük ve dışa açık ekonomilerdir. Büyük çoğunluğu enflasyonist baskı altındadır ve sürekli ödemeler dengeleri kronik açıklar vermektedir. Ulusal paranın sürekli olarak değersizleşmesinin getirdiği yüke katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Almış oldukları dış borçların geri ödenmesinde ciddi güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Paranın değersizleşmesi de bu tür ülkelerin çoğunda kendisinden bekleneni vermemektedir. Çünkü bu ülkeler yapısal bir dengesizlik içindedirler; yani ihracat fiyat esnekliği düşüktür; toplam üretimin içindeki ithal payı belirli bir düzeyin üstündedir ve ciddi ölçülerde daraltılamaz; marjinal tasarruf eğilimi de hemen hemen sabittir ve nisbi fiyat değişiklikleri karşısında kolayca değişmez. Ayrıca bu ülkelerin yaptıkları ihracatta büyük dalgalanmalar olur ve dış ticaret sektörleri gelişmiş ülkelere göre her türlü olumsuz etkiye daha açıktır.

Kambiyo kuru veya döviz kuru, yabancı paraların ulusal para birimi olarak fiyatıdır. Bu fiyatın belirleniş biçimi ve dış ticaret politikası aracı olarak kullanılış biçimi, ülkelerin ödemeler dengesindeki bütün kalemleri ilgilendirdiği gibi, iç kaynak dağılımı, enflasyon, büyüme ve gelir bölüşümü gibi konularda da önemli etkiler yaratır.⁸ Döviz kuru sistemleri literatürde genellikle sabit-esnek biçiminde iki ana gruba ayrılmakla birlikte; kavramlara yüklenen farklı anlamlar bir sistemin bazen bir grup, bazen de diğer

⁵Kemal KURDAŞ, *Ekonomik Politika Üzerine İncelemeler Yorumlar*, (İstanbul: Beta Yayınları, 1994), s.184.

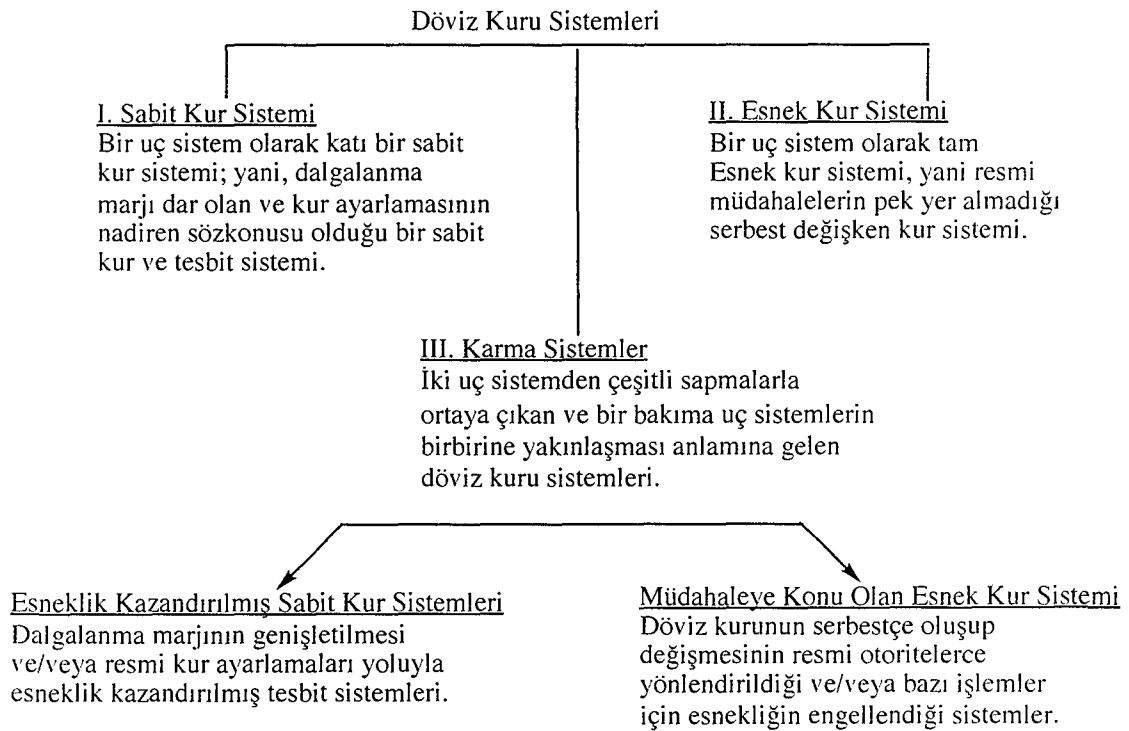
⁶KARLUK, *a.g.e.*, s.313.

⁷Erol İYİBOZKURT, *Uluslararası İktisat Teorisi ve Politika*, (Üçüncü basım, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1995), s.241.

⁸Erol MANİSALI, *Devalüasyon ve Kur Ayarlamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi*, (İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınlar Dizisi No: 8, 1980), s.5.

grup içinde yer almasına neden olabilmektedir.

Esneklik kavramı bazen kurların değişebilme veya değiştirilme bazen de kurların serbestçe değişebilme özelliğini; sabitlik kavramı da, bazen kurların katı bir şekilde sabit tutulma bazen de kurların resmi otoritelerce tesbit edilmiş olma özelliğini ifade etmede kullanılmaktadır. Bununla birlikte, esnekliğin her iki özelliğini de üzerinde taşıyan basit altın standardı sistemi veya ayarlamasının nadiren söz konusu olduğu dar sınırlı bir tesbit sistemi sabit kur sisteminin en uçta yer alan türleri olarak kabul edilebilir.

Şekil 1.1: Döviz Kuru Sistemleri

Kaynak: Güran, 1987, s.9

Döviz kuru sistemlerinin farklılaştırılmasına yol açan temel faktör; döviz piyasasının işleyişinde ve özellikle kurların belirlenmesinde, piyasa güçleri ile resmi otoritelerin nasıl ve ne ölçüde rol oynadıklarıyla ilgilidir.⁹

Döviz fiyatının belirlenmesinde iki ana yol vardır; ya ülkedeki ilgili otoritenin

⁹GÜRAN, a.g.e., s.8

belirleyeceği bir döviz fiyatı söz konusudur, veya döviz fiyatı serbest olarak, iç ve dış piyasa şartlarına göre belirlenir.¹⁰

Anlaşılabacağı gibi, kur değişimleri uygulanan kur sistemine bağlı olmaktadır. Döviz kurlarıyla ilgili iki temel sistemden biri sabit kur sistemi, diğeri ise esnek kur sistemidir. Bu iki temel kur sistemini birleştiren çok sayıda ara sistem vardır. Bunlar içinde en önemlisi esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemidir. Aşağıda bu sistemler açıklanmaya çalışılmaktadır.

1.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi

Paraların bir başka paraya ya da sepete bağlanmasına veya başka paralar karşısında değerinin değiştirilmemesine sabit kur denilmektedir. Sabit kur sisteminde, ekonomik birimler, alım-satım işlemlerini resmi kur ile yapmaktadırlar. Bu sabitliği korumak için hükümetler rezervlerini kullanırlar. Fakat, rezervlerin azalması devalüasyon ihtiyacını gündeme getirmektedir. Aynı durum, paranın aşırı değerlenmesinde de yapılmaktadır.¹¹ Bu sistemde döviz kurunun hükümet kuruluşları tarafından yükseltilmesi, devalüasyon, döviz kurunun düşürülmesi ise revalüasyon adını almaktadır.

Sabit kur uygulamasında ulusal paralar arasındaki pariteler değişmeyen bir orana bağlanmışlardır. Sabit kurlarda buna rağmen belli bir esneklik mevcuttur. Uygulanan para sistemine göre sabit kurlarda da değişim oranı, belli sınırlar içinde kalmak şartı ile, aşağıya ve yukarıya doğru oynar.¹² Bu sistemde, ulusal paranın alabileceği en yüksek değere “üst destekleme noktası”, en düşük değere ise “alt destekleme noktası” denir. Kağıt para sisteminde aşağı ve yukarı destekleme noktaları tarafından belirlenen bu sınırlar, altın para standardında yukarı ve aşağı altın noktaları başka bir deyişle, altın ithal ve altın ihraç noktaları tarafından belirlenir.

Sabit döviz kuru sistemi en iyi şekilde altın para standardının geçerli olduğu sistemlerde işler. Altın standardı rejiminde döviz piyasası serbest olmalıdır. Ayrıca, ülkelerin paraları doğrudan veya dolaylı olarak altınla tanımlanmalı, istenildiği kadar altın serbestçe satın alınabilmeli, ülkeye altın giriş ve çıkışına müdahalede bulunulmamalıdır.

¹⁰MANİSALI, a.g.e., s.5.

¹¹Emin ERTÜRK, *Döviz Ekonomisi*, (İstanbul: Der Yayınları, 1994), s.22.

¹²Onur KUMBARACIBAŞI, *Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi*, (İkinci Basım, Ankara, İTİA Yayını, No: 103, 1976), s.92.

Bu durumda ülkelerin paraları altına bağlı olduğundan ulusal paraların birbirleriyle ifadesi olan döviz kurları da sabit olacak veya altın noktaları diye adlandırılan kur sınırları içinde sabit kalacaktır.¹³

Sabit kurlarda, paraların bağlanacağı standart önemlidir. Ülkelerin yoğun ticaret ortaklığı kurduğu ülkelerle sermaye hareketlerinin olduğu ülkeler aynı ülkeler ise, herhangi bir sorun çıkmamakta, ancak ticareti ağırlıklı olarak yaptığı ülkelerle sermaye hareketi yoğun olan ülkeler farklıysa, bu durum sorun yaratabilmektedir. Örneğin, Avrupa ile yoğun ticarete rağmen, bir para dolara bağlanırsa, sermaye ortakları için problem yoktur, fakat ticaret yapanların aleyhine değişim ilişkileri ortaya çıkabilecektir.¹⁴ Sabit kur rejimi içinde, tek kur uygulaması ile birlikte katlı kur uygulaması da görülen bir durumdur.

Tek sabit kur uygulamasında tüm dış işlemler tek kur üzerinden yapılmakta, katlı kur rejiminde ise, dövizin farklı kullanım alanlarına göre, dövizin fiyatı da farklılaşmaktadır. Örneğin, işçi dövizlerine veya bazı ihraç ve ithal mallarına farklı kur uygulanması, katlı kur uygulaması olarak tanımlanmaktadır.

Sabit kurların en önemli özelliği, kur hakkında belirsizlik olmayacağı için dış ticareti geliştirici bir etkenliğe sahip olmasıdır. Ayrıca, geçici ve önemsiz nedenlerden kaynaklanan dış dengesizlikler söz konusu olduğunda, döviz kuru değişmesi gibi temel bir düzeltme aracı yerine, rezervlerin kullanılması, kaynakların arızı işsizliği ve yanlış tahsisi gibi sosyal maliyetleri ortadan kaldıracaktır.

Bu sistemin diğer avantajlı yönü ise, döviz kuru değişmelerinin dış ticaret ve sermaye akımları özellikle uzun dönemli yabancı sermaye üzerinde doğurabileceği riske karşılık; sabit tutulan kurların, bir istikrar ortamını da beraberinde getirmesidir.¹⁵

Günümüzde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yürürlükte olan sabit kurlu Bretton Woods Sistemi¹⁶ yıkılmış ve çoğu ülkeler daha esnek uygulamalara geçmişlerdir.

¹³KARLUK, a.g.e., s.313.

¹⁴ERTÜRK, a.g.e., s.23.

¹⁵GÜRAN, a.g.e., s.91.

¹⁶Bretton Woods sistemi bir ayarlanabilir sabit kur sistemi idi. Bu sistemde dış dengeyi sağlamak için ulusal paranın dolar paritesinde değişiklik yapma olanağı sağlanıyordu. Bu sistemde, ABD dışındaki tüm ülkeler paralarını sabit kurlardan dolara bağlıyor ve döviz piyasasına müdahalelerle bu

Bununla birlikte, Avrupa Döviz Kuru Mekanizmasına (European Exchange Rate Mechanism) bağlı ülkelerin paraları birbirlerine karşı sabit kurlarla bağlıdır. Diğer bazı ülkeler de paralarını eskiden olduğu gibi ya bir büyük sanayi ülkesinin parasına ya da hesap birimi görevi yapan bir paralar sepetine bağlamışlardır.¹⁷

1.2. Esnek Döviz Kuru Sistemi

Döviz kurlarının tamamen arz ve talep güçlerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda belirlendiği kur sistemine esnek kur sistemi adı verilir. Sisteme serbest dalgalanan, dalgalı veya yüzen kur sistemi gibi isimlerde verilir. Değişken kur sistemlerinde döviz piyasası üzerinde hükümet müdahalesi yoktur veya en aza indirilmiştir.¹⁸ Bu müdahale, döviz alım satımının belli kurumlarca yürütülmesi, döviz talebinin kontenjana bağlanması, döviz kurunun sabit tutulması gibi önlemlerle gerçekleştirilmeye çalışılır.

Dövizin ulusal para birimi türünden fiyatı tüm fiyatlar gibi alıcı ve satıcıların isteklerinin denkleşmesiyle belirlenir. Piyasa güçlerinin işleyişi ile döviz kurundaki bir yükselmeye ulusal paranın değer kaybetmesi (depreciation), kurdaki bir düşmeye de ulusal paranın değer kazanması (appreciation) olayı adı verilir.

Esnek döviz kuru sisteminde, teorik olarak para otoritesinin piyasaya müdahalesi sözkonusu değildir. Sistemin uygulandığı bir ülkede ödemeler dengesi açığının olması durumunda ülke parası değersizleşir. Bu nedenle döviz girişleri artar, çıkışları azalır dolayısıyla, piyasada döviz arzı sabit kalırken döviz talebinde bir artış olursa döviz kuru derhal yükselir, ulusal para değer kaybeder. Bu ise ülkenin mal ve hizmet ithali ile ülkeden kısa süreli sermaye çıkışlarını caydırıcı etki yaparken, mal ve hizmet ihracını ve kısa süreli sermaye girişlerini özendirir, böylece ödemeler bilançosundaki açığı giderici etkide bulunur. Sonuçta zaman içinde ödemeler dengesi açığı kendiliğinden kapanır, fazla durumunda ise, tersi gerçekleşir.

kurları sürdürmeye çalışıyorlardı. ABD ise parasını 1\$ = 35 ons fiyatından altına bağlıyor, ayrıca yabancı merkez bankalarına, ellerinde dolar rezervi karşılığında bu fiyattan altın satma taahhüdü altına giriyordu. Bretton Woods sistemi ile dolar, bir uluslararası değer standardı, rezerv para, döviz piyasasına müdahale parası gibi fonksiyonlar yüklenmişti.

Bkz.:SEYİDOĞLU, a.g.e., s.665.

¹⁷Aynı, s.210.

¹⁸AKYÜZ, a.g.e., s.114.

Esnek kur sistemi uygulamasının sağladığı bazı avantajlar bulunmaktadır. Bu ise sistemde dış açık ve dış ödeme fazlalarının, döviz kurlarındaki serbest değişmelerle giderilmesi ve dış dengenin kendiliğinden sağlanmasıdır. Diğer bir avantajlı yönü ise, iç ekonomik dengeyi sağlayacak politikalar izlerken dış dengeyi bozma endişesinden kurtarıp serbest davranma olanağına kavuşturmasıdır. Bu sistem altında dış denge amacı ile harcama genişletici veya harcama daraltıcı politikalar uygulamaya gerek yoktur. Dış denge, kur değişimleri yoluyla kendiliğinden sağlandığı için, uygun koşullar altında, hükümetler ödemeler bilançosunu bozma endişesine kapılmadan işsizliğin önlenmesi veya enflasyonla mücadele gibi iç ekonomik denge amaçlarını gerçekleştirmeye yönelebileceklerdir. Bu ise para ve maliye politikalarının değişken kur sistemleri altında bağımsızlığa kavuşmaları anlamına gelmektedir.¹⁹

Bu avantajlara karşılık, esnek kur uygulamasının bazı sakıncalı yönleri de bulunmaktadır. Sistemin döviz kurlarına ilişkin belirsizliği ve kambiyo riskini artırarak, dış ticareti ve uluslararası yatırımları azaltması sakıncalı yönlerinden birisidir. Diğer bir sakıncalı yönü ise, sistemin enflasyonist eğilimleri körükleyerek bir depresiasyon-enflasyon kısır döngüsüne neden olmasıdır.²⁰

Bu sisteme göre, döviz kuru arz ve talep tarafından serbestçe belirlenmeye bırakılmakta ve kamu müdahalesi gereksiz bulunmaktadır. Böylece serbestçe belirlenen esnek döviz kuru döviz arz ve talebini devamlı denk tutmakta dolayısıyla dış dengenin devamlı korunmasını sağlamaktadır.

1.3. Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru Sistemi

Gerek katı gerekse esneklik kazandırılmış olan sabit kur sistemlerinin ortak özelliği, ulusal para ile yabancı paralar arasında resmi otoritelerce doğrudan ya da dolaylı olarak tespit edilmiş olan kurların mevcut olmasıdır. Bu tespit edilmiş kurlar parite kuru, par değeri, resmi kur gibi adlar alabilmektedir.²¹

Sabit kur sistemine esneklik kazandırılmasıyla ortaya çıkan uygulamalarda ülkeler, ulusal paralarının değerini yabancı bir paraya bağlayarak sabitlerler. Ekonominin zaman

¹⁹SEYİDOĞLU, a.g.e., s.657.

²⁰GÜRAN, a.g.e., s.95.

²¹Aynı, s.11.

içinde değişen koşullarına göre de gerektiğinde sabit olarak belirledikleri bu değeri değiştirirler. Böylece sabit kur uygulamasına esneklik getirilmiş olur.

Ulusal paranın yabancı bir paraya bağlanmasında iki yöntem izlenir: Ulusal parayı tek bir paraya bağlama; birden çok paraya bağlama. Tekli bağlantı uygulamasında ulusal para, en çok dış ticari ilişkiye girilmiş olan yabancı ülkenin parasına bağlanır.

Çoklu bağlantı uygulamasında ise, ülke ulusal parayı kendisi ile en çok ticaret ilişkisi içinde bulunan yabancı ülke paralarından oluşan bir sepet'e bağlar. Yabancı ülke parasının hangi ağırlıkta sepette yer alacağı ise, yabancı ülkelerin çoklu bağlantı uygulamasını yapan ülkenin dış ticaretinde kapladığı yere bağlıdır: Yani hangi yabancı ülke ile daha çok ticari ilişkisi varsa, onun parasına sepette daha fazla yer verebilmektedir. Böylece birden çok yabancı para değerlerinin ağırlıklı ortalamasına göre, ulusal paraya sabit bir değer saptaması yapılır. Çoklu bağlantı uygulamasının en iyi örneklerinden biri, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yaratılan Özel Çekiş Hakları, ya da kısa adıyla SDR'dir.²²

Katı bir sabit kur sistemine esneklik kazandırmanın başlıca iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, döviz kuru ayarlamalarıdır. Sabit kur sistemlerinin esnekliğinin döviz kuru ayarlamaları yoluyla artırılmasının da başlıca iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, büyük oranlı döviz kuru ayarlamaları yapılması; ikincisi de, küçük oranlarda olmak üzere daha sık ayarlamalara başvurulmasıdır. Böylece ortaya çıkan sistemlerden birincisine ayarlanabilir tespit sistemi, ikincisine ise sürünen pariteler veya kayan pariteler sistemi denilmektedir.

Sabit kur sistemlerine esneklik kazandırmanın ikinci temel yolu ise, alt ve üst destekleme noktaları arasındaki bantın genişletilmesidir. Böylece, döviz kuru parite etrafında daha büyük dalgalanmalar göstermekte ve desteklemelere daha geç ihtiyaç duyulmaktadır.²³

²²SDR, (Special Drawing Rights) Uluslararası Para Fonu tarafından uluslararası likidite gereksinmesine cevap vermek üzere yaratılan, karşılıksız bir ödeme aracıdır. Ödeme gücünü IMF üyelerinin kabulünden alır. SDR'nin değeri başlangıçta (1969) 1 ons altın= 35 SDR idi; 1974-1980 arasında 16 ülke parasından oluşan bir sepete göre değerlendirilmiştir. 1981 yılından itibaren SDR'nin değerlendirilmesinde esas alınan ulusal para sayısı beşe indirilmiş ve her beş yılda bir SDR'nin değerini belirleyen para sepetini, değişen şartlara göre yeniden düzenleme kararı alınmıştır.

Bkz: AKYÜZ, a.g.e., s.122.

KARLUK, a.g.e., s.502.

1.4. Döviz Kuru Sistemleri Seçiminde Kriterler

Bir ülke yukarıda açıklanan üç temel döviz kuru sisteminden hangisini seçerse, daha uygun bir karar vermiş olacaktır? Bu seçim hangi kriterlere göre yapılmalıdır? Bu soruların cevabını bir takım göstergeler ile açıklamak mümkündür. Bunlar; ülkenin dışa açıklık derecesi, ekonominin büyüklüğü, dış ticarete konu olan malların çeşitliliği ve uluslararası mali piyasalarla bütünleşme derecesidir. Bütün bu göstergeler, ülkenin döviz kuru sistemi seçiminde ayrıca temel fonksiyonlardır. Bu göstergeler aşağıda açıklanmaya çalışılmaktadır.

Ülkenin dışa açıklık derecesi, ekonomide dış ticarete konu olan malların GSMH'ya oranı ile ölçülmektedir. Eğer bu ülke ekonomisi dışa açık bir yapıda ise, sabit döviz kuru sistemi; buna karşılık dışa kapalı ve dış ticaret sektörü küçük ülke için esnek döviz kuru sistemi daha uygun olacaktır. Çünkü, sabit döviz kuru sisteminde toplam talebin kısılması ile dış ticaret açığının ortadan kaldırılması için, ekonominin ithalat eğilim oranının aksi yönde deflate edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan, kapalı bir ekonomide dış ticaret açığını deflasyonist veya enflasyonist politikalar ile ortadan kaldırmanın maliyeti çok yüksektir. Buna karşılık bu açık, döviz kuru aracılığıyla çok daha kolay bir şekilde giderilmektedir.

Küçük ve homojen ekonomilerde makroekonomik politikalar, ekonominin ihtiyaçlarına, bölgesel ve sektörel farklılıkları olan büyük ekonomilere göre daha etkin kullanılabilecektir. Bu tür ekonomilerde izlenen politikalar üzerinde çeşitli grupların fikir birliğine ulaşması daha kolay olmaktadır. Buna karşılık büyük ekonomilerde çeşitli ekonomik politikalar hakkında sosyal grupların fikir birliğinin sağlanması daha zor olmaktadır. Bu nedenle genelde küçük ülkeler sabit döviz kuru, büyükler ise esnek döviz kuru politikasını daha avantajlı bulabilirler.

İhraç malları çeşitli olan ülkeler, genelde esnek kur sistemini tercih etmektedirler. Çünkü, ihraç mallarındaki çeşitlilik, ülkenin bir tek mala olan bağımlılığını azaltmaktadır. Bu malların miktar ve fiyat dalgalanmaları birbirini telafi edeceği için, döviz kuru dalgalanmalarından doğabilecek kayıplar da ortadan kalkmaktadır. Buna karşılık, ihracat sınırlı bir kaç mala bağımlı ülkeler, ihracat gelirlerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini giderebilmek ve döviz rezervlerinde istikrar sağlayabilmek için sabit kur

²³GÜRAN, a.g.e., s.99.

sistemini tercih etmektedir.

Bir ülkede ticaret bankalarının yabancı para aktiflerinin para arzına oranı yüksek ise, bu ülkede ekonominin dış mali piyasalar ile bütünleşmesinden ve sermaye hareketlerinin serbestliğinden bahsetmek mümkün olabilecektir. Eğer ülkenin parası konvertibl değil ise, bu ekonominin dış mali piyasalar ile bütünleşmesi çok zor olmaktadır. Büyük uluslararası mali piyasalara sahip ekonomilerde tercih edilen sistem, esnek döviz kuru sistemidir.²⁴

Döviz kurlarının ülkenin iç ve dış dengesinde oynadığı rol göz önüne alındığında, döviz kuru sistemlerinin seçiminin ne derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu sistemlerinin seçiminde ise, ülkelerin gelişmişlik derecelerine göre bir takım göstergeler yardımcı olmaktadır. Bir ülkenin dışa açık ya da sabit döviz kuru sistemini seçen bir ülkenin ihraç mallarının sınırlı, yabancı konvertibl para aktifleri / para arzı oranının küçük olması gibi örnekler verilebilir.

1.5. Döviz Kuru Politikaları

Döviz kuru politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek ve dış ödeme dengesini etkilemek amacıyla döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları bütün önlemlerdir. Bu önlemleri çoğu defa ülkeler tek başlarına almak yerine uluslararası para sisteminin yönlendirmesine göre uygulamaya koymaktadırlar.

Kur politikalarının içeriği herşeyden önce, uygulanan uluslararası para sisteminin, özel olarak da döviz kuru rejimlerinin niteliğine uygun olarak belirlenmektedir. Öte yandan, kur politikalarının etki ve sonuçları, aynı zamanda para otoritelerinin piyasayı yönlendirmekte kullandıkları araçlara bağlı olmaktadır.²⁵

Döviz kuru politikaları, ulusal ekonomik politikaların önemli bir bileşenidir. Uygulamada bir çok değişkenle bağlantılı olmakla birlikte, esas temelini ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar veya daha genel olarak ekonominin yapısı oluşturmaktadır. Çünkü, ülkeler itibariyle döviz kuru politikasının şekli kadar, amaçları da birbirinden farklı olabilmektedir. Bu yüzden, gelişmişlik düzeyi, izlenecek politikayı ve döviz kurunu esas alacak kriterleri belirleyen önemli bir etken olmaktadır.

²⁴KARLUK, a.g.e., s.321.

²⁵Aynı, s.323.

Kur tespitinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında en önemli fark, amaç konusunda belirlemektir. Gelişmiş ülkeler için amaç; cari kurun denge kurundan sapma gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Gelişmekte olan ülkelerde ise; orta vadede sürdürülebilir gerçekçi ve istikrarlı bir kur oluşturmak amaç olarak benimsenmektedir.²⁶

Döviz kuru pariteleri, döviz kuru politikalarından çeşitli biçimlerde etkilenebilir. Devletler bazı durumlarda kendi ulusal çıkarları uğruna oldukça etkin kur stratejileri uygular,²⁷ dış ödeme dengelerini sağlamak için çeşitli tedbirlere başvururlar. Serbest veya esnek kur sisteminde dış denge, döviz kurlarının arz ve talep şartlarına bağlı olarak serbestçe dalgalanmasıyla sağlanır. Esneklik kazandırılmış sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde hükümetlerin dış denge açıklarını giderici tedbirler, başlıca üç tanedir. Bunlardan ilki; ülkede milli gelir ve harcamaları daraltıcı politikalar uygulamak, diğeri dış ticaret ve kambiyo kısıtlamalarına yönelmek, üçüncü tedbir ise kur ayarlamaları yapmaktır.²⁸

Enflasyonist baskının sürekli olduğu ve ödemeler dengesi açık veren ülkelerde dört alternatif ayarlama yönteminden söz edilebilir.²⁹

i) Tamamen piyasa koşullarına göre belirlenen dalgalı ya da esnek kur politikası,

ii) Piyasa istikrarını korumaya, spekülasyonu önlemeye, belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik hükümet müdahaleleri ile birlikte uygulanan bir güdümlü değişken kur politikası,

iii) Mini devalüasyon politikası olarak da adlandırılan, aşağı yukarı sürekli bir görünüm taşıyan devalüasyonlar,

iv) Belirsiz tarihlerde ve uzun aralıklarla yapılan büyük oranlı devalüasyonlar.

²⁶Ömer ABUŞOĞLU, **Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi**, (Ankara: TOBB Yayını, 1990), s.51.

²⁷Dominique PLIHON, **Döviz Kurları**, Çeviren: Mehmet BOLAK ve diğerleri, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s.85.

²⁸KARLUK, **a.g.e.**, s.323.

²⁹Yavuz CANEVİ, **Sürekli Enflasyon Devrelerinde Uygulanması Önerilen Bir Kur Politikası Mini Devalüasyon**, (Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Konferans Dizisi Yayın No: 12, 1978), s.4.

Dış dengenin sağlanmasında asıl önemli tedbir döviz kuru ayarlamalarıdır. Kur ayarlamaları iki şekilde yapılabilir. Hükümetler aldıkları bir kararla kendi ulusal paralarının dış değerini düşürür veya ulusal paraların dış değerini yükseltir. Devalüasyon, bir anlamda fazla değerlenmiş kur düzeninin, revalüasyon ise tersine az değerlenmiş kur düzeninin bir sonucudur. Bir kur ayarlaması olan devalüasyon ve revalüasyon serbest kur sistemlerinde de ortaya çıkabilir.³⁰ Bu politikalar makroekonomik istikrar politikalarının ve daha uzun vadede ise sanayileşme politikalarının gerçekleştirilmesinde oldukça önemi rol oynarlar.³¹

2. DEVALÜASYON

Devalüasyon kelime anlamı olarak, değer düşmesini ifade eder. İktisat biliminde paranın değerinin düşürülmesine devalüasyon denilmektedir. Ancak, para miktarının artması sonucunda ülke içinde fiyatların sürekli artmasına yani paranın değerini kaybetmesine enflasyon denmektedir. Buna göre, paranın değerinde her düşüş devalüasyon değildir. Devalüasyon, paranın dış değerini ani ve bilinçli olarak düşürülmesi veya fiilen dış değeri düşmüş bulunan paranın bu durumunun hükümetçe resmen kabul edilmesidir.

Sabit kur sisteminin uygulandığı veya kurların az çok istikrarlı tutulduğu sistemlerde, kurlarda bir değişme ya da kur ayarlamaları ancak hükümet kararı ile yapılabilir. Böyle bir sistemde döviz kurunun hükümet kuruluşları tarafından yükseltilmesi ya da ulusal paranın dış değerini düşürülmesi kararına devalüasyon adı verilir. Tersine, resmi döviz kurunun düşürülmesine veya ulusal paranın dış değerini yükseltilmesine de revalüasyon denmektedir.³²

Revalüasyon, hükümet kararı ile ulusal paranın dış değerini yükseltilmesidir. Bu anlamda devalüasyonun tersidir. Fakat teorik yönden devalüasyonun tam tamına tersi olarak değerlendirilmemesi gerekir. Diğer bir deyişle devalüasyonla revalüasyon arasındaki simetri tam değildir. Çünkü, arz ve talebin fiyat artışlarına karşı gösterdiği duyarlılık, fiyat düşüşlerine karşı gösterdiği duyarlılığa eşit değildir

³⁰KARLUK, a.g.e., s.323.

³¹PLIHON, a.g.e., s.109.

³²SEYİDOĞLU, a.g.e., s.210.

Tam istihdam varsayımı altında ihraç mallarına olan yurtiçi talep, devalüasyonun yol açtığı fiyat azalışına esnek olmayan, fakat revalüasyon sonucunda fiyatlardaki artışa esnek bir tepki gösterir. Bunun sonucunda tam istihdamda, gelir ve istihdam seviyesi, devalüasyon yapılarak daha ileriye götürülemez iken, revalüasyon ile tam istihdam gelir seviyesinde bir düşmeye yol açılabilir.³³

Devalüasyonun amacı, ithalatı pahalandırıp ihracatı ucuzlatmak ve böylece döviz girişini, çıkışına göre hızlandırabilmektir. İhracatı ithalatından az olan bir ülke kısaca, dış ödemelerinde açık veren bir ülke ulusal parasının dış değerini düşürerek ihracatını arttırıp, ithalatını azaltabilir.

Devalüasyon ve revalüasyon politikaları harcama saptırıcı araçlar olarak nitelendirilir. Gerek devalüasyon gerekse revalüasyon nisbi fiyatlara etki ederek yurtiçi ve yabancı mallar arasında, yurtiçi ve yabancı ülkeler harcamalarını kaydırmak için kullanılır. Devalüasyon döviz cinsinden ülkenin ihracatını ucuzlatır; buna karşılık ülke parası cinsinden ülkenin ithalatını pahalı yapar. Harcamalar da böylece dışarıdan yurtiçi mallara yönelmiş olur. Çünkü ihracat yükselir, ithalat azalır. Revalüasyon da ülkenin ihracatını kısımaya, ithalatını teşvik etmeye yönelmiştir. Böylece harcamalar yurtiçi mallardan yabancı mallara saptırılır.³⁴ Devalüasyonun yarattığı bu mekanizma şu şekilde açıklanabilir:

Döviz kuru $1\$ = 40.000$ TL. iken, herhangi bir X malının birim ihraç fiyatı 40.000 TL. yani 1 dolar olsun. Devalüasyon yapıp, örneğin yeni kur $1\$ = 80.000$ TL. olduğunda ya dış alıcılar için X malı ucuzlamış olur veya X malı ihracatçıların eline daha fazla para geçer. Eğer uluslararası piyasada malın fiyatı esnek ise, yabancı ithalatçılar devalüasyondan sonra iç fiyatı yine 40.000 TL. olan bir birim X malı için artık 1 dolar değil $1.(40.000 / 80.000)$ karşılığı fiyatı ödeyeceklerdir. İhracat fiyatında dolar olarak oluşan bu düşme, yabancıların X malına talebini, dolayısıyla sözkonusu ülkenin ihracatını arttıracaktır.

Uluslararası piyasada malın fiyatı değişmez bir yol izliyorsa 1 dolar olan fiyat değişmeyecek demektir. Fakat bu durumda bir birim X malı ihraç eden ihracatçının eline artık 40.000 TL. değil 80.000 TL. geçecektir. Bu durum ise ihracatçıları daha fazla mal ihraç etmeye teşvik edecektir. Devalüasyonun her iki halde de ihracatı arttırıcı yönde

³³KARLUK, a.g.e., s.328.

³⁴İYİBOZKURT, a.g.e., s.270.

etkiler yaratabileceği görülmektedir.

Ulusal paranın dış değerinin düşürülmesi, ithalat fiyatlarını şu şekilde yükseltir. Döviz kuru 1\$ = 40.000 TL. iken, uluslararası piyasada fiyatı 1 dolar olan bir M malı sigorta ve navlun giderlerinin dikkate alınmadığı varsayımı altında yeni döviz kuru 1\$ = 80.000TL. olduğunda bir birim M malının söz konusu ülkenin ithalatçısına maliyeti de 40.000 TL'den 80.000 TL'ye yükselmiş olacaktır. Bu fiyat yükselişi ithal mallarına olan talebi, yani ithalatı daraltacaktır.³⁵

Döviz kurlarının ulusal paraya oranla yükselmiş olması, bir yandan ithal malları fiyatlarını ulusal para cinsinden artırarak ithalatı kısacağı, diğer taraftan ihracat malları fiyatlarını yabancı paralar cinsinden düşürerek ihracatı arttıracığı için, ödemeler bilançosu açığını kapatıcı bir etki yaratacaktır. Dolayısıyla devalüasyondan beklenen sonuç, açık veren bir dış ödemeler bilançosunun bu şekilde dengeye gelmesidir.

2.1. Devalüasyonun Yapılış Nedenleri

Devalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkisini inceleyebilmek için ilk önce ayarlamamanın yapılış nedenine bakmak gerekir. Devamlı enflasyonist bir seyir sonucu aşırı değerlenmiş hale gelen ulusal paranın değerinin eski seviyesine döndürülmesi gereği kur ayarlamasının ilk nedenidir. Bundan başka, ihracatı uyarmada bir teşvik aracı olarak yapılan ayarlamalar ise ikinci fakat özel bir nedendir.³⁶

2.1.1. İç Fiyatlar ile Dış Fiyatlar Arasındaki Dengesizliği Gidermek Amacı İle Yapılan Devalüasyonlar

Nisbi fiyat yapısı ve bundaki bozulmalar ihracatı engelleyen ve onu daraltan bir etkidir. Döviz kuru ayarlama mekanizması, ihracat genişlemesi için fiyat teşvikleri sunması, nisbi fiyat yapısında bozulmaların önlenmesi ve böylece ihracat arzında darboğazların giderilmesinde en etkin yol olarak görülmektedir

Döviz kuru; ihracatı arttırma fonksiyonunu büyük ölçüde iç ve dış fiyat

³⁵Erdoğan ALKİN, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1990), s.145.

³⁶ABUŞOĞLU, a.g.e., s.86.

seviyelerinin denkleştirilmesi ve daha da iyileştirilmesi yoluyla yerine getirmektedir.³⁷

Resmi döviz kuru ve diğer ülkelerdeki fiyatlar sabitken iç fiyatların artması, sabit kurla ithal edilen malların talebini artırırken, diğer taraftan fiyatlar genel seviyesindeki artış ihraç malları fiyatlarının yükselmesi şeklinde etki ederek bu malların ihracının zorlaşmasına neden olmaktadır.

Anlaşılmaktadır ki, iç ve dış nisbi fiyat seviyeleri bozulduğu zaman döviz kurunun enflasyon oranında yükseltilmesi yani, ulusal paranın değerinin devalüe edilmesi, ülkenin ihraç mallarının uluslararası piyasadaki rekabet konumunu iyileştirmesini sağlarken aynı zamanda ihracat yapmanın karlılığını arttırmaktadır.

2.1.2. İhracatı Teşvik ve İthalatı Ayarlamak Amacı ile Yapılan Devalüasyonlar

Devalüasyonun diğer fonksiyonu yabancı para ile ifade edilen ihracat fiyatlarını dış piyasalar seviyesine indirip rekabet imkanı kazandırmaktır. Bu fonksiyon özellikle maliyet ve iç fiyat yüksekliğinden ihracata açılmayan ürünler için geçerlidir. Dolayısıyla devalüasyon, ulusal para cinsinden ihracat fiyatlarını yükseltme ile, iç maliyet ve fiyatın yabancı para karşılığı olan tutarı dış piyasa seviyesine indirme gibi aynı fonksiyonun değişik iki görünümü üzerinde etkili olacaktır. Sonuçta; maliyet ve fiyat yüksekliği dolayısıyla ihraç edilemeyen ürün yabancılar içinde makul bir fiyat seviyesine inecek, ihracatçılar için de dış piyasadaki fiyatla ulusal para ile ifade edilen karşılığı iç piyasa fiyatlarıyla denkleştirendinden dışa açılabilme imkanı sağlanmış olacaktır.³⁸

Devalüasyondan sonra, aynı miktar malın aynı birim para karşılığında ihraç edilmesi, ihracatçının daha fazla ulusal para kazanmasına neden olmakta, bu ise ihraç arzını ve ihraç malları üretimini arttırmada önemli bir teşvik olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, daha önce bir malı dış piyasalardan almak için ödenmesi gereken ulusal para miktarı daha az iken, kur ayarlaması sonucunda, ithal mallarına ödenmesi gereken ulusal para karşılığı artmaktadır.

Döviz fiyatının artması talebi daraltarak ithalatı azaltıcı yönde etki yapmakta böylelikle dış ticaret bilançoları açık veren ülkelerde devalüasyon yapılarak açık

³⁷ Aynı, s.76.

³⁸ Aynı, s.113.

kapatılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, ihracat genişlemesi için fiyat teşvikleri sunması, temel ihracat sektörlerinin karlılığının ve dış piyasalardaki rekabet konumunun sürdürülebilmesinde de kur ayarlamaları en iyi politika olarak düşünülmektedir.

2.2. Devalüasyonda Zamanlama ve Oran

Otoriteler genellikle devalüasyona karşı isteksizdirler, ulusal prestijin kaybı olarak kabul edildiğinden ve toplumda bir çok baskı grubu karşı çıktığından bu operasyon geciktirilebilmektedir. Bu gecikmelerde, paraya olan güven sağlanarak spekülasyon hareketlerin devalüasyonun başarısını önlememesi şeklinde bir amaç da etkili olabilmektedir. Öte yandan, devalüasyonun gereği ve büyüklüğü üzerinde ülkeler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, rekabetçi devalüasyonlara yol açabilecektir.

Bütün bunlar, devalüasyon kararının gecikmesine ve dış dengesizliğin daha da büyümesine yol açabilmektedir. Oysa devalüasyonun başarılı olabilmesi için dengesizliğin ortaya çıkışından fazla bir zaman geçmeden yapılması gerekmektedir. Esnek kur sisteminin aksine, ayarlanabilir tespit sistemlerinde döviz kuru değişiminin geciktirilme ihtimalinin bulunması çok büyük oranlı ayarlamaları kaçınılmaz kılmakta; bu da ekonomide esnek kur sisteminde söz konusu olmayan büyük bir şok etkisi yapmaktadır.³⁹

Devalüasyon oranının tesbiti önemlidir, devalüasyon oranı yüksek tutulursa iç para ihtiyacı artar ve parasal genişleme mallar talebi üzerinde bir baskı yaratır, ithalatta da bir artış olur. Böylece devalüasyonla kısıtlanmak istenen ithalat üzerinde yeniden bir baskı getirilmiş olunur. Devalüasyon oranı çok düşük tutulursa, ithalatın nisbi pahalılığı gerçekleştirilemez ve döviz çıkışı üzerindeki etki de azalmış olur.⁴⁰

Döviz kuru ayarlamasına karar verilince doğan bir sorun da, ne oranda devalüasyon yapılması gerektiğidir. Bu konuda satınalma gücü paritesi⁴¹ ölçü alınabilirse de, bu

³⁹GÜRAN, a.g.e., s.103.

⁴⁰İlhan YÜCEL, *Ödemeler Dengesi Sorunu ve Planlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi*, (Adana; İTİA Yayını, 1974), s.104.

⁴¹Satınalma gücü paritesi teorisi, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Wheatley ve Ricardo gibi Klasik iktisatçılar tarafından ortaya atılıp daha sonra şiddetli enflasyon yıllarını içeren 1920'lerde Gustav Cassel tarafından yeniden gündeme getirilerek savunulmuş bulunan bir teoridir. Bu teoriye göre, iki ulusal para arasındaki denge döviz kuru, bu paraların iç satın alma güçlerini eşitleyen ve dolayısıyla ülkelerin iç

denge döviz kurunu her zaman göstermeyecektir. Öte yandan ülkenin tam bir denge döviz kurunu seçme şansı küçüktür. Özellikle IMF'nin döviz kuru ayarlamalarında söz sahibi olduğu 1970 öncesi dönemde, % 10'un üzerinde kur ayarlaması için IMF'nin izninin alınmasının gerekli oluşu çok seyrek döviz kuru ayarlaması yapılması gerçeğini doğurduğundan, ülkeler birkaç yıl ek bir değişmeyi gereksiz kılacak bir kur ayarlaması yapmayı istemekteydiler. Bunun için de spekülörlerin kısa bir süre sonra yeni bir kur ayarlaması beklmelerini engellemeye yetecek büyüklükte bir kur ayarlaması yapılması beklenen sonucun gerçekleşmesi için gerekli olmaktadır. Bu nedenlerle, ayarlanabilir tespit sisteminde, bir kere karar verildikten sonra, genellikle gerekli ve arzulanır olanlar daha büyük ayarlama yapılması eğilimi mevcut olmaktadır.⁴²

2.3. Devalüasyonun Başarı Koşulları

Ödemeler dengesi açığını kapatmak için başvurulması mümkün kur politikalarından biri devalüasyondur. Fakat devalüasyonun parasal bir işlem olması dolayısıyla ancak mali nedenlerden dolayı ortaya çıkan dış ödeme açıkları durumunda etkili olabilecek bir önlemdir. Devalüasyonun, ödemeler dengesi açığını giderebilmesi için, ekonominin döviz gelirlerini döviz giderlerine eşitlemesi yani, dövizle ifade edilen değer olarak ihracatı arttırıp, ithalatı daraltabilmesi gerekmektedir.

Kur ayarlaması, fiyat ya da gelir etkisi yaratarak ihracatı uyarabilir. Ancak fiyat etkisi ihraç mallarına karşı dış talebin esnekliğine, gelir etkisi de ihraç mallarının arz esnekliğine bağlıdır. İhraç mallarına olan dış talep fiyat değişmelerine karşı yeteri derecede duyarlı değilse beklenen sonuç elde edilemez. Öte yandan iç arzı sınırlayan koşullar devalüasyonun gelir etkisinin doğmasını engeller.⁴³ Devalüasyonun istenen sonucu verebilmesi ise, bazı koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu koşulların neler olduğu ve devalüasyondan beklenen sonuçları nasıl etkiledikleri aşağıda incelenmektedir.

fiyat düzeylerini uyumlu hale getiren bir kurdur. Fiyat farklılıklarını denge döviz kurunu etkileyen tek değişken olarak almakla, söz konusu teori, zevklerdeki, üretim metodlarındaki, hasıla ve istihdamdaki değişmelerin ödemeler bilançosu ve dolayısıyla döviz kuru üzerindeki etkilerini ihmal etmiş olmaktadır. Kısacası, satınalma gücü paritesi teorisi klasik varsayımlara dayalı bulunmaktadır.

Bkz: GÜRAN, a.g.e., s.104.

⁴²Aynı, s.104.

⁴³Erdoğan ALKİN, *Ödemeler Dengemizde Yapısal Sorunlar*, (TSO ve TOBB. 4-5 Şubat 1976. Tarihinde düzenlenen seminer, 1976), s.108.

2.3.1. İhraç Malları Dış Talep Esnekliği ve Yurtiçi Talep Esnekliği

İhraç mallarının dış talep esneklikleri dikkate alınırken bir malın toplam dünya talebi ile yalnız ülke malına düşen talep miktarı arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bu ayırım yapılırsa genel talep esnekliği düşük bir malın, ülke ihracatına yönelen talep payının yüksek derecede esnek olabileceği görülmektedir. Bu nedenle, ihracatta birbirlerine rakip olan ülkelerden birisi devalüasyon yapınca piyasa paylarını korumak için diğerleri de genellikle aynı yolu izleyerek paralarını devalüe etmektedirler.⁴⁴

İhraç mallarına olan talep esnekliğini sıfırdan itibaren büyüdükçe, döviz kaybı azalır ve esneklik 1'e eşit oluncaya kadar devam eder. Esneklik 1 ise, ihraç mallarına yine eskisi kadar döviz harcanır. Bu durumda devalüasyondan sağlanacak kayıp veya kazanç yoktur. Devalüasyonun ihraç yoluyla döviz kazancını arttırabilmesi için mutlaka ihraç mallarına olan talep esnekliğinin 1'den büyük olması gerekmektedir.⁴⁵

Ülkenin ihraç mallarına olan dış talep esnekliği uygun değilse yani yabancılar için sözkonusu ülkenin ihraç malları fiyatlarının düşmesi fazla bir anlam ifade etmiyorsa, ihracat miktar olarak genişlese de ihracattan elde edilen dövizde bir artış beklenemez.

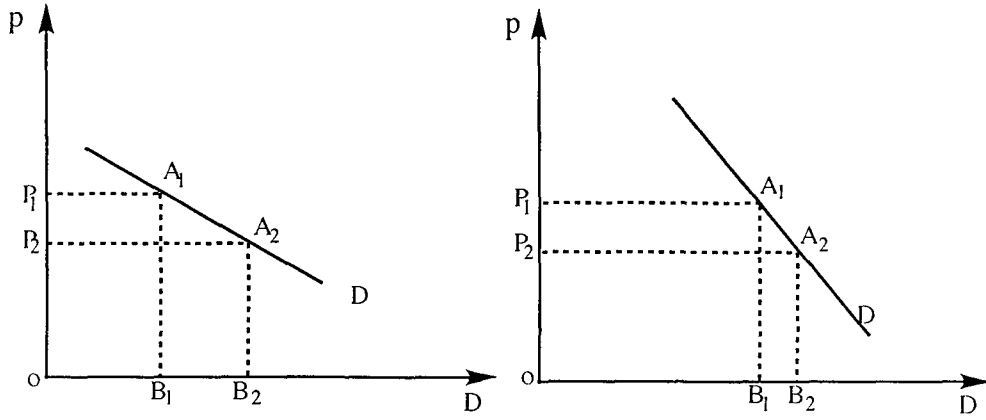
İthal malları talep esnekliğinin düşük olması durumunda ise, fiyatlar yükseldiğinde ithalat miktar olarak daralsa da ithalat için harcanan döviz azalmamaktadır.⁴⁶ Şekil I.1.'de, solda dış talep esnekliği yüksek, sağda ise dış talep esnekliği düşük birer ihracat malının devalüasyon yapıp, ihraç fiyatları P_1 'den P_2 'ye düştüğünde, ülkeye ne kadar ek döviz kazancı sağlayabileceğini göstermektedir.

Devalüasyondan önce sağlanan döviz geliri, her iki malda da, $OP_1A_1B_1$ dikdörtgenlerinin alanları kadardır. Devalüasyondan sonra elde edilen döviz ise $OP_2A_2B_2$ dikdörtgenlerinin alanı kadar olmuştur. Soldaki şekilde esnekliğin yüksek oluşu ikinci dikdörtgenin alanının birincinin üstüne çıkarırken, yani devalüasyon döviz gelirini arttırırken, sağdaki şekilde esnekliğin düşük oluşu ikinci dikdörtgenin alanını birincinin altında bırakmakta diğer bir ifadeyle, devalüasyon döviz gelirini azaltmaktadır.

⁴⁴SEYİDOĞLU, a.g.e., s.219.

⁴⁵KARLUK, a.g.e., s.325.

⁴⁶ALKİN, a.g.e., s.146.

Şekil 1.2. Esneklik Koşulu (Talep Esnekliği)

Devalüasyon sonunda hangi malların ithalatına yönelmiş harcamaların kısılacağı, aynı şekil yardımıyla gösterilebilir. Talep esnekliği yüksek olan ithal malı solda, düşük olan ithal malı sağda yer almaktadır. Devalüasyon ithal mallarının fiyatını P_2 'den P_1 'e çıkarmıştır. Şekil 1.1.'de solda $OP_1A_1B_1$ dikdörtgeni $OP_2A_2B_2$ dikdörtgeninden küçük olduğundan, devalüasyon ithal harcamalarını kısmakta, düşük esnekliği belirten sağda ise olaylar ters yönde gelişmektedir.

Anlaşılabileceği gibi, ithal mallarının talep esnekliği ne kadar büyükse, ithal malları pahalılaşacağından talep kısılacak ve devalüasyon o derece başarılı olabilecektir. Dolayısıyla ne kadar döviz tasarrufu sağlandığı, esnekliğin büyüklüğüne bağlı olarak değişmektedir.

2.3.2. İhraç Malları Arz Esnekliği

Devalüasyonun döviz kazandırıcı etkisi ihraç mallarının dış talep esnekliğinin 1'den büyük olması durumunda geçerli olmaktadır. Ancak bu olanaktan yararlanabilmek için ihraç mallarının dış talep artışına paralel olarak artırılabilmesini gerektirmektedir. Yani ihraç mallarının arz esnekliğinin yüksek olması gerekmektedir. Devalüasyon yapılan bir ülkede, ihraç malları üretimi ve arzı fiyatlar yükselse de kolaylıkla artırılamıyorsa, yani ihraç malları arzı esnek değilse, kur ayarlamasının ihracat arttırıcı etkisi doğmamaktadır.

En aşırı bir durum olarak eğer arz esnekliği sıfır ise talep ne olursa olsun ihracat hacmi aynı kalacak, dolayısıyla mallar daha düşük fiyattan satılacağından ihracat gelirleri

devalüasyon oranında düşebilecektir. Arz esnekliğinin 1'e eşit olması durumunda ise ihracat gelirlerindeki net değişme sıfır olmaktadır. Ayrıca, ihraç ürünlerinin dış talep esnekliği çok yüksek de olsa eğer üretim kolayca artırılmıyorsa devalüasyonun telebi uyarıcı etkilerinden yararlanılamayacaktır.

Devalüasyonun yaratacağı talep artışlarının karşılamak için ya elde yeterince mal stoku bulunmalı, ya da dış talep artışının harekete geçireceği ihracata yönelik boş bir üretim kapasitesi mevcut olmalıdır. Tam çalışma durumunda ise kaynak hareketliliği yüksek olmalı, yani kaynaklar yurtiçi kesimlerden dış ticaret kesimlerine kolayca aktarılabilmelidir. Bu bakımdan devalüasyon kararının üretim artışını özendirici önlemlerle bir arada alınması gerekli olmaktadır.

2.3.3. İthal Malları Arz Esnekliği

Devalüasyonun ithalatı kısarak döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi hemen hemen kesindir. Ancak bu sonucun ortaya çıkması ithal mallarının yabancı ülkedeki fiyatlarının değişmemesine bağlı olmaktadır.

İthal malları arz esnekliğinin 1'den küçük olması durumunda, fiyatlarda devalüasyonla birlikte bir düşme görülmektedir. İthal mallarının fiyatlarının düşmesi devalüasyon oranını fiilen düşürmekte bu ise, yapılacak döviz tasarrufunu en aza indirmektedir.

İthalat talebinin azaltılması, yabancı satıcıları ihracat fiyatlarını kırmaya zorlayabilir. Böyle bir durum yabancı malların satılacağı başka piyasaların bulunmaması ve arz esnekliğinin çok düşük olması gibi varsayımlara dayanmaktadır. Yabancı ihracatçı, eğer talep kısıldığında üretimini derhal daraltabiliyorsa kendisi için bir sorun yoktur. Fakat üretimini kısamıyor ve elinde kalan malı satmak için başka piyasalar da bulamıyorsa bu durumda eski piyasayı yeniden kazanabilmek için fiyatları düşürme yoluna gidebilecektir.

Yabancı fiyatlar düştükçe ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatları ucuzlayacağından devalüasyonun etkisi zayıflamış olacaktır. Yabancı ihracatçının, fiyatları devalüasyon oranında indirmesi durumunda ise, devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı hiç bir etkisi görülmecektir.

İthal mallarının arz esnekliği, ancak büyük bir ülkenin devalüasyon yapması

durumunda önemli olmaktadır. Ancak bu gibi ülkelerin taleplerini kısımları, yabancı ihracatçılar için bir pazar kaybetme sorunu doğurmakta, aksi halde küçük bir ülkenin devalüasyon yapması dünya fiyatları üzerinde hissedilir bir etkiye neden olmamaktadır.

2.3.4. Fiyatların Sabit Tutulması

Devalüasyonun başarıya ulaşması için en önemli koşullardan birisi, devalüasyonun arkasından gelecek fiyat artışlarının önlenmesidir. Devalüasyonun temel amacı ulusal fiyatlardaki şişkinliği gidermek ve ülkenin dış rekabet gücünü yükseltmektir. Fakat devalüasyon sonrasında fiyatlardaki artışın sürmesi durumunda bu amacı gerçekleştirme olanağı bulunmayacaktır. En aşırı bir durum olarak iç fiyatların devalüasyon oranında artması durumunda, devalüasyon fiyatları ayarlama etkisi tamamıyla giderilmiş olacaktır. Yatırım malları ve ara mallar ile temel gıda maddelerini yurtdışından ithal eden bir ülkede devalüasyon, üretim maliyetleri ve hayat pahalılığı indekslerinin yükselmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle devalüasyondan sonra fiyat istikrarını sağlamak hükümetler için büyük önem taşımaktadır.

Devalüasyondan sonra para hacminin sabit tutulması durumunda ithal mallarının fiyatları yükselmiş olduğundan yerli mallar için harcanabilecek para miktarı azalacaktır. Bu da ekonominin bir duraklama içine girmesine, milli gelirin düşmesine ve işsizliğin artmasına neden olabilir. Bu nedenle, para hacminin bir miktar genişlemesine izin verilmesi gerekmekte, bu genişleme ise, ithal mallarının fiyatlarındaki artış dolayısıyla ihtiyaç duyulan para miktarını dengeleyecek ölçüde olmalıdır.

2.3.5. Yerleşik Piyasalar ve Tüketici Alışkanlıkları

İç ticarete olduğu gibi uluslararası ticarete de alışkanlıklar ve gelenekler çok etkili olmaktadır. Geçmiş yıllarda kurulan ticari bağlar, tüketicilerin gelecek yıllardaki tercihlerini etkilemekte ve belirli ülkelerin mallarına karşı olumlu tavırların oluşmasına neden olduğu gibi, bazı ülkelerin mallarının kalitesizliğine inanılması gibi nedenler dolayısıyla olumsuz tavırlarla karşılaşılmasına da neden olabilmektedir.

Bu gibi durumlarda o ülke mallarına talep esneklikleri düşük olacağından, devalüasyon ihraç fiyatlarını ucuzlatsa da talep edilen miktarları artırmak kolay olmamaktadır. Bu da devalüasyonun başarısını kısıtlayan bir başka faktör olmaktadır.

3. DEVALÜASYONUN EKONOMİYE ETKİLERİ

Devalüasyon, dış ödemeler açıklarını gidermek için uygulanan bir araçtır. Ancak, dış denge durumundan ayrı olarak devalüasyonun ekonomi üzerinde doğurduğu bir dizi etki daha vardır. Bu etkiler aşağıda açıklanmaya çalışılmaktadır.

3.1. Yurtiçi Gelir ve Fiyatlar Üzerindeki Etki

Devalüasyon sonucu ihracatın artması ve ithalatın azalması, ihracat ile ithalata rakip endüstrilerde toplam talebin artmasına neden olmaktadır. Bu ise çoğaltan mekanizması ile tüm ekonomiye yayılarak tam çalışmaya ulaşıncaya kadar reel milli geliri sonra da fiyatlar genel düzeyini yükseltmektedir.

Devalüasyondan sonra üretimde kullanılan yabancı girdilerin ve işçi kesiminin tükettiği bir kısım gıda maddelerinin fiyatları artmaktadır. Gerek ithal malı girdilerin gerekse ücretlerin artması ise maliyetleri ve dolayısıyla fiyatlar genel düzeyini yükselterek enflasyonu hızlandırmakta yani fiyat artışları yalnızca toplam talepteki artışın değil, maliyetlerdeki artışın bir sonucu olarak da ortaya çıkabilmektedir. Devalüasyondan sonra ortaya çıkan gelir ve fiyat artışlarının, ithalatı özendirici ihracatı caydırıcı etkisi sonucunda, devalüasyonun olumlu nisbi fiyat etkileri kısmen giderilmiş olduğundan bu iki etkiye ters çeviren faktörler adı da verilmektedir

3.2. Kaynak Dağılımı Üzerindeki Etki

Devalüasyon, ihraç malları ve ithalata rakip malların üretimini artırarak, kaynakları bu kesimlere kaydırıcı etki yapabilmektedir. Üretim artışı atıl durumda bulunan ya da yurtiçi üretim kesimlerinden çekilen kaynaklarla gerçekleştirilir. Dolayısı ile devalüasyon ekonomide kaynak dağılımını yurtiçi kesimlerden dış ticaret kesimlerine doğru değiştirebilmektedir.

Ancak, yukarıdaki etkilerin görülmesi uzunca bir süreye bağlıdır. O bakımdan da devalüasyon, kısa süreli dış açıklar için çok katı bir önlem sayılmaktadır. Çünkü hem istenildiği kadar erken sonuç alınamayacak, hem de gereksiz yere ülkenin kaynak dağılımı değiştirilmiş olacaktır. Bu nedenlerle, kısa süreli açıkların kapatılmasında döviz rezervlerinin kullanılması ve dış borçlanma daha uygun görülebilmektedir.⁴⁷

⁴⁷SEYİDOĞLU, a.g.e., s.222.

Faktör stoku kısa dönemde sabittir ve faktör arzıda esnek değildir. Bundan dolayı kaynak dağılımını değiştirci veya kaynak akışını hızlandırıcı bir baskı aynı ölçüde faktör fiyatlarına da yansiyacaktır. Yani nisbi fiyatlarda dışsal bir değişme bu malı üreten sektörlerle doğru kaynak dağılımını faktör fiyatlarını etkileyerek değiştirecektir. Bu durumda fiyatlar etkilenmeden, kaynakların ihrac sektörlerine yönlendirilip üretim kapasitesinin genişletilebilmesi şu şartlara bağlanmış olmaktadır:

i) Atıl kaynak bulunması ve kaynakların önceden kullanıma hazır hale getirilmesine, ki böylece faktör arzı esnek hale gelmiş olacaktır.

ii) Kaynakların sektörler ve bölgeler arası hareketliliğine, ki; böylelikle de sabit faktör stoku şartlarında karlılığı nisbi olarak artan ihracat sektörlerine kaynakların aktarılması mümkün olacaktır.

Kaynak dağılımı ile ilgili diğer önemli bir problemde şudur: Herhangi bir devalüasyon sadece ihrac sektörlerinin nisbi fiyat seviyesini değiştirmekle kalmaz. Bunun yanında, yabancı mallara rakip endüstrilerde de nisbi fiyat yapısını değiştirir. İthalatın pahalılaşması ile birlikte ithal ikamesi sektörlerinin karlılığı da en az ihracat sektörleri kadar artacaktır.⁴⁸ Bunun sonucunda devalüasyonun ithal fiyatlarına yansımaları ve ithalatın kısılması oranında ithal ikamesi sektörler devalüasyon öncesine göre daha karlı hale gelmektedir.

3.3. Yabancı Sermaye Girişleri ve İşçi Dövizleri Üzerindeki Etki

Devalüasyon yapılarak aşırı değerlenmiş kurun değiştirilip, bunun yerine daha gerçekçi yani denge düzeyi dolaylarında yüksek bir kurun benimsenmesi sonucunda, yabancı sermaye girişlerini ve dışarıya işçi ihrac eden ülkelerde ana ülkeye gönderilen işçi dövizlerini özendirici etkide bulunabilmektedir. Aşırı değerlenmiş bir resmi kur aynı zamanda yabancı dövizlerin iç ekonomide satın alma gücünün de düşük tutulması olduğundan yabancı yatırımcılar bu yapay kur üzerinden ülkeye döviz getirip yatırım yapmakta istekli davranmayacaklardır.

Benzeri bir durum, yurtdışında çalışan işçilerin gönderdikleri dövizler içinde geçerli olmaktadır. Serbest piyasada döviz kurlarının resmi kurun çok üzerinde yükselmesi, dövizlerin resmi kanallardan kaçırılarak karaborsada bozdurulmasına yol açabilmektedir.

⁴⁸ABUŞOĞLU, a.g.e., s.109.

Devalüasyon ise bu durumda işçi dövizlerinin yeniden resmi kanallara dönmesinde etkili olmaktadır. Bu nedenle, zaman zaman genel bir devalüasyon yapmak yerine, sırf işçi dövizleri girişini özendirmek amacıyla daha yüksek döviz kurları belirleme yoluna gidilebilmektedir.

3.4. Dış Borçlar Üzerindeki Etki

Devalüasyondan sonra ihraç malları yabancı para cinsinden ucuzlamakta ve aynı miktar döviz kazanmak için daha fazla mal ve hizmet ihraç etmek gerekmektedir. Bununla birlikte devalüasyon, ihracat hacmini genişleterek döviz gelirlerini artırmakla dış borçların ödenmesini de kolaylaştırabilmektedir. Özetle, devalüasyon ulusal para ile ödenecek dış borçları etkilememekte ancak, dövizle ödenecek dış borçların yükünü artırıcı etki yapmaktadır.

3.5. Devalüasyon ve Spekülasyon

Devalüasyon zamanı önceden biliniyorsa döviz spekülâtörleri ellerindeki ulusal para fonlarını derhal dövize çevirtir ve devalüasyon yapıldıktan sonra bu fonlar tekrar ulusal paraya dönüştürülerek zahmetsiz kazançlar sağlar. Benzer şekilde, ihracatçılar da yapacakları ihracatı devalüasyon sanrasına erteler. İthalatçılar ise bunun tersine devalüasyondan önce ithalatı hızlandırarak mal stokları yaparlar.

Sonuçta devalüasyon gerek döviz gerekse mal spekülasyonunu hızlandırmakta, ayrıca, bütün bu nedenler hükümet yetkililerinin devalüasyon kararının gizlilik içinde alınmasında etkili olmaktadır.

3.6. Ticaret Ortakları Üzerindeki Etki

Devalüasyon yapan ülke ihracatını artırıp, ithalatını azaltarak dış ticaret bilançosunu düzeltebilmekte, buna bağlı olarak da önce dış ticaret kesiminde sonra da tüm ekonomide ulusal gelir ve çalışma düzeyinin yükselmesi sağlanabilmektedir. Ancak ticaret ortaklarında bu etkilerin tam tersi ortaya çıkmaktadır. Devalüasyon sonrasında bu ülkelerin ihracatı azalıp, ithalatı artmakta bunun sonucunda ulusal gelir ve çalışma düzeyleri daralmaktadır. Devalüasyonun dış dünyayı olumsuz yönde etkilemesi sonucu ise, özellikle büyük ülkelerin devalüasyon yapması durumunda kendini göstermektedir.

Bir ülkenin kendi ekonomisini düzeltmek için devalüasyon yapması durumunda, bundan zarara uğrayacak ülkelerin kendi ekonomilerinin korumak amacıyla aynı yöntemi kullanarak misillemede bulunma olasılıkları çok yüksektir. Böyle bir durum ise devalüasyonu ilk uygulayan ülkenin sağlayacağı olumlu etkileri azaltır ya da tamamen ortadan kaldırır. Bu nedenle ülkelerin devalüasyon kararı alırken, ticaret ortaklarının beklenen tepkileri de önem kazanmaktadır.

3.7. Ticaret Dışı Mallar Üzerindeki Etki

Eğer devalüasyonun etkisiyle ihracat uzun dönemde bir artış eğilimine girer bunun sonucunda ihraç mallarının yurt içi fiyatları, ticaret dışı mallara göre, yükselirse, ekonomideki kaynaklar ihraç edilebilir malların üretimine kayar. Bu süreç devam ettikçe, ticaret dışı malların üretiminde düşüşler meydana gelir. Buna karşılık ihraç malları ile ticaret dışı mal ve hizmet fiyatları arasındaki ikinciler lehine olan nisbi düşüşler, ticaret dışı mal talebini yükseltir. Tüketiciler bu durumda ucuzlayan yurt içi mal ve hizmetleri pahalılaştıran ticari malların yerine ikame etmeye çalışır. Ticaret dışı sektörde üretim düşerken, talep artınca denge bozulur. Ticaret dışı piyasada fiyat düşüşlerinin yarattığı talep artışı, bu defa bu mal ve hizmetlerin fiyatlarını artırır. Özetle, ticaret dışı piyasada fiyatlar devamlı düşmedikçe yurt içi üretim kesimlerinden ihracat sektörüne devamlı kaynak aktarımı gerçekleşemez.⁴⁹

3.8. Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etki

Devalüasyonun ilk etkisi kendisini nisbi fiyatlarda, yani ticaret hadlerinde göstermektedir. Devalüasyon sonucu ulusal para cinsinden ithal fiyatları yükselir ihraç fiyatları ise değişmez. Ticaret hadleri ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olduğundan paydanın yükselmesi bu oranı azaltır. Ancak uluslararası piyasalarda fiyatı belirlenen bir mal satan küçük bir ülkenin devalüasyonu, kendi parası cinsinden ticaret hadlerini etkilemeyecektir.

Devalüasyon bazı durumlarda ticaret hadlerini etkilemez, ama ticareti yapılan malların fiyatlarını, ticareti yapılmayan mallara göre etkileyebilir. Eğer devalüasyon içerde tüketilen malların fiyatlarını, ihraç mallarına göre düşürüyorsa, talep onlara kayar ancak, üreticiler buna rağmen ticareti yapılan mallara yönelebilir. Bu sektörler kaynak akışı serbest olmalıdır. Ancak hükümetin ticarete yönelen talep düzeyinin etkisini gidermek için

⁴⁹KARLUK, a.g.e., s.327.

toplum talep düzeyini azaltan politikalar izlemesi gerekli olmaktadır.⁵⁰

İhraç fiyatlarının satıcının ulusal parası cinsinden belirlendiği durumlarda devalüasyon dövizle fiyatları düşürür. Oysa normal olarak ufak bir ülkenin devalüasyon yapması karşısında döviz olarak ithalat fiyatlarında bir değişme olmamaktadır. Bu ise dış ticaret hadlerini ülke aleyhine değiştirebilecektir. Ticaret hadlerindeki bozulma ise, belirli varsayımlar altında ülkenin refah düzeyinin düşmesi anlamına gelmektedir.⁵¹

⁵⁰ERTÜRK, a.g.e., s.31.

⁵¹SEYİDOĞLU, a.g.e., s.227.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVALÜASYON İLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu bölümde devalüasyon ile dış ticaret arasındaki ilişkinin kuramsal olarak belirlenebilmesi amaçlanmıştır. Cari işlemler hesabının alt kalemlerinde yer alan dış ticaretin incelenebilmesi için öncelikle ödemeler bilançosu üzerinde durulmuş, daha sonra devalüasyonun dış ticaret üzerinde yarattığı etki açıklanmaya çalışılmıştır.

1. DIŞ ÖDEMELER BİLANÇOSU

Bir ülkenin dış ödemeler bilançosu, belirli bir dönem içerisinde o ülkenin kişi ve kuruluşlarının diğer ülkelerle yaptığı tüm ekonomik alışverişlerin sistematik biçimde kaydedilmesidir. Bu, dar anlamda ödemeler bilançosunun tanımı olup⁵², IMF'ye göre ödemeler bilançosu, belirli bir süre içinde bir ekonominin yerlileri ile yabancılar arasında meydana gelen ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerde meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak belirlendiği istatistikî bir belgedir.⁵³ Dış ödemeler bilançosunun amacı ulusal gelir muhasebe sistemi içerisinde bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı ekonomik işlemlerin bir özetini sunmaktır.⁵⁴

⁵²Suat ÖKSÜZ, **Türkiye'de Para ve Dış Denge İlişkisi**, (Eskişehir İTİA Yayınları No: 223/146, 1980), s.1.

⁵³KARLUK, **a.g.e.**, s.352.

⁵⁴ÖKSÜZ,**a.g.e.**, s.1.

Bir ülkenin dış ödeme araçlarıyla başka bir deyimle dövizle ifade edilen gelir ve giderlerinin toplamını ödemeler dengesi göstermekte ve diğer bütün ülkelerle olan ekonomik ilişkileri tutarlar halinde ödemeler dengesinde yer almaktadır.

Ekonomik işlemler, birbirlerine benzerliklerine ve ekonomi üzerinde etkilerine göre gruplandırılarak belirli ana hesap grupları içinde toplanır. Ödemeler bilançosunun temel hesap grupları sırasıyla; cari işlemler hesabı, sermaye hesabı ve resmi rezervler hesabıdır. Ayrıca istatistik farklar olarak bilinen bir kalem daha vardır. Bu kayıt, bilançoda alacaklı ve borçlu taraflar arasında ortaya çıkan farkı gidererek muhasebe denkliğini sağlamak amacıyla kullanılır.

Cari işlemlere, mal ve hizmet akımlarıyla ilgili işlemler, sermaye hesabına da sınır ötesi sermaye işlemleri kaydedilir. Resmi rezervler hesabı ise merkez bankasının piyasadan döviz alım ve satımları dolayısıyla, ülkenin resmi uluslararası rezervlerindeki değişimleri gösterir. Dolayısıyla cari işlemler ve sermaye hesabına kaydedilen işlemler otonom niteliktedir. Ödemeler bilançosunda bir açık veya fazla doğuran asıl işlemler bunlardır. O nedenle bunlara otonom veya dengesizlik doğuran işlemler de denir.

Buna karşılık, resmi rezerv işlemleri denkleştirici niteliktedir. Çünkü bunlar mal, hizmet ve sermaye akımlarına bağlı olarak yapılır ve resmi döviz rezervlerinde bir artışa veya azalışa neden olurlar.⁵⁵

Ödemeler bilançosunun ekonomik anlamda dengede olması, dış alem gelir ve ödemelerinden otonom olanların birbirine eşit olması; başka bir açıdan, denkleştirici kalemlerde net bir değişimin bulunmaması anlamına gelmekte ve bu duruma dış denge denilmektedir. Buna karşılık, otonom ödemelerin otonom gelirlerden fazla olması durumunda dış açık; tersi durumda ise, dış fazla denilen dış dengesizlikler söz konusu olmaktadır.⁵⁶ Dışa açık bir ekonomi için kısa dönemde iç dengenin olduğu kadar dış dengenin de korunması, uzun dönemde ise dış ödemeler bilançosunun sağlıklı bir yapıya kavuşturulması en önde gelen ekonomik amaçlar arasında yer almaktadır.⁵⁷

Dış ödemeler dengesi ülkelerin belirli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu gösterir. Ayrıca, Ülkelerin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi

⁵⁵SEYİDOĞLU, a.g.e., s.308.

⁵⁶GÜRAN, a.g.e., s.29.

⁵⁷ÖKSÜZ, a.g.e., s.245.

işlemler dolayısıyla diğer ülkelerden sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyar. Bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik durumu, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıttığı için, çoğu kez ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır.

Bir ülkenin yabancı döviz olarak topladığı miktarın kıymet itibarıyla yabancılara ödediği ulusal para miktarına eşit olması gerekir. Dolayısıyla belli dönemde ödemeler dengesinin fiili bir denklige varacağı prensibi esastır. Fakat uygulamada bu denge hali her zaman sağlanamadığı içindir ki, ödemeler dengesi çoğunlukla açık vermekte veya bir fazlalık bırakmaktadır. Birinci durumda, o ülke parasının durumu yabancı paralara karşı zayıf olmakta, diğer durumda ise ulusal para kambiyo yükselmektedir.⁵⁸

Özetle, ödemeler bilançosu teorisi, kambiyo kurlarının seviyesinin, özellikle ödemeler dengesi içinde önemli bir yer tutan mal ihracat ve ithalat hacmine bağlı olarak değişeceğini öne sürmüştür. Eğer ithalat ihracattan büyükse, o zaman dış ülkelere yapılacak ödemeler artacak, yani döviz talebi döviz arzını aşacak, bu nedenle kambiyo kurları yükselecektir. İhracat ithalattan büyükse, bu durumda döviz arzı talebi aşacak, döviz kurları düşecektir. Bu nedenle kambiyo kurlarının seviyesini dış ticaret politikası tedbirleri ile ayarlamak ve etkilemek mümkündür.⁵⁹

1.1. Ödemeler Bilançosu Dengesi Kavramı ve Bilanço Açıkları

Ödemeler bilançosuna işlemler iki temel grup altında kaydedilir. Bunlar otonom ve denkleştirici nitelik taşır. Otonom kalemler, amaç olarak ödemeler bilançosunu denkleştirme amacı taşımayan ve bir milli ekonominin yerlileri ile yabancılarını arasında oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin bir araya getirildiği kalemlerdir.

Denkleştirici kalemler ise, bir ülkenin ödemeler bilançosunu diğer ülkelerin ödemeler bilançolarına karşı fazla veya açık verdiren diğer bütün kalemler toplamıdır. Denkleştirici kalemler, varlıklarını otonom kalemlerin göstermiş olduğu gelişmeden alır. Hangi kalemlerin otonom hangilerinin denkleştirici kalem olduğu konusunda kriter,

⁵⁸Süleyman BARDA ve Erdoğan ALKİN, *Dış Ticaret Teorisi*, (İkinci Basım, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları No: 261, 1970), s.12.

⁵⁹KUMBARACIBAŞI, a.g.e., s.94.

kalemin meydana geliş amacına bağlıdır. Uluslararasıdaki sermaye hareketleri, ülkeler arasındaki faiz farkından doğmuş ise otonom, ülkelerin bilanço açıklarının finansmanı şeklindeyse denkleştirici karakterde bir kalemdir.

Ödemeler bilançosunda iki türlü açık vardır: potansiyel açık ve cari açık. Bilindiği gibi bir ülkenin ödemeler bilançosu açık verdiği zaman, dış ekonomi politikası araçları kullanılarak bu açık giderilmeye çalışılır. Dış ticaret politikası araçları ile özellikle dış ticaret açığından kaynaklanan ödemeler bilançosu açığını ithalatı kısıtlayarak gidermeye çalışmak aslında dış açığın baskı altına alınmasına yol açar. Dış ticarete konan kısıtlamalar kaldırılacak olursa, bilançodaki açık çok fazla olur. Bu durumda ödemeler bilançosunda bir potansiyel açıktan bahsedilir.

Parası konvertibl olan ülkelerde potansiyel açık ile görünen açık arasında büyük fark doğarsa, o ülke parası konvertibilitesini uzun süre koruyamaz. Diğer bir deyişle parası konvertibl olan ülkeler potansiyel açıklarını mutlaka, kur ayarlaması yaparak giderirler.

Sabit döviz kuru sistemi uygulayan ülkeler, ödemeler bilançosu açıklarını ya finanse eder ya da baskı altına alırlar. Eğer bilançoda bir açık söz konusuysa bu, altın veya döviz rezervleri kullanılarak veya dış borçlanma yoluyla giderilir. Fakat bütün bu önlemler geçicidir. Çünkü, ödemeler bilançosundaki yapısal açıklar altın, döviz veya dış borçlanma ile kapatılamaz. Rezervler zamanla erir, devamlı borçlanma yeni borç alma imkanlarını ortadan kaldırır. Ekonomide serbest döviz kuru sistemi geçerliyse bilançodaki denge otomatik olarak döviz kurlarındaki değişimler ile sağlanır.⁶⁰

1.2. Ödemeler Bilançosu Hesapları

Ödemeler bilançosunu, esas olarak üç ana hesaba ayırarak incelemek mümkündür. Bunlar, cari işlemler hesabı, sermaye hesabı ve resmi rezervler hesabıdır. Bu üç temel hesabın dışında bir de istatistik fark olarak adlandırılan, hata ve unutulardan kaynaklanan bir kalem vardır. Fakat bu kalem, hesaptan çok, bilanço kayıtlarında muhasebe denkliği sağlayan bir işlemdir.

⁶⁰KARLUK, a.g.e., s.357.

1.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler bilançosu, ekonomik yapıdaki uzun dönemli değişimleri yansıtması, bakımından, ülke ekonomisinin en iyi göstergesidir. Özellikle dış ticaret bilançosundaki gelişmeler büyük önem taşımaktadır. Dış ödemeler bilançosunun en önemli kalemi ise cari işlemler hesabından oluşmakta ve ülkenin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetler bu hesaba kaydedilmektedir.⁶¹

Bu hesap ülkenin milli geliri ile yakından ilgilidir. Çünkü ilk iki alt hesap olan mal ticareti ve uluslararası hizmetler ülkenin milli gelirinin bir parçasını oluşturur. Çünkü hesaplardaki olumlu bakiye doğrudan ülkenin milli gelirine eklenir. Ters bir durumda milli gelirden bir düşme gözlenir. Eğer mal ve hizmet ihraç ve ithali birbirine eşitse, bu durumda milli gelir üzerinde bu alt hesapların etkisi olmaz. Dolayısıyla, ülkenin nisbi mal ve hizmet ihraç ve ithali, doğrudan milli gelirin seviyesine etki eder.

1.2.2. Sermaye Hesabı

Sermaye hesabı, kamu ve özel kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen sermaye hareketlerini kapsar. Genelde ülke sakinlerinin diğer ülkelerde yaptıkları fiziki yatırımlar ile ülke dışına çıkarılan mali kaynaklardan oluşur. Ülkenin kendisine ait olmayan sermayeyi kullanması, sermaye ithali olup alacaklı bir hesaptır. Hesaptaki artış lehe, azalış aleyhe bir gelişmeyi gösterir. Sermaye ithaline bu niteliği kazandıran nitelik, ülkeye döviz girmesi ve onun için dışarıya bir ödemede bulunulmasıdır. Ülkeden yabancı ülkelere sermaye gitmesi durumunda sermaye ihracı söz konusudur.

Sermaye ihracı karşılığında faiz veya kâr gibi bir bedel hemen alınmaz. Faiz ve kâr, uzun vadede elde edilir. Bu nedenle sermaye ihracı borçlu bir hesaptır ve artışı bilanço üzerinde olumsuz, azalış ise olumlu sonuç yaratır. Ülkeden mal ihracı ile ülkeye sermaye girişi; döviz kazandırır ve ülke sakinleri lehine dışarıda bir alacak hakkı doğurur. Mal ithali ve sermaye ihracı ise, ülkeden döviz çıkışına veya ülke sakinlerinin yabancılara borçlanmalarına yol açar.

1.2.3. Resmi Rezervler Hesabı

Resmi rezervler hesabı, ülkenin resmi kurumları özellikle merkez bankaları

⁶¹SEYİDOĞLU, a.g.e., s.309.

arasındaki mali nitelikteki portföy hareketlerini kapsar. Bu portföyler ikiye ayrılır. Resmi rezerv arzları ve yabancı resmi kurumların mali sorumlulukları. Resmi rezerv arzı içinde, altın rezervleri, konvertibl dövizler, özel çekme hakları (SDR) ve IMF'deki rezerv pozisyonu yer alır.

Resmi rezervler hesabı, ödemeler bilançosunun otonom kalemlerinin ortaya çıkardığı dengesizliği gidermek için merkez bankalarının dış rezervlerindeki değişimleri gösterir.

Serbest döviz kuru sistemlerinde resmi rezervlerdeki değişme, asgari seviyededir. Çünkü bu sistemde bilanço açık veya fazlası döviz kurundaki değişme ile tamamen giderilir. Esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemlerinde bilanço dengesizliği, kısmen kur değişimleri ve kısmen de resmi rezervlerdeki değişme ile giderilir. Döviz kurundaki düşme bilanço açığını kapatmada yeterli olmazsa, ülkenin para otoriteleri mevcut rezervleri ile piyasaya müdahale eder, diğer ülkelerden, IMF ve benzer uluslararası finansman kuruluşlarından kısa vadeli borçlanarak rezerv sağlama yoluna gider.⁶²

1.3. Ödemeler Bilançosunun Cari İşlemlerinin Yapısal Analizi

1.3.1. Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemlerin alacaklı ve borçlu kısımları toplamı arasındaki farka cari işlemler bilançosu adı verilir. İki taraf toplamının birbirine eşit çıkması cari işlemler bilançosunun dengede olmasını, alacaklı kısım toplamının borçlu kısımdan büyük olması cari işlemler bilançosunun fazla vermesini, tersi de cari işlemler açığını ifade eder.

Cari işlemler hesabı, cari yılda üretilen mal ve hizmetler ticaretini kapsadığı için, ülkenin milli gelir hesaplarıyla da doğrudan ilişkilidir. Diğer bir deyişle, ülkede üretilip ihraç edilen mallar ülkenin ulusal hasılasının (GSYİH) bir parçası durumundadır. Bu bakımdan cari işlemler bilançosundaki bir açık veya fazla, ülkenin milli gelir ve çalışma düzeyi ile dolaysız bağlantılıdır. İhracat (X) ve ithalat (M), gayri safi milli hasıla (GSMH) hesaplarında doğrudan yer alır:

$$GSMH= C+I+(X-M)$$

⁶²KARLUK, a.g.e., s.363.

Görüldüğü gibi ihracat ulusal geliri olumlu ve ithalat olumsuz yönde etkilemektedir. $(X-M)$ ise ihracat ve ithalat farkını, yani dış ticaret dengesini gösterir.⁶³

1.3.2. Dış Ticaret Dengesi

Ülkelerin uluslararası ekonomik işlemleri içinde mal ithalat ve ihracatı en büyük yeri tutmaktadır. Toplam mal ithalatı ile toplam mal ihracatı arasındaki farka dış ticaret bilançosu adı verilir. Bir ülkede ihracatın (X) , ithalata (M) eşit olması, dış ticaretin dengede olduğunu gösterir. Ancak, ihracat ithalattan fazlaysa $(X>M)$ dış ticaret fazla, ithalat ihracattan büyükse $(M>X)$, dış ticaret açık veriyor demektir.

Asıl amaç ödemeler dengesinin dış açıkla kapanmaması ise de bunun en büyük kısmını teşkil eden ve ticaret dengesi denilen ihracat ve ithalat hareketleri arasındaki farkın ülke lehine olması ödemeler dengesinin lehde olmasına geniş ölçüde etkilidir. Ödemeler dengesi açıkla kapanmayan ülke ekonomik bakımdan güçlü ülke demektir ve bunun en önemli unsuru da dış ticarettir.⁶⁴ Bu bakımdan, döviz yetersizliğinin giderilmesi geniş çapta ihracat olanaklarına dayanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bu konuda karşılaştıkları güçlükler büyüktür. Bu yüzden gelişmekte olan bütün ülkeler ihracatla ilgili sorunlarını çözmeye ve döviz gelirleri ile giderlerini yüksek bir dış ticaret hacminde dengeye getirmeye çalışırlar.

Dış ticaret yalnızca gelişmekte olan ülkeler açısından değil, gelişmiş ülkeler bakımından da önemi büyüktür. Birçok gelişmiş ekonominin canlılığı uluslararası iktisadi ilişkilere bağlı olduğu gibi, dışa en az bağlı batı ülkelerinde bile dış ticaret sağladığı piyasa genişliği aracılığı ile önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁵

1.3.3. Dış Ticaret Hadleri

Dış ticaret hadleri; belirlenen bir başlangıç dönemine göre ihraç ve ithal edilen malların fiyatlarındaki değişim dolayısıyla ticaretten elde edilen kazançları veya uğranılan kayıpları ifade eden bir kavramdır.⁶⁶ Uluslararası dengenin geleneksel analizinde, ticaret

⁶³SEYİDOĞLU, a.g.e., s.313.

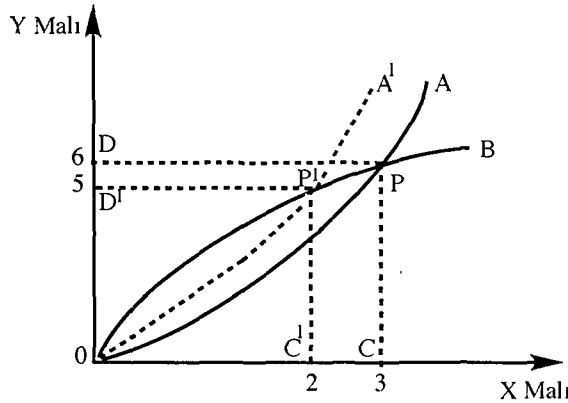
⁶⁴Memduh GÜPGÜPOĞLU, **Dış Ticaret ve Bankalar**, (İkinci basım, Ankara; Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 1976), s.3.

⁶⁵ALKİN, a.g.e., s.2.

hadleri kavramı iki rol oynamaktadır. Birincisi; ticaret hadleri değişiminin, uluslararası ayarlamaların ilk kaynağı olarak düşünülmesi, ikinci ise; uluslararası ticarete kazanç veya kayıpları ifade etmesidir.

Ticaret hadleri eğer geçici şekilde bozulmuş ve fiyat kaymaları ile bu durum düzeltilebilmişse, dengesizlik durumundaki kazanç veya kayıpların büyük bir önemi yoktur. Fakat ödemeler dengesi teorisinde ele alınan durum, bir ticaret dengesizliğinin sürekli olduğu ve bu nedenle ülke aleyhinde belli ticaret hadlerinin devamlılık kazanması halidir. Bu durumda bir ülke başlangıçtaki ticaret haddinden sürekli şekilde sapmalarla kazançlı veya zararlı çıkabilir. Fakat bunlar ticaret dengesi açığı veya fazlasından doğan direkt kazanç veya kayıplardan oldukça farklıdır.⁶⁷ Dış ticaret hadleri genel anlamıyla bir ihracat biriminin bir ithalat birimiyle değiştirildiği oran olarak tanımlanabilir. Örneğin, A ülkesinin dış ticaret hadleri şekil üzerinde $OC/CP=3/6$ oranı ile gösterilebilir. B ülkesinin anlaşmaya varılan P noktasındaki dış ticaret hadleri ise $CP/OC=6/3$ oranı ile belirtilebilir.

A ülkesi, B ülkesine göre daha güçlü davranıp, isteklerini kabul ettirebildiğinde OA teklif eğrisinin dış bükeyliği artıp P denge noktası ve dış ticaret hadleri A ülkesinin lehine değişecektir. P noktası P'1'e kaydığında OC/CP oranı $3/6$ değil $2/5$ olacaktır.

Şekil 2.1. Dış Ticaret Hadlerinde Değişme

Kaynak: ALKİN, 1990 s.54.

⁶⁶H. İsmail GÖKAL ve diğerleri, 1938-1988 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Dış Ticaretimizin Konumu, Türkiye Dış Ticaretinin Yapısı Üzerine Bir İnceleme, (TC. Başbakanlık Hazine ve Dışticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü), s.237.

⁶⁷İlhan ULUDAĞ, Ödemeler Dengesinin Ayarlanmasında Parasal Teoriler, (Bursa; İTİA Yayın No:34, 1977), s.23.

Durum yukarıdaki şekilde görülmektedir. OA teklif eğrisi, OA¹ yönünde değişmiş ve denge noktası P¹'ye kaymıştır. A ülkesi için OC/PC olan dış ticaret hadleri de CC¹/PC¹ olarak değişmiştir.

Dış ticaret parasal kavramlarla açıklayabilmek için ise, mevcut değer serilerinden birim ihracat ve ithalat fiyatlarının elde edilip, bu fiyatların oranlanması gerekmektedir. Herhangi bir yıl içinde ihracat değeri V_x, ihracat miktarı Q_x, ithalat değeri V_m ve ithalat miktarı Q_m ise, o ülkenin birim ihracat fiyatı P_x ve birim ithalat fiyatı P_m ise,

$$P_x = \frac{V_x}{Q_x}; \quad P_m = \frac{V_m}{Q_m}$$

eşitlikleri ile gösterilebilir. Bu durumda ülkenin dış ticaret hadleri ise şöyle belirtilir:

$$DTH = \frac{P_m}{P_x} = \frac{V_x / Q_x}{V_m / Q_m}$$

Örneğin bir X ülkesinin 1978, 1979 ve 1980 yıllarına ait ihracat ve ithalat değer ve miktar rakamları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi olsun:

	İhracat		İthalat	
	Değer (Milyon Dolar)	Miktar (bin ton)	Değer (Milyon Dolar)	Miktar (bin ton)
1978	1000	1000	1500	3000
1979	1800	1200	2400	4000
1980	3150	1500	3500	5000

Birim ihracat fiyatları şöyle hesaplanmaktadır:

$$1978: P_x = \frac{1000}{1000} = 1,0; \quad 1979: P_x = \frac{1800}{1200} = 1,5; \quad 1980: P_x = \frac{3150}{1500} = 2,1$$

Birim ithalat fiyatlarının hesaplanış şekli de şöyledir:

$$1978: P_m = \frac{1500}{3000} = 0,5; \quad 1979: P_m = \frac{2400}{4000} = 0,6; \quad 1980: P_m = \frac{3500}{5000} = 0,7$$

Hesaplanan birim ihracat ve ithalat fiyatlarına göre x ülkesinin dış ticaret hadleri

aşağıda gösterilmiştir:

$$1978: = \frac{1}{0.5} = 2,0; \quad 1979: = \frac{1,5}{0,6} = 2,5; \quad 1980: = \frac{2,1}{0,7} = 3,0$$

Dış ticaret hadleri, X ülkesinin lehinde bir yol izlemektedir. Çünkü 1978 yılında 2.0 olan dış ticaret hadleri, 1979 yılında 2.5'e, 1980 yılında 3.0'a yükselmiştir.

Dış ticaret hadlerinin seyrini daha iyi izleyebilmek için endeks düzenlemesine gidilmektedir. Bu amaçla, seçilen başlangıç yılının dış ticaret hadleri 100 kabul edilmekte ve diğer yılların değerleri orantı hesabı ile temel yılın veya başlangıç yılının 100 değerine göre yazılmaktadır. Buna göre, X ülkesinin dış ticaret hadleri endeksi şu gidişi göstermektedir:

Formülle ifade edildiğinde $N = \frac{P_x}{P_m}$ olacaktır.

Yıllar	Dış Ticaret Hadleri Endeksi
1978	100
1979	125
1980	150

Endekse göre, dış ticaret hadleri 1978 yılına göre 1979'da % 25, 1980'de % 50 yükselmiştir.⁶⁸ Çeşitli ticaret hadleri kavramlarıyla, sonuçta ekonominin dış ticarettten kazançlı çıkıp çıkmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır.

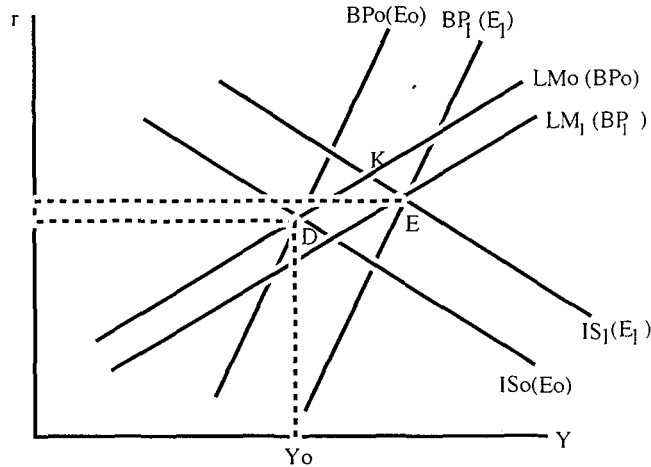
2.DEVALÜASYON VE ÖDEMELER BİLANÇOSU

Döviz kuru ulusal paraların birbirleriyle değiştirilmelerinde uygulanan fiyattır. Paraların diğer paralar karşılığında alınıp satılmasının nedeni de ülkeler arasında mallar, hizmetler ve finansal varlıklar üzerinde yapılan işlemlerdir. Bundan dolayı, ülkelerarası faaliyetler bütününe yansıtan ödemeler bilançosu ile, döviz kurundaki değişimler arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.⁶⁹

⁶⁸ALKİN, a.g.e., s.55.

Döviz kurundaki, devalüasyon biçimindeki bir değişimin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi daha açık olarak şekilden izlenebilir. Şekilde devalüasyon nedeniyle ihracatın artışı karşısında IS_0 eğrisi IS_1 'e kayarken ödemeler bilançosundaki iyileşme nedeniyle BP_0 eğrisi BP_1 'e kaymıştır. Bu durumda iç dengenin sağlandığı K noktasına göre ödemeler dengesi fazlalığı mevcuttur. Bu nedenle para arzında artış olacağından LM eğrisinde sağa kayacak ve E noktasında iç ve dış dengenin sağlandığı noktaya ulaşılabacaktır.

Sonuç olarak devalüasyon ödemeler bilançosu açığını gidermek amacıyla yapılır. Böylece bir yandan iç fiyatlar ile dış fiyatlar arasında oluşan dengesizlik ortadan kaldırılmakta, diğer yandan ithalatı pahalı duruma getirerek ve ihracatı teşvik ederek ödemeler bilançosunda dengenin oluşumuna hizmet etmektedir. Tabii ki bu işleyiş mekanizması içinde ülke içerisindeki fiyat düzeyinin istikrarlılığı, ihraç ve ithal mallarının talep ve arz esnekliklerinin yüksek oluşu, devalüasyonun arzulanan amaca ulaşmasında önemli rol oynayacaktır.⁷⁰

Şekil 2.2. Devalüasyonun Etkileri

Kaynak: YILDIRIM, s.114.

⁶⁹PLIHON, a.g.e., s.54.

⁷⁰Kemal YILDIRIM, **Talep Yönlü Makroekonomik Politikaların Etkinliği**, (Eskişehir; Anadolu Üniversitesi, İİBF Yayını, 1992), s.113.

2.1. Devalüasyon ve Ticaret Bilançosu

Döviz kurlarındaki değişimler devalüasyon ve revalüasyon şeklinde olur. Devalüasyon bir ulusal paranın dış değerinin düşürülmesi, revalüasyon ise bunun tersine, ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesidir. Ödemeler bilançosunu denkleştirmenin bir aracı olarak döviz kuru değişikliklerinden hem sabit, hem de esnek kur sistemlerinde yararlanılabilir.

Devalüasyonun ilk etkisi, ithal mallarını ulusal para cinsinden pahalılaştırmak ve ihracat mallarının yabancı para cinsinden ucuzlatmaktır. Her ülkede talep o ülkenin parası cinsinden ifade olunan fiyatlarla ters orantılıdır. Bu nedenle devalüasyon ithalat talebini kısıcıcı ve ihracat hacminin genişletici etkiler doğurmaktadır. Bu etkiler sonucunda ülkenin ithalat giderleri azalmakta, ihracat gelirleri artmakta, böylece ticaret bilançosu açığı giderilmiş olmaktadır.⁷¹

2.1.1. Devalüasyonun İthalat Üzerindeki Etkisi

Devalüasyon ithalat mallarının yurtiçi fiyatlarının pahalılaştırdığı oranda bu malların talebi daralmakta ve böylece döviz giderlerinden tasarruf sağlanmasına yol açmaktadır. Devalüasyon ithalat giderlerini kısıtıldığı ölçüde ticaret bilançosu üzerinde olumlu bir etki yapmaktadır. Bu ise ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğine bağlı bir sorundur. İthal mallarının yurtiçi talep esnekliği ne derece yüksek olursa devalüasyon ithalat hacmini daraltma etkisi de o derece büyük olacaktır. Ayrıca, böyle bir sonucun ancak dış ticaret rejimleri nisbeten serbest olan ülkelerde ortaya çıkabileceği açıktır. Dış ticaretin, özellikle miktar kısıtlamalarıyla aşırı sınırlandırıldığı ülkelerde, fiyat mekanizmasının işlerliği bulunmadığı için devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi de görülmeyecektir.⁷²

Ülkelerin uyguladıkları farklı politikalarla döviz kurlarının yüksek belirlenmiş olması ithal mallarının iç fiyatlarının yükselmesine yol açacaktır. İthal malları talebinin fiyat esnekliğinin düşük olduğu durumlarda, ithal malları fiyatlarındaki bir artış ithal talebinde bir daralma meydana getirmeyecek, yüksek döviz kurları yüksek fiyatlar kanalıyla ekonomik istikrarsızlık meydana getirebilecektir.⁷³ Bununla birlikte, normal

⁷¹SEYİDOĞLU, a.g.e., s.211.

⁷²Aynı, s.211.

⁷³Muhammet AKDİŞ, *Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkinliği ve Türkiye*, (Afyon İİBF Yayını, 1996), s.83.

olarak ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği sıfırdan büyük olduğundan devalüasyonun ithalatı kısarak döviz tasarrufu sağlayıcı etkisinin hemen hemen kesin olduğu ifade edilmektedir.

Devalüasyonun yarattığı bir başka etki ise, ithalatı ve ithalat girdilerinin pahalılaştırarak çeşitli sektörlerde maliyet artışlarına neden olmasıdır. İthalat maliyetleri, ithal edilen ana girdi fiyatlarındaki artış oranı ve ara girdilerin de toplam maliyetler içindeki payını paralel olarak artıracaktır. Yoğun bir şekilde ithal girdi kullanan sektörlerin maliyetleri bundan en fazla etkilenecektir. Diğer taraftan ithal girdilerin yerli girdilerle ikame edilip edilmemesi de bunda belirleyici rol oynamaktadır.

Gelişen bir çok ülkede, özellikle ihracata dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerde, ara malı ve diğer yardımcı girdilerin ithalat içinde önemli yer tutması ve ithalatın kısa dönemde de rakipsiz olması ithalatın ve ithal girdilerin ikame esnekliğini düşürmektedir. Bu bakımdan, ithalata bağımlı sektörlerde devalüasyonun maliyetleri artırıcı etkisi büyük olmaktadır. Çünkü maliyetler, ithalatın pahalılaşması ve maliyetler içindeki ithal girdinin payı oranında yükselecektir.⁷⁴ Devalüasyonun ithalat üzerindeki yarattığı diğer bir etki de ulusal para cinsinden yapılan harcama miktarı üzerinde görülmektedir.

Devalüasyonla birlikte ithalatın azalmasına karşın, yabancı para birimi başına ödenen ulusal para miktarı arttığından ithalata yapılan toplam ulusal para harcamaları da artmış olabilir. Bu sonucun devalüasyondan sonra uygulanacak para politikası yönünden önemli etkileri vardır. İthalat dolayısıyla piyasadan eskisinden daha çok ulusal para çekilip Merkez Bankası'na yatırılmış olduğundan bunun etkisi enflasyonu önleyici yönde olmaktadır.⁷⁵

2.1.2. Devalüasyonun İhracat Üzerindeki Etkisi

Döviz kurlarındaki değişimler iç ve dış piyasalar arasındaki nisbi fiyat yapısını değiştirerek sistemin işleyişini devreye sokar. Yapılan bir devalüasyon ihracatçı ve ihraç edilecek mal açısından iç fiyatlar seviyesinin dış piyasa fiyatlarına göre ayarlayarak daha önce nisbi pahalılık gösteren malların dış piyasalar için bu dezavantajını ortadan

⁷⁴ABUŞOĞLU, a.g.e., s.103.

⁷⁵SEYİDOĞLU, a.g.e., s.212.

kaldıracaktır. Bu doğrultuda bir devalüasyon şu sebepler dolayısıyla ihracatı canlandırır ve artırır; ya da daha önce ihraç edilmeyen herhangi bir malı fiyat yönünden ihraç edilebilecek hale getirir.

i) Dış piyasalarda fiyatlar sabit fakat iç fiyatlar yükseliyorsa ve dış piyasalarda ihraç malları rekabet edemez hale geliyorsa paranın değer kaybı nisbi fiyatlar yapısını yeniden eski seviyesine döndürür ve ihracatın önündeki fiyat engellerini ortadan kaldırır. İlk durumda ulusal para, yüksek hale geldiği için ihracat giderek gerileyecektir. Bu durumda ortaya çıkan iç ve dış fiyat seviyesi değiştirilmelidir ki, ihracat mümkün olabilsin. Bu durumda kur değişim oranı iç ve dış fiyatlardaki bozulma ölçüsünde olacaktır.

ii) İç fiyatların sabit, fakat dış piyasalarda fiyatların gerilediği durumlarda da ülkenin ihraç ürünleri açısından rekabet gücü ortaya çıkmış olmaktadır. Çünkü dövizle ifade edilen dış fiyatların düşmesi ile ihracatçıların ulusal para ile ifade edilen birim fiyatları da düşmüş olacaktır. Bu yeni fiyat seviyesi maliyet ve belli bir kâr seviyesini karşılayamıyorsa, ihracat gerileme içine girecektir. Bu durumda paranın değer kaybı ihracatçının, birim ihracattan elde edeceği ulusal para miktarını artırmak yönünde fonksiyon gösterecektir.

iii) Veri bir dış fiyat seviyesinde ülkenin mallarının maliyetinin yüksekliği dolayısıyla ihraç imkanı bulunamıyorsa; devalüasyon iç maliyet ve dış fiyat seviyelerini birbirine yaklaştırma görevini üstlenmiş olacaktır. Gelişmekte olan bir çok ülkenin ihracat konusunda karşılaştığı en büyük engellerden birinin maliyet yüksekliği olduğu düşünülürse, paranın değer kayıplarının ne derece önem taşıdığı ortaya çıkmış olacaktır.

iv) Sonucu ihtimalde, ihracatın kârlılığı ön plana çıkmaktadır. İç maliyetler dış piyasalarla rekabet edecek düzeydedir. Ancak ihracatın belli riskleri olduğu dikkate alınarak, üretici veya tüccarın dış piyasalarda faaliyet göstermediği ve bütünüyle iç piyasaya dönük olarak çalıştığı durumlarda, paranın değer kaybı veya bir devalüasyon dış piyasaların kârlılığını yükseltecek ve iç piyasaya arz edilen mallar dışarıya açılma imkanı bulacaktır.

Yukarıda sayılan birinci ve ikinci olasılıkta zamanla iç ve dış fiyat seviyelerinde farklılaşmaların olduğu durumlar ve bu farklılaşmanın giderilmesi; üçüncü ve dördüncü olasılıkta ise; yapısal şartlar dolayısıyla ihracatın önünde uzun zamandan beri oluşmuş olan engellerin ortadan kaldırılması meselesi söz konusu edilmektedir ve bu her olasılık

için farklı kur ayarlama oranları gerekmekte olduğu unutulmamalıdır.⁷⁶

Devalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkilerini ölçmek için bazı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar; Esneklikler Yaklaşımı, Arz Yönlü Yaklaşım, Toplam Harcama Yaklaşımı ve Parasalcı Yaklaşımıdır. Bu yaklaşımlar aşağıda sırasıyla incelenmektedir.

2.2. Esneklikler Yaklaşımı (Nisbi Fiyatlar Yaklaşımı)

Devalüasyonun dış ticaret açığını azaltıp azaltmayacağı veya ne oranda bir devalüasyonun ticaret açığını ne ölçüde azaltacağı en iyi şekilde esneklikler veya nisbi fiyatlar yaklaşımı ile ölçülür ki, bu doğrudan ihracat döviz kuru ilişkisinin oturtulabileceği bir arz talep ilişkisi veya Marshallgil yaklaşımdır.⁷⁷ Yaklaşımın temeli şudur; döviz kuru değişimleri, bir ülke mallarının diğer ülke mallarına nisbi fiyat oranını değiştirmektedir. Bu değişimler ise miktar değişimlerini uyaran temel faktördür. Bu temel adeta varsayım olarak kabul edilmektedir.⁷⁸

Bu yaklaşımda, ihracatın ne kadar artıp, ithalatın ne kadar azalacağı ve dolayısıyla ödemeler dengesinin ne ölçüde düzeleceği geniş ölçüde ihraç mallarına olan yabancı taleple, ithal mallarına olan ülke talebinin esnekliklerine bağlıdır. Eğer, bu iki talebin esneklikleri toplamı 1'den büyükse, döviz kurlarında bir yükselme ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyerek dış dengesizliği azaltabilir. Buna "Marshal-Lerner Şartı" denir.⁷⁹ Devalüasyonun dış ticaret dengesini iyileştirici bir sonuç doğurması bu koşula bağlıdır. Arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında, bu koşul ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği (e_m) ile ihraç malları dış talep esnekliği (e_x) toplamının 1'e eşit veya 1'den büyük olması şeklinde ifade edilir: $e_m + e_x \geq 1$ ⁸⁰

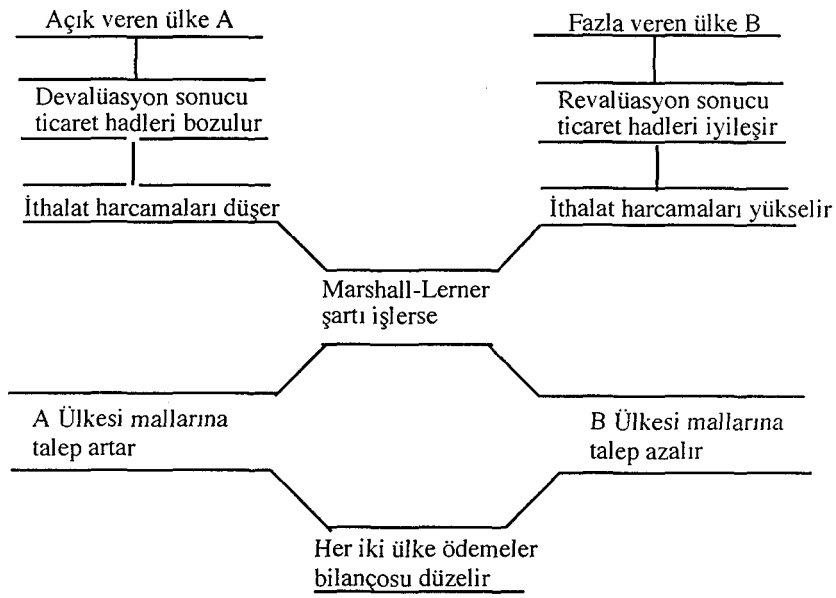
⁷⁶ABUŞOĞLU, a.g.e., s.69.

⁷⁷Fritz MACHLUP ve Diğerleri, **Devalüasyon, Seçme Yazılar**, Çeviren: Necati Mumcu. (İstanbul: Ofset Matbaacılık, 1971), s.2.

⁷⁸ABUŞOĞLU, a.g.e., s.72.

⁷⁹Nahit TÖRE, **Uluslararası Para Sistemi ve Az Gelişmiş Ülkeler**, (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972), s.50.

⁸⁰SEYİDOĞLU, a.g.e., s.377.

Şekil 2.3. Marshal-Lerner Şartının Açıklanması

Kaynak: YÜCEL, 1973. s.84.

Açık veren A ülkesinde ithalat talep esnekliği 1'den büyükse, kendi ihraç mallarına duyulan talep esnekliği (B ülkesi ithalat talep esnekliği) ne büyüklükte olursa olsun, devalüasyon A ülkesi ödemeler bilançosu açığını düzeltmede başarılı olacaktır veya A ülkesinin ithal esnekliği 1'den küçük ve B ülkesinin de ithal esnekliği 1'den küçük, fakat her iki ülkenin ithal esneklikleri toplamı 1'den büyükse böyle bir durumda dış ödemeler dengesi bozulan A ülkesinin yeniden dengeyi sağlaması mümkündür.⁸¹

Esnekliklerin küçük olduğu ölçüde, ödemeler dengesinde belli bir iyileşme sağlamak için gerekli kur değişiklikleri de o ölçüde büyük olacaktır. Diğer taraftan, esnekliklerin büyüklüğüne bağlı olarak belli bir iyileşme daha küçük kur değişimleriyle elde edilebilecek ya da belli bir kur değişikliğinin iyileştirici etkisi artacaktır.

Görüldüğü gibi, bu yaklaşımda her şey esnekliklere bağlıdır. Esneklikler ise, birçok etkene bağlıdır; satıcıların sayısı ve bir satıcının piyasada işgal ettiği yer, yurtiçi üretim ve tüketim miktarı, fiyat değişikliklerinin büyüklüğü, tahminler, tepki süresi, piyasa koşulları, alternatif sürüm yerleri, vb. gibi.⁸²

⁸¹ İlhan YÜCEL, **Ödemeler Dengesi Sorunu ve Planlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi**, (Adana; İTİA Yayını, 1974), s.80.

⁸² TÖRE, a.g.e., s.51.

Esneklik taraftarlarına göre; döviz kuru değişimleri ihracı yapılan malların hacminde, ihracatın miktar kompozisyonunda ve fiyat yapılarında değişimler meydana getirecektir. Dolayısıyla herhangi bir devalüasyonun sonunda ihracat fiyatları iç fiyatlara oranla artmakta, gerek iç fiyatların ve gerekse maliyetlerin yüksekliğinden kaynaklanan ihracat arzı tıkanıklıkları varsa giderilmiş olmaktadır. Aynı şekilde yabancılar için ülkenin ihracat malları ucuzlamış olacağından bu mallara talep de artacak ve her iki etki birleşerek ihracatı uyarılmış olacaktır. Ancak, ihracatın uyarılmış olması artması anlamında değildir. İhracatın artması için ihracat malı arz esnekliği ile dış talebin fiyat esnekliğinde yeteri kadar yüksek olması gerekmektedir. Sistem içinde esneklikler yaklaşımının açıklayıcı gücü büyük ölçüde şu iki temel parametreye ihracat arzı ve talebi esnekliğine bağlanmıştır.

Bu yaklaşıma göre; döviz kuru, ihracat problemlerinde anahtar rolünü oynamaktadır. Döviz kuru sadece ülkenin ihracat mallarına olan talebi değil, aynı zamanda ihracat arzını artıracak bir araç olarak görülmektedir. Gerek arz ve gerekse talep üzerindeki reel etki bunların fiyat esneklikleri ölçüsünde ortaya çıkmaktadır. Ancak., bu değişimlerin süresi konusunda açıklık yoktur. Yani reel etkilerin devamlı olup olmadığı açık değildir.⁸³

Tablo 2.1: Talep Esnekliği ve Devalüasyonun Etkileri

DURUM	1	2	3	4	5	6
A Ülkesinin İthalat Talep Esnekliği	$Em \geq 1$	$Em > 1$	0	$0 < Em < 1$	$0 < Em < 1$	$0 < Em < 1$
A Ülkesinin İthalat Talep Esnekliği	$Em \geq 1$	0	$Em > 1$	$0 < Em < 1$	$0 < Em < 1$	$0 < Em < 1$
Esneklikler Toplamı	> 1	> 1	> 1	< 1	> 1	1
A Ülkesinin İthal Malları Toplam Harcamaları	Düşer	Düşer	Yükselir	Yükselir	Yükselir	Yükselir
B Ülkesinin İhracat Gelirleri	Yükselir	Değişmez	Yükselir	Yükselir	Yükselir	Yükselir
A Ülkesinin Ticaret Bilançosu	İyileşir. İthal harcamaları düşer. İhracat geliri değişmez.	İyileşir. İthal harcamaları düşer. İhracat geliri değişmez.	İyileşir. İthal harcamaları yükselir, fakat ihracat gelir artışı daha fazla olur.	Kötüleşir. İthal harcamalarındaki artış ihracat gelirlerini karşılayamaz.	İyileşir. İthal harcamaları artışı ihracat gelirleri fazlasıyla karşılar.	Değişmez. İthal harcamaları artar ve ihracat geliri de aynı oranda artar.
	Olumsuz	Olumsuz	Olumsuz	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz

Kaynak: KARLUK, 1998, s.380.

⁸³ABUŞOĞLU, a.g.e., s.73.

Devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi ile döviz kazandırıcı etkisi arasındaki fark ise şöyle belirtilebilir; normal koşullar altında, ithal mallarının talep eğrisi negatif eğimli, işaret dikkate alınmadığında talep esnekliği sıfırdan büyük, olduğu için devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi kesindir. Oysa aynı şey döviz kazandırıcı etki için söylenemez. Çünkü ihracat geliri kazandırma açısından, devalüasyon birbirine ters iki etki meydana getirmektedir. Birisi döviz cinsinden ihraç mallarını ucuzlatmasıdır ki bu olumsuz yönüdür. Diğeri ise ucuzlama dolayısıyla yabancı tüketicilerin talep hacimlerini artırmaları olup, bu da olumlu etkiyi temsil etmektedir. Dolayısıyla devalüasyonun ihracat gelirlerini net olarak artırıp artırmayacağı bu iki etkinin karşılıklı ağırlıklarına bağlıdır. Eğer hacimdeki genişleme etkisi, fiyattaki düşüş etkisinden daha büyük ise ihracat gelirleri artacak, tersi durumda ise ihracat gelirleri net olarak düşecektir. Bu iki etkinin birbirine eşit olması durumunda ise ihracat gelirleri değişmeyecektir.⁸⁴

2.2.1. İthalat Giderlerini Kısıcı Etki

Devalüasyondan beklenen etki ithalat giderlerini azaltması ve döviz tasarrufu sağlamasıdır. Bu etki şekilde görülmektedir. DD Türkiye'nin ithal mallarına olan talep eğrisidir. Doğal olarak normal koşullar altında bu değişim negatif eğimlidir. Çünkü TL cinsinden ithal malları fiyatları yükseldikçe talep edilen miktar azalacaktır. SS doğrusu ise ithal malları arzını gösterir. Arz sonsuz esnek varsayıldığından eğri burada yatay eksene paralel bir doğru şeklindedir. SS doğrusu ithal fiyatlarını gösteren P_1 düzeyinden çıkmaktadır.

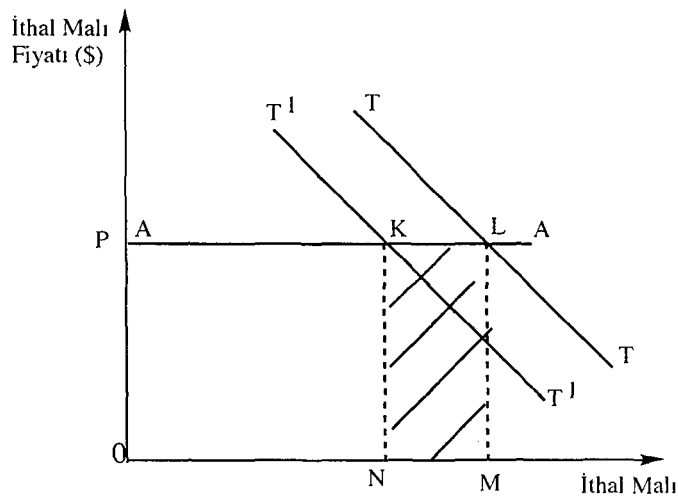
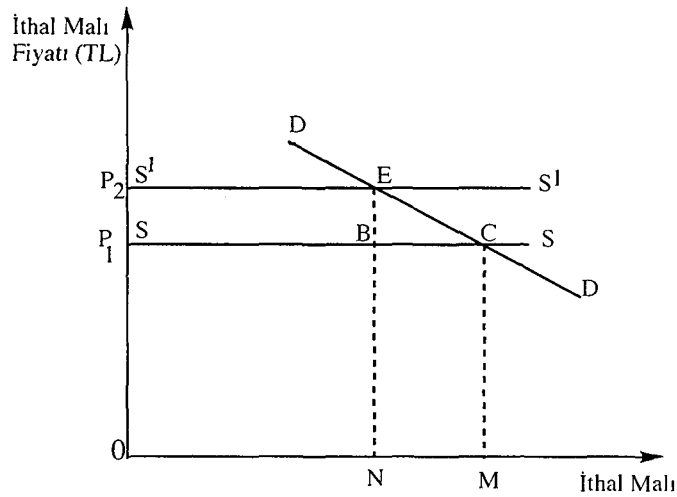
Devalüasyon yapıp dolar fiyatı P_2 'ye yükseldiğinde, ithal malları fiyatları da yükselerek, grafikte yeni ithalat arz eğrisi S^1S^1 biçiminde yukarı kayar. Grafikten görüldüğü gibi devalüasyon sonucu ithalat miktarındaki daralma NM'ye eşittir. Döviz giderleri açısından bakıldığında durum şöyledir: Devalüasyondan önce ithalat miktarı OM olduğuna göre toplam döviz giderleri OMx ithal malı birim fiyatıdır. Devalüasyondan sonra ise toplam giderler ONx ithal malı birim fiyatı şeklinde düşmüş yani NMx ithal malı birim fiyatı tutarında bir döviz tasarrufu sağlanmıştır.

Bunları grafiğin alt kısmında izleyebiliriz. Bu kısım, grafiğin üst kısmı ile aynı olup onun bir izdüşümü durumundadır. Aradaki tek fark Türkiye'nin ithalat arz ve talep eğrilerinin burada dolar fiyatları üzerinden gösterilmesidir. Buna göre, devalüasyondan önce Türkiye'nin dolar cinsinden ithalat giderleri OMLA dikdörtgeninin alanına eşitken

⁸⁴SEYİDOĞLU, a.g.e., s.376.

devalüasyondan sonra ONKA alanına eşit olmakta, yani NMLK alanı kadar döviz tasarrufu sağlanmaktadır.

Grafikten de anlaşılacağı gibi devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi bakımından kritik önem taşıyan faktör, ithalat talebinin esnekliği yani DD'nin eğimidir. Bu esneklik yükseldikçe sağlanacak döviz tasarrufu artmakta, düştükçe de döviz tasarrufu azalmaktadır. En aşırı bir durum olarak ithalat talep esnekliğinin sıfır olduğu durumda devalüasyon ithalat üzerinde herhangi bir kısıtıcı etki doğurmaz. Bununla birlikte, normal koşullar altında talep eğrisi negatif eğimli olacağına göre devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisinin kesin olduğu söylenebilir.

Şekil 2.4. Devalüasyon ve İthalat Giderleri

2.2.2. İhracat Gelirlerini Artırıcı Etki

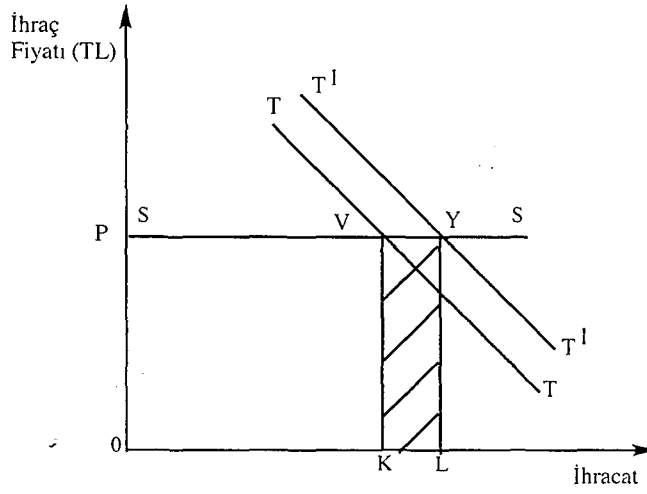
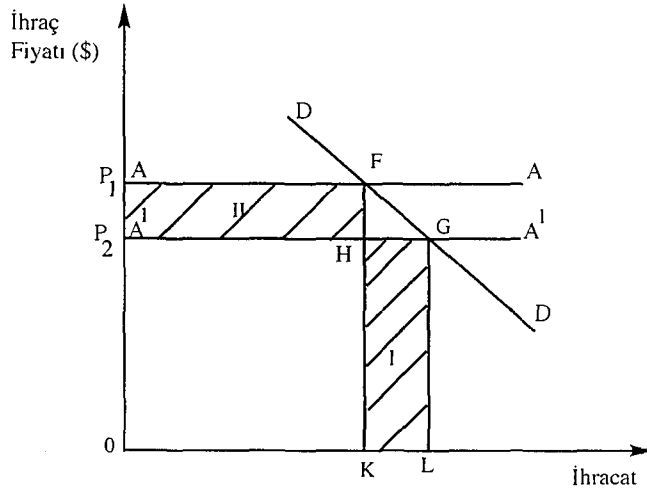
Devalüasyondan beklenen ikinci olumlu etki ülkeye döviz kazandırılması, yani ihracat gelirlerini artırmasıdır. Bu etki de grafik yardımıyla incelenebilir. Grafiğin, yurtiçi ihraç malları arz ve talebini gösteren üst kısmında, fiyatlar dolar cinsinden verilmiştir. Buna göre, DD eğrisi ihraç malları talep eğrisi veya Türkiye ihracatının dış talep esnekliğini ifade eder. Bu da normal koşullar altında negatif eğimli bir eğri olacaktır. İhraç malının arz eğrisi AA ilk döviz kuru düzeyinden uzanan bir doğru şeklindedir.

Devalüasyondan sonra, ihraç malı fiyatı P_2 'ye düşecek ve yeni arz eğrisi A^1A^1 olacaktır. Böylece devalüasyon sonucu Türkiye'nin ihraç ettiği mal hacmi OK'dan OL'ye yükselir. Burada birbirine ters iki etki vardır. Birincisi, ihracat hacmindeki artışın döviz gelirleri üzerinde doğurduğu olumlu etkidir. Grafikte bu etki KHGL alanına eşittir. Diğeri ise döviz cinsinden birim fiyatların ucuzlaması nedeniyle uğranılan döviz kaybıdır. Bu da AA'HF alanı kadardır. Grafik 2'nin alt kısmı üst kısmının bir izdüşümüdür. Ancak burada fiyatlar TL ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla, arz eğrisi gibi, talep eğrisi de ulusal para cinsinden gösterilmiştir.

Devalüasyonun ihracat dövizlerini artırması ancak hacimdeki genişlemeden doğan döviz kazançlarının birim fiyatlarındaki ucuzlama dolayısıyla uğranılan kayıpları aşması yani grafiğe göre I nolu alanının II nolu alandan daha büyük olması durumunda ortaya çıkar. Demek oluyor ki, döviz tasarrufu sağlayıcı etkinin tersine, devalüasyonun döviz kazandırıcı etkisi kesin değildir. Ancak, ihraç mallarının dış talep esnekliği ne kadar yüksek olursa, devalüasyonun ihracat hacminin artırma, dolayısıyla döviz gelirlerini yükseltme olasılığı o derece artar.⁸⁵

Özetle devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi kesinken döviz kazandırıcı etkisinde böyle bir kesinlik yoktur. Bu sonuç ihraç mallarına olan dış talebin esnekliğine bağlıdır.

⁸⁵ Aynı, s.214.

Şekil 2.5. Devalüasyonun İhracat Gelirlerine Etkisi

Kaynak: SEYİDOĞLU, 1994, s.124.

2.3. Arz Yönlü Yaklaşım

Bu yaklaşım; geleneksel esneklik yaklaşımından daha ileri bir adım teşkil etmektedir. Çünkü esneklik yaklaşımı kur değişmelerinin mevcut üretim ve arz yapısı içinde ve arz talep esnekliğine bağlı olarak ihracatı uyaracağını ileri sürmektedir. Burada arz esnekliği geçmiş dönem ticaret hareketlerinden elde edilmiştir ve veri olarak kabul edilir. Arz yönlü yaklaşımda devalüasyonlar geleneksel fonksiyonları yanında, ekonomide kaynak dağılımını ihraç sektörlerine doğru yönlendirebilecek bir güç olarak

görülmektedir. Yani devalüasyonlar arz ve talep esnekliği çerçevesinde ihracatı uyarmakla kalmayacak aynı zamanda ihraç mallarının arz esnekliğini de yükseltebilecektir.

Bu yaklaşım döviz kuru ihracat ilişkisinin döviz kurundan ihracata doğru etkilenme yönünde varsayım olarak kabul edip, tersine olabilecek etkilenmeyi döviz kuru tesbitinde bir gösterge olarak kullanabilmeyi amaçlamaktadır. Diğer bir ifade ile, bu yaklaşım temelde devalüasyonun ihracatı ve ihracat üretimini alabildiğine uyardığı, ve ikisi arasında kesin ve tartışmasız bir ilişki olduğu varsayımını kısmi olarak kabul eden, bir döviz kuru belirleme yoludur.

İhracat sektörlerinde maliyet itişli veya talep kaynaklı bazı olaylarca yönlendirilen nisbi fiyat bozulmaları durumunda ortaya çıkan ihracat tıkanıklıklarının döviz kuru ayarlamaları yolu ile giderilmesi esasına dayanan bir görüş Nashashibi tarafından ileriye sürülmüş ve IMF’ce benimsenmiştir. IMF’nin istikrar programları paketlerinde döviz kuru belirlemede önemli bir gösterge olarak kullanılmıştır.

Böyle bir yaklaşım, ülkelerin iç fiyat yapılarında, dünya veya ihracat piyasalarındaki fiyat seviyesine göre bir bozulma olduğu zamanlarda etkin bir araç olarak görülmekte ve bunun bir yöntem olarak kullanılabilmesi, döviz kuru ayarlamalarında ihracat sektörlerine özel bir önem vermek ve onları diğer faktörlerin önüne geçirmekle yapılmaktadır.⁸⁶

2.4. Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı

Devalüasyon konusunda esneklik yaklaşımına dayanan açıklamalar zamanla yetersiz bulunarak bir çok iktisatçı tarafından eleştirilmiştir. Bu yaklaşımda en büyük eleştiri konusu dış ticarete giren malların arz, talep ve fiyatları dışındaki tüm ekonomik değişkenlerin sabit varsayılması olmaktadır. Toplam harcama yaklaşımı veya yabancı literatürde massetme yaklaşımı diye adlandırılan analiz bu eksikliği gidermek amacıyla ortaya atılmıştır. Burada devalüasyon dış dengeyi sağlayıcı etkileri milli gelir üzerinde yaptığı değişimler yoluyla açıklamaktadır,

Bu yaklaşıma göre, dış ticaret açığı, bir ülkenin kendi olanaklarının ötesinde yaşaması, yani toplam üretimden daha fazlasını tüketim, yatırım ve kamu harcamalarında kullanması demektir. Diğer bir deyişle, dış denge için ülkenin toplam mal ve hizmet

⁸⁶ABUŞOĞLU, a.g.e., s.74.

kullanımı yurtiçi üretim toplamına eşit olmalıdır. Bu anlatılanlar aşağıdaki gibi eşitlik halinde gösterilebilir.

Açık bir ekonomide milli gelir dengesini gösteren eşitlik;

$$Y=C+I+G+(X-M)$$

$$\text{Toplam harcamalar (toplam talep)}= A=C+I+G$$

$$\text{Toplam yurtiçi üretim}= A+B=(C+I+G)+(X-M)$$

Buna göre, yurtiçi harcamaları gösteren $C+I+G$ yerine A ve dış ticaret bilançosunu temsil eden $(X-M)$ yerine de B yazıldığında eşitlik şöyle olmaktadır:

$$Y= A+B \quad \text{veya} \quad B=Y-A$$

Yukarıdaki ikinci eşitlik, dış ticaret dengesi açığının (B), milli gelir ile toplam yurtiçi harcamalar arasındaki farktan oluştuğunun gösterir. O halde eğer $Y=A$ ise yani yurtiçi üretim ve yurtiçi harcama birbirine eşitse dış ticaret bilançosu dengededir. $Y<A$ ise yurtiçi üretim yurtiçi harcamalardan küçük, dolayısıyla dış ticaret bilançosu açık, tersine $Y>A$ ise yurtiçi üretim yurtiçi harcamalardan büyük ve dış ticaret bilançosu fazla vermektedir. Özetlemek gerekirse bütün sorun bu iki büyüklük arasındaki dengenin nasıl kurulduğudur. Eğer ülke ürettiğinden daha fazlasını tüketiyorsa bu açığın herhangi bir şekilde karşılanmış olması gerekir ki, bu da ancak ithalattaki fazlalıkla sağlanabilir.

Toplam harcama yaklaşımına göre devalüasyonun dış ticaret açıklarının gönderilmesindeki etkisi, eksik çalışma ve tam çalışma durumlarında farklı olmaktadır. Ekonominin eksik çalışma durumunda bulunduğu varsayılırsa, devalüasyon doğurduğu fiyat etkileri dolayısıyla ihracat endüstrilerine olan dış talep ile ithalata rakip endüstrilere yönelik iç talebi uyarmakla, kısacası dış ticaret sektörlerinde talebin artmasına neden olmaktadır. Bu da çoğaltan mekanizması ile tüm ekonomiye yayılarak reel milli geliri uyarmaktadır. Böylece yurtiçi üretimde sağlanan artış ($Y-A$)'yı yani ülke aleyhine olan yurtiçi üretim ile yurtiçi harcama arasındaki farkı giderici ve dolayısıyla dış dengeyi sağlayıcı etkide bulunmaktadır. Özetle, ekonomide atıl üretim kapasitesi bulunması durumunda devalüasyon, yurtiçi üretimi artırarak dış ticaret bilançosu dengesizliğini

giderici yönde etki yapmaktadır.

Ekonominin tam çalışma düzeyinde bulunduğu bir durumda ise devalüasyon, yukarıdaki gibi dış dengeyi sağlamada etkili olmamaktadır. Çünkü ihracat ve ithalata rakip endüstrilere yönelen talep artışları yine çoğaltan mekanizması ile tüm ekonomiye yayılacak ancak toplam yurtiçi üretimi artırmayacaktır. Harcamalardaki genişlemenin doğurduğu talep artışı, bunun yerine ithalat yoluyla yurt dışından karşılanacaktır. Yani Y sabit kalırken A artacak ve ülke aleyhine olan yurtiçi üretim dengesi böylece daha da bozulacaktır. Kısacası, tam çalışma durumunda devalüasyon dış ticaret açığını daraltmamakta, tersine bu açığı büyütme yönünde etki yapmaktadır.⁸⁷

2.5. Parasalcı Yaklaşım

1960'ların sonu ve 1970'lerin başlarında, parasal etkileri dikkate almadıkları için devalüasyon konusundaki geleneksel yaklaşımlar olan esneklikler ve toplam harcama yaklaşımı yoğun eleştirilere uğramışlardır. Bu eleştirilere göre, gerek esneklik gerekse toplam harcama yaklaşımları, yalnızca dış ticaret bilançosuna uygulanabilmektedir. Kendileri ise ağırlığı devalüasyonun parasal etkilerine vererek, hem ticaret bilançosu hem de sermaye işlemleri yoluyla genel anlamda dış ödemeler dengesinin açıklanabileceğini savunmuşlardır.⁸⁸

Parasal yaklaşım kuramı, döviz kuru ile para stoku arasında düzenli ve sıkı bir ilişkinin varlığını vurgulamakta ve makro düzeyde, ulusal para piyasalarında dengeyi belirleyen bazı dışsal değişkenleri ayırt etmeyi amaçlamaktadır.

Bu yaklaşım kuramına göre, döviz kuru iki ülkenin paralarının nisbi fiyatları olup, bu paraların arz ve talebi cinsinden ifade edilebilir. Böylece, ülkelerin her birinde, para stoku tutulmak istenen para miktarına eşit olana dek bu ülkelerdeki döviz kuru ve diğer değişkenler ayarlanmayı diğer bir deyişle uyumlanmayı sürdüreceklendir.⁸⁹

Bu görüş açısından bir dış ödeme açığı, para arzının para talebini aşmasının bir sonucudur. Devalüasyon, dış ticarete giren malların ulusal para cinsinden fiyatlarını yükseltir. Diğer yandan, mallar arasındaki ikame olanakları dolayısıyla ticari olmayan

⁸⁷SEYİDOĞLU, a.g.e., s.383.

⁸⁸Aynı, s.386.

⁸⁹ÖKSÜZ, a.g.e., s. 158.

malların fiyatları da artmaktadır. Bu ise ekonomide genel bir fiyat yükselişinin ortaya çıkması demektir.

Bu yaklaşım taraftarlarına göre, reel para talebi reel milli gelire bağlıdır ve fiyatlar yükselince, parasal stokların reel değerini belirli düzeyde tutabilmek için nominal para talebi artar. Bu durumda, devalüasyona bağlı olarak ortaya çıkan para talebi eğer iç ekonomiye yönelik emisyon hacminin artırılmasıyla karşılanmışsa yurtdışından ülkeye döviz girişleri hızlanır. Bu şekilde ülkeye döviz girişlerinde ortaya çıkan net artış, buna bağlı olarak ulusal para arzını artırmaktadır. Böylece bu mekanizma sonucunda devalüasyon, ülkenin net döviz rezervlerini artırıcı etki yapmaktadır.

Parasalcı görüş açısından döviz fonlarının ülkeye girişi, ithalatın azalması ve ihracatın artması gibi ticaret işlemlerinin yanında, eldeki yabancı tahvillerin satılıp paraya çevrilmesi ve yeni tahvil çıkartılıp dış piyasalarda satışa sunulması gibi sermaye işlemleri yoluyla gerçekleşmektedir. Böylece yurtdışından ülkeye döviz fonlarının girmesi ve merkez bankasının bunlara dayanarak emisyon hacmini artırmasıyla para talebi karşılanmakta ve dış ödemeler dengesi sağlanmış olmaktadır. Bu görüşe göre, dış dengenin yeniden sağlanması, para arz ve talebi arasında mevcut dengesizliğin giderilmesinin bir sonucu olmaktadır.

Ayrıca, bu görüşe göre devalüasyonun etkisi geçicidir. Dış denge ancak parasal denge sürdürüldükçe geçerli olmakta, parasal denge bozulduğunda ise dış denge de ortadan kalkmaktadır.⁹⁰

Özetle, parasalcılara göre, sorun para arz ve talebi arasındaki dengesizliktir, devalüasyonun bu dengeyi yeniden sağlayarak dış ödeme açıklarını giderebilmektedir. Ayrıca dış piyasalara tahvil satışı gibi sermaye işlemlerinin döviz gelirlerini artırıcı etkisi de dış ödeme açıklarını gidermede etkili olmaktadır. Anlaşılacağı gibi, bu yaklaşım gerek dayandığı varsayımlar gerekse vardığı sonuçlar açısından devalüasyon konusundaki diğer yaklaşımlardan büyük ölçüde ayrılmaktadır. Parasalcı yaklaşımın en büyük özelliği ise kendini para arz ve talebine verilen önemde göstermektedir. Kısaca, bu görüşe göre dış dengenin sağlanması parasal dengenin sürdürülebilmesiyle mümkün olmaktadır.

⁹⁰SEYİDOĞLU, a.g.e., s.386.

3. DEVALÜASYONUN J EĞRİSİ ETKİSİ

Sürekli bir ödemeler bilançosu açığı ile yüzyüze kalan bir ülke için önemli bir politika seçeneğinin parasını devalüe etmesi olduğu belirtilmektedir. Uluslararası ticaret literatüründe devalüasyonun ticaret bilançosunu ya da ödemeler bilançosunu iyileştireceği yönünde birçok bulgu mevcuttur. Örneğin esneklik yaklaşımının savunucuları Marshal-Lerner koşulunu ileri sürerek arz ve talep esneklikleri cinsinden ticaret bilançosunda bir iyileşme için gerekli ve yeterli koşulu tanımlamışlardır. Bu koşulların gerçekten sağlandığı ortaya koyacak bol miktarda ampirik kanıt sözkonusu olmasına rağmen, devalüasyonun başarısız kaldığını gösteren durumlar da mevcuttur. Ticaret bilançosu üzerinde devalüasyonun istenmeyen bu etkisi, ödemeler bilançosunun zaman içinde izlediği yoldan dolayı “J Eğrisi fenomeni” olarak tanımlanmaktadır.

J eğrisi kavramı ticaret bilançosunun zaman içindeki hareketini ortaya koymak için kullanılmaktadır. Ticaret bilançosu ilk aşamada kötüleşmekte fakat esneklikler artma yönünde değişmeye başladığı periyottan sonra iyileşmeye başlamaktadır.⁹¹

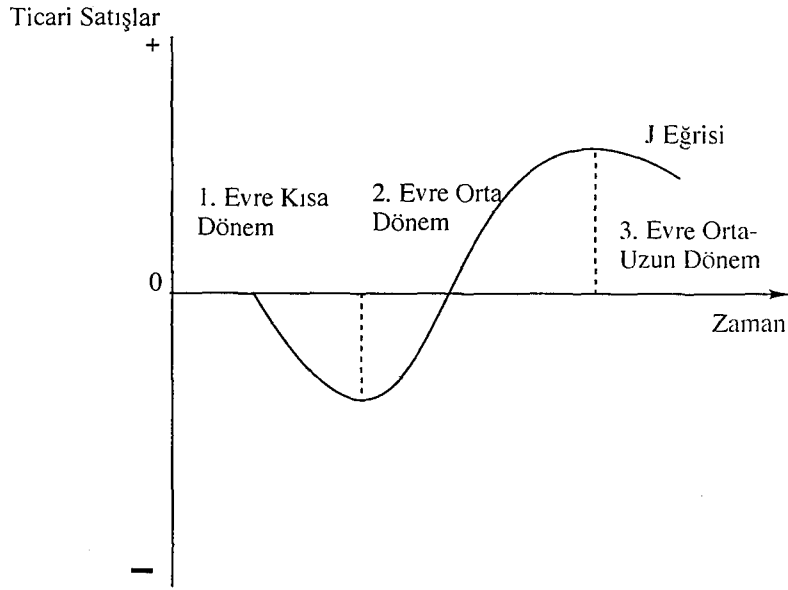
Devalüasyon, önce ithalat ve ihracat fiyatlarını, daha sonra da ithalat ve ihracat hacimlerini etkiler. Devalüasyonların harekete geçirdiği süreci bu iki tip etkinin işlemesi ve bunların zaman farklılıkları belirler. Bu süreç üç evreden oluşur:

i) Kısa vadede, paranın değerindeki düşüş dış ticaret açığını artırır; çünkü, ulusal para cinsinden belirlenen ithalat fiyatları hızla yükselirken, ihracat fiyatları oranı olarak tanımlanan dış ticaret hadlerinde, bir bozulma ortaya çıkar.

ii) Kısa-orta vadede, devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerinde olumlu etkileri ortaya çıkmaya başlar; çünkü rekabet avantajının kazanılması orta vadede dış ticaret hacmini etkiler ülke, daha pahalı oldukları için daha az yabancı mal ithal eder ve tersine yabancı paralar cinsinden fiyatları düşmüş olduğu için daha fazla mal ihraç etme olanağı bulur.

iii) Orta-uzun vadede, devalüasyonun etkileri hızla kaybolur, rekabet avantajının başlangıçtaki getirisi, ithalat fiyatlarının artmasıyla birlikte ithal edilen enflasyonun yayılması sonucunda budanır.

⁹¹Ö.Tanju DURUSOY ve İbrahim TOKATLIOĞLU, “Devalüasyon ve J Eğrisi”, (Ekonomik Yaklaşım, Cilt no: 8, Sayı: 24-25, 1997), s.65.

Şekil 2.6. Devalüasyon Dinamiği : J Eğrisi

Kaynak: PLIHON, s.101.

Önce bir kötüleşmenin ardından bir iyileşme ile gösterilen ve J eğrisi olarak adlandırılan ilk iki evre, devalüasyon sonrasında dış ticaret açığının izlediği yolu gösterir. Bir paranın, revalüasyonu durumunda ortaya çıkan bütün etkiler ilke olarak yukarıdakilerin simetriğidir; revalüasyon ters J denilen bir simetrik süreç izler.

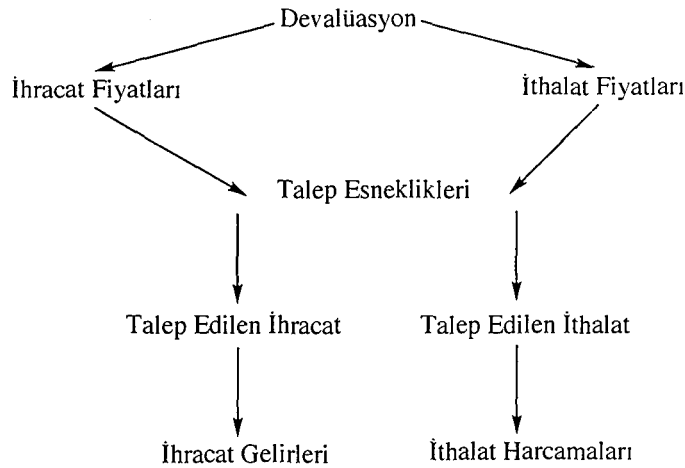
İktisadi teori, bir devalüasyonun J eğrisinin ilk aşamalarında ortaya çıkan olumsuz etkilerinin, ticaret hacminin olumlu etkisinden daha az olması için gerekli olan koşulları da belirlemiştir. Bu, Marshall-Lerner'in kritik esneklikler teoremidir. Bu teorem, yalnızca bir devalüasyonun başarılı olabilmesi için, dış ticaret hacminde meydana gelen artışın, oran olarak, ithalatta döviz cinsinden yapılan pahalılıştan daha yüksek olması gerektiğine işaret eder.⁹² Bununla birlikte, kısa dönemde ithalat ve ihracatın fiyat esneklikleri toplamı 1'den küçüktür. Diğer bir ifadeyle kısa bir zaman diliminde hem ihracatın hem de ithalatın nisbi fiyatlardaki değişmelere oldukça tepkisiz olduğu ortaya konabilir. Bu genellikle üretici ve tüketicilerin devalüasyona yavaş intibak etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bunun çeşitli nedenleri söz konusudur.

Birincisi tüketici-tepki gecikmesidir. Değişken rekabet durumunu tanımak alıcılar

⁹²PLIHON, a.g.e., s.100.

için zaman alır ve bu gecikmenin dil farkı ve diğer engellerden dolayı yurtiçi ticaretten çok, uluslararası ticarete daha uzun olması beklenebilir. İlave olarak çok kısa dönemde önceden var olan anlaşmalar satın alınan miktarlarda intibaka/ayarlamaya izin vermeyebilir. İkincisi üretim-tepki gecikmesidir. Yeni iş bağlantılarını kurmak zaman alacaktır. Bu nedenlerle, ihracat ve ithalatın devalüasyona tepkisi/intibakı zaman itibariyle yavaş gerçekleşebilir.⁹³

Devalüasyonun fiyat mekanizmasıyla ihracat ve ithalat satış miktarındaki değişiklik yaratabilme etkisinin ortaya çıkabilmesi zamanı gerektirmektedir. Devalüasyonun zaman yolunu ise, aşağıdaki şekil üzerinde incelemek mümkündür.

Şekil 2.7. Devalüasyonun Zaman Yolu

Kaynak: İyibozkurt, 1995. s. 286.

Devalüasyonun ilk etkisi ithalat harcamalarında artışa neden olmasıdır. Daha önceki ithalat anlaşmaları devam etmektedir ve bu nedenle ithalat miktarı değişmezken, ithalat malları fiyatları ulusal para cinsinden artmıştır. Zaman geçtikçe, miktarda da ayarlamalar yapılır ve ithalat miktarı azalır.⁹⁴

Zaman içinde, devalüasyon baskın olmaya başladıktan sonra ve devalüasyon ya da paranın değer kaybetmesi olgusunun yaşanmasından sonra yapılan anlaşmalar etkilenmektedir. Diğer taraftan bir kısım iktisatçı da ihracatın genişlemesi ve ithalatın

⁹³DURUSOY ve TOKATLIOĞLU, a.g.e., s.68.

⁹⁴İYİBOZKURT, a.g.e., s.285.

yavaşlamasının sadece belli gecikmelerden sonra ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Döviz kurundaki değişimler ile reel ticaret üzerindeki tam etkisi arasında en azından beş gecikmenin sözkonusu olduğunu belirtmektedirler: Değişen durumu tanımadaki gecikmeler, reel değişkenleri değiştirmeye karar vermede gecikmeler, zamanında teslimde gecikmeler ve üretimde gecikmelerdir.⁹⁵

Genel olarak, önemli derecede açık veren bir dış ticaret bilançosunu düzeltmek sözkonusu olduğunda Marshall-Lerner koşullarının yeterli olmadığı bilinmektedir. Bu durumda, pahalılaşmanın olumsuz etkisi, başlangıçta ihracata oranla çok daha önemli olan ithalatta da görülür. Devalüasyonun, dış ticaret hadleri üzerindeki olumsuz etkisi (J eğrisindeki birinci evre) olumlu etkisini bastırabilir. Bu sonuç, özellikle dış ticaret işlemleri sürekli çok fazla açık veren gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikaları için oldukça önemlidir.⁹⁶ Bu bakımdan, ulusal parasını devalüe etmek isteyen ülkenin bunu dış ticaret dengesi çok fazla bozulmadan yapması önemli olmaktadır.

⁹⁵DURUSOY ve TOKATLIOĞLU, a.g.e., s.66.

⁹⁶PLIHON, a.g.e., s.103.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAPILAN DEVALÜASYONLAR VE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yıllar boyu Türkiye'nin en önemli sorunu, yeterli derecede dövize sahip olmaması ve bunun sonucunda, istenilen gelişmişlik düzeyine ulaşılabilmesi için gereken ithalatı yapamaması olmuştur. Bu sorun, cumhuriyetin başından itibaren beş defa yoğunluk kazanmış ve her birinde de bir krizle sona ermiştir. 1946, 1958, 1970, 1980 ve 1994 yılları, dış ticaret politikaları açısından, önemli tedbirlerin alındığı yıllardır. Bu tedbirlerin ortak yönü ise, büyük oranlı devalüasyonlardır.

Türkiye'nin sözü edilen yıllara ait ödemeler dengesi tabloları incelendiğinde ithalat ve ihracat rakamlarında, dolayısıyla dış ticaret dengesinde önemli gelişmeler kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu durumdan, devalüasyonun dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği sonucu çıkarılabilir mi; eğer öyle ise, izleyen yıllarda bu yöneme başvurulmasını gerektiren sebeplerle tekrar karşılaşılması, devalüasyonun etkili bir çözüm yolu olmadığıнын bir göstergesi midir? Bu sorulara cevap verebilmek için iki konunun incelenmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, izlenen döviz kuru politikası; diğeri ise, Türkiye'nin 1980'li yıllarda kalıcı olarak dışa dönmesi sonucu değişen dış ticaret rejimidir.

Bu bölümde, öncelikle, Türkiye'nin 1980 öncesi ve sonrası izlediği döviz kuru politikaları ve dış ticaret rejimi; daha sonra, Türkiye'de yaşanan beş büyük oranlı devalüasyon ve bu devalüasyonların dış ticareti ne yönde etkiledikleri incelenmeye çalışılacaktır.

1. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE KAMBIYO REJİMİ

1.1.1980 Öncesinde

Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, savaş sonrası zorunlu ihtiyaçların karşılanabilmesi, ekonomik kalkınmada önemli olan altyapı yatırımlarının yapılabilmesi ve bazı temel endüstrilerin kurulması amacıyla büyük miktarlarda ithalat yapmak zorunda kalmıştır. 1923’de dışarıya para ve döviz çıkartılması bir kayda bağlı değildi. İthalat serbest, gümrük vergileri düşüktü ve döviz fiyatları, arz ve talep dalgalanmalarına bırakılmıştı,⁹⁷ 1929 yılına kadar süregelen dış ticaret açıkları, dış ticari kredilerle karşılanmıştı. 1929 yılında, genişleyen ithalat hacminin yanısıra, Osmanlı borçlarından Cumhuriyet Hükümeti’nin üstüne yüklenen kısma ait taksitlerin ödenmesi, ödemeler dengesine olumsuz etkiler yapmaya başlamıştı.

Türk parasının kıymetinin düşme eğilimine girmesi üzerine, 16 Mayıs 1929 tarihinde 1447 sayılı “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu” yayımlanmıştır. Bu kanun, Türkiye’de gerçek anlayışla kambiyo denetimine girişin başlangıcı sayılır. 1929 yılında ödemeler dengesi açığının büyümeye başlaması sonucunda, kambiyo ve para politikası konusunda daha aktif davranmak gereğini duyan hükümet, 25 Şubat 1930’da 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun”un çıkartılmasını sağlamıştır.⁹⁸ Bu kanunla mevcut kambiyo denetimine gerekli şekil verilmiş, döviz kısıtlaması yapılmış, hükümete gerektiğinde himayeciliğe ilişkin tedbirleri alma yetkisi verilmiş, ithalatta kontenjan esası kabul edilmiş ve ithal yasağı konulmuştur.⁹⁹

11 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın kurulmasına karar verilmiş, bu bankanın kuruluşuna kadar geçecek zamanda TL’nin istikrarını korumak amacıyla bir Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. Bu kuruluş, kambiyo denetleme usulleri ve tedbirleriyle döviz giderlerini kısarken, döviz gelirlerini artırmaya çalışmış ve 1931 yılında sterlin’in TL karşısındaki değerini yükselterek ilk kur ayarlamasını yapmıştır.¹⁰⁰

⁹⁷Feridun ERGİN, *Para Siyaseti*, (İkinci basım, Petek Matbaası, 1969), s.9.

⁹⁸Saniye GÜMÜŞELİ, *Döviz Kuru ve Faiz Oranı Risklerinden Korunma Teknikleri*, (Ankara; Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:179, 1994), s.95.

⁹⁹GÖKAL ve Diğerleri, *a.g.e.*, s.77.

Türkiye Bretton Woods toplantılarına katılmış ve bu sistemi onaylamış bir ülke idi. Bununla birlikte, 1930'lardan beri uygulanan yoğun kambiyo denetimi bu sistemin birçok özelliğini Türkiye açısından geçersiz kılmıştır. Örneğin yasal bir döviz piyasası yoktu, ulusal para konvertibl değildi ve parite Merkez Bankası'nın piyasa müdahaleleri ile değil yasa ve yönetmeliklerle sürdürülmeye çalışılıyordu.¹⁰¹ Kambiyo kontrolü rejimi ile beraber, kendine yeterli politikası başlamıştır. İthalat ve diğer döviz harcamaları, ihracat gelirlerinden bir miktar ihtiyat ayrılarak kalan miktara göre ayarlanmıştır. Bu davranış, 1938 yılına kadar dış ticaret hesaplarının ihracat fazlasıyla kapanmasını sağlamıştır.¹⁰²

Türkiye'de döviz kuru, kambiyo kontrol rejiminin niteliğine uygun olarak sabit ve ayarlanabilir pariteler sistemi özelliği göstermiştir. Ayrıca sistem bir bağlantı sistemidir. Uzun yıllar değeri dolaylı bir biçimde ya sterline veya Fransız frangına bağlı olarak altına göre belirlenen Türk Lirası, diğer paraların 1936 yılında altın standardından ayrılması sonucu resmen altına bağlanmış, ancak bu bağlılık paranın dış değerinin altının dış değeri ile birarada yürümesi anlamında bir bağlılık olmamıştır. 1939 yılında Türk parası yeniden resmi olarak sterline bağlanmış ve değeri 520 kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁰³

Savaş sonrasında, dünya ticaret hacminin arttırılması amacıyla GATT, ödemeler dengesi problemi olan ülkelere yardım amacıyla da IMF kurulmuştur. Türkiye de bu gelişmelere katılmış ve IMF üyeliği ile kambiyo tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemdeki ekonomik koşullara ayak uydurmak ve ithalatın artışını sınırlayıp ihracatı arttırmak amacıyla, Eylül 1946'da TL önemli oranda devalüe edilerek doların değeri 1\$=1.30 TL'den 1\$=2.80 TL'ye çıkarılmıştır.¹⁰⁴ Dış alım gücünün arttırılması için ihracata hız vermek ve ülkeye döviz sağlayacak bütün kaynaklardan yararlanmak zorunluluğu kendini göstermiştir. Bunu sağlayacak bir müdahale aracına ihtiyaç olduğundan eskiden beri ilişki bulunan ülkelerle yeniden anlaşmalar yapılması için görüşmelere başlanmıştır. Savaşın bitiminden sonra yapılan ilk ticaret ve ödeme anlaşmalarında serbest döviz esaslı kabul edilmiş anlaşmasız ülkelere de, karşı tarafın alım satım kapasitesine ve ekonomik yapısına göre, serbest döviz veya sterlinle mübadele belli bir kısım mallar için de özel takas olanakları sağlamıştır.

¹⁰⁰GÜMÜŞELİ, a.g.e., s.95.

¹⁰¹SEYİDOĞLU, a.g.e., s.695.

¹⁰²ERGİN, *Para Siyaseti*, (ikinci basım, Petek Matbaası, 1969), s.10.

¹⁰³Sema KALAYCIOĞLU, *Esnek Kur Sistemi ve Türkiye Uygulaması*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983), s.106.

¹⁰⁴GÜMÜŞELİ, a.g.e., s.96.

Ancak Avrupa ülkeleri arasında giderek artan dolar kıtlığı bu ülkeleri anlaşmalarda serbest döviz taahhüdünden uzak bulunmaya zorladığından, Türkiye’de yeni koşullara uyarak serbest döviz dayanan anlaşma politikasından ayrılmak zorunluluğunu duymuş ve daha sonra imzalanan anlaşmalarda sterlin ile diğer dövizlere de yer verilmiştir. 1948 yılı içinde sterlinle ithalata geniş ölçüde başvurulması, ithalatta serbest döviz açığını kapatmak zorunluluğundan doğmuştur. Bundan sonra dolar kıtlığına karşı Avrupa ülkelerince alınan ortak mali tedbirlere yani Marshall Planı yardım hareketine ve 16 Ekim 1948’de Paris’te imzalanan Avrupa Devletleri ödeme ve Para Takası Anlaşması’na Türkiye de katılmış, böylece serbest döviz darlığının ve dolayısıyla ithalat ihtiyacının bu yeni ödeme sistemi içerisinde giderilmesi olanağı sağlanmıştır. Bu tarihten sonra akdedilen anlaşmalar belli bir hesap parasına göre ayarlanmış ulusal paralarla mübadeleye olanak veren ve ancak tasfiyeyi dövizle ödemek koşuluna bağlayan “kliring anlaşmaları” niteliğini almışlardır.¹⁰⁵

Bu dönemde iç ve dış ticaretle ilgili tedbirlerin çoğu süratle kaldırılmış, dış ticaret rekabeti serbest dövizli sisteme çevrilmiştir. Bu nedenle artan ithalat, savaş sırasında biriktirilmiş olan altın ve döviz rezervlerinin harcanması yoluyla finanse edilmiştir. Bütçe açıkları sürerken, devalüasyon nedeniyle dış borç yükü ağırlaşmış, ihracatın beklenildiği kadar artmaması yüzünden ödemeler dengesi açığı büyümüştür.¹⁰⁶ 1950’lere gelindiğinde yeni bir siyasi kadronun işbaşına gelmesi ile değişen iktisadi bakış açısı, dış ticaretin % 80’e yaklaşan bir oranda libere edilmesi, böylece savaş yıllarında biriken altın ve döviz rezervlerinin eritilmesini hedef almıştır.¹⁰⁷ Bu dönemde ekonomideki enflasyonist eğilimin sonucu olarak giderek gerçek değerinin üzerinde bir değer alan, aşırı değerlenen kur haline gelen bir sabit kambiyo kuru uygulaması görülmüştür.¹⁰⁸

Hükümet bu gelişmeler sonucunda yeni düzenlemelere ihtiyaç duyarak, 15 Eylül 1955 tarihinde 1957 sayılı kanunda değişiklik yapmayı öngören 14 sayılı kararı yayımlamıştır. Böylelikle daha sıkı bir kontrol rejimi getirilmek istenmiştir. Bu kararın dövizlere ilişkin kısmında döviz ithalinin serbest olduğu, ancak belli bir süre içinde bu dövizlerin bankalara devredilmesinin gerektiği ve Maliye Bakanlığının önceden izni olmadan döviz taşımanın ve döviz bulundurmanın yasak olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁵GÖKAL ve Diğerleri, a.g.e., s.57.

¹⁰⁶GÜMÜŞELİ, a.g.e., s.95.

¹⁰⁷KALAYCIOĞLU, a.g.e., s.107.

¹⁰⁸CANEVİ, a.g.e., s.9.

Ayrıca, fiyat artışlarının etkisi ile katlı kur uygulamasının sektörel tercih yapısını yansıtan özelliği işlerliğini yitirmiş, kurların, resmi pariteden ve birbirinden olan farkları büyümüştür. Paranın değerinde prim ve vergilerle yapılan ayarlamalar dış ticaret dengesi açıklarını kapatmaya yetmemiştir. Dönem boyunca Türk parası aşırı değerlenmiş niteliğini korumuştur. Bu olgunun olumsuz etkisi, kesilmeyen dış kredilerle telafi edilmiş ve devalüasyon sürekli olarak ertelenmiştir. Ancak, 1958 yılında kredi imkânlarının azalması, mali ve ekonomik durumun daha da bozulmasına yol açmıştır. Nitekim, hükümet, ekonomideki enflasyonist gidişin önlenmesi ve piyasada mal bolluğunun sağlanması amacıyla, 4 Ağustos 1958 ekonomik istikrar tedbirlerini yürürlüğe koymuştur.

Bu kararlarla, Kambiyo Karşılık Fonu adı altında bir fon kurulmuş; döviz alım-satımında prim uygulaması getirilerek, TL belirgin oranlarda devalüe edilmiştir.¹¹⁰

Bu dönemde, katlı kur uygulamalarının yarattığı bürokratik güçlük ve kurların hala aşırı değerlenmiş olma keyfiyetini sürdürüyor olması 22 Ağustos 1960 tarihinde tek bir döviz kuru uygulamasına geçilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu tarihte fiilen sürdürülen uygulama resmiyete dönüştürülmüş ve Türk parası % 221.4 oranında devalüe edilerek bütün işlemlerde 1\$=9.00TL kuru uygulanmaya başlanmıştır. 1960 devalüasyonunu izleyen yıllar kur politikası açısından bir farklılık göstermediği halde, dönemin plan uygulamalarının egemen olduğu yıllar içermesi, gerek döviz kuru politikası gerekse, dış ticaret politikasının kalkınma stratejisinin bir parçası olduğunun kabulü bakımından önemlidir. Ancak, planların asıl ilgisi iç denge ile ilgili büyüklükler üzerinde yoğunlaşmış, fiyat artışlarının yavaşlatılması kalkınmanın en başta gelen alt amacı haline gelmiştir.

Planlı dönemde döviz kuruna doğrudan bir rol verilmemişse de bilinçli olsun veya olmasın döviz kuru politikası kalkınmanın amaçlarına hizmet etmiştir. Şöyle ki, aşırı yüksek tutulan para değeri ithal malları fiyatlarını yapay olarak düşük tutarak dış ticaret bilançosu dengesine bir tehdit olmuşsa da uyumlu ve uygun miktar kısıtlamaları ve sınırlamaları ile desteklenerek, ithal ikamesi sanayi dallarının kurulmasına olanak veren makina teçhizatı ve hammadde ithalini kolaylaştırmıştır.

Birinci plan döneminde döviz kurundan çok diğer dış politika araçları dış dengeye

¹⁰⁹GÜMÜŞELİ, a.g.e., s.96.

¹¹⁰Aynı, a.g.e., s.96.

yönelik araçları gerçekleştirmeye tahsis edilmiştir. Aynı durum sabit kur sistemini benimseyen bir ülkenin kur sistemi tercihi aykırı düşmeyen bir tavır olarak izleyen plan dönemlerinde de özelliğini sürdürmüş, yalnız 10 Ocak 1964'de yapılan bir ayarlama ile ithalatta 1\$=9.08TL'si ödenmeye başlanmıştır. Dönem boyunca vergi iadesi ve prim uygulamaları ile gerçekleştirilen bir katlı kur sistemi de söz konusu olmuştur.¹¹¹ Bu dönem boyunca, yurtiçi fiyatların uluslararası fiyatlar aleyhine farklılaşması ve Türk parasının dış değerinin piyasa fiyatından yüksek tutulması ihracatı ve özellikle sınai mamullerin ihracatını engellemiş ve ihracatın büyük ölçüde yatırıma dayalı kalmasına yol açmıştır. 1963-1969 yıllarında ticaret hadlerinde görülen olumsuz gelişme ihracatın satın alma gücünü azaltarak ödemeler dengesini daha da kritik hale getirmiştir. Bu durumu kısmen de olsa gidermek amacı ile 1963 yılında 261 sayılı 1967 yılında da 933 sayılı kanunlarla bir dizi ihracatta vergi iadesi ve ihracatta finansman kolaylıkları tedbirleri alınmıştır.

Ancak yine de, genel olarak toplam talebin ve özel olarak da ithal talebinin kalkınma için gerekli seviyenin ve döviz imkanlarının üstüne çıkması ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemeye devam etmiş ve ithalat teminatlarının % 100'ü aşan oranlara kadar çıkarılmasına yol açmıştır. Bu dönemin sonunda Türk parasının dış değeri ile ilgili olarak aşağıdaki üç piyasa kurunun varlığı saptanmaktadır.

i) Sadece resmi işlem için kullanılan Merkez Bankası kuru.

ii) Turistik ünitelerde kullanılan güncel kur.

iii) Karaborsa ya da paralel piyasa kuru denilen kanuni olmayan işlemlerde kullanılan kur.¹¹²

Süregelen dış ticaret açıklarını daraltmak ve özellikle sanayi ürünlerinin ihracatının plan hedefleri doğrultusunda artırmak amacıyla, 1970 yılında TL, tekrar devalüe edilmiş ve döviz almalarına ve oluşan kâr zararı üstlenmelerine izin verilmiştir.¹¹³ Her ne kadar, 1970 Devalüasyonu katlı kur uygulamasını minimize etmişse de, belirli ölçüde kur farklılaşmasına gidilmesinden kaçınılamamıştır.¹¹⁴ Kambiyo kuru politikası bakımından

¹¹¹KALAYCIOĞLU, a.g.e., s.112.

¹¹²CANEVİ, a.g.e., s.11.

¹¹³GÜMÜŞELİ, a.g.e., s.96.

1958 ve 1970 devalüasyon uygulamaları ile Türkiye devalüasyon metodunu benimsemiş bulunmaktadır. 1971'den sonra yapılan ayarlamalar ile yeni bir dönem başlamış ve mini devalüasyon politikasına doğru bir adım atılmıştır.¹¹⁵

Gerek önlemlerle önü alınamayan fiyat artışları, gerekse 1973 yılında dünya ekonomik konjonktürünü tersine çeviren petrol krizi, Türkiye ekonomisinin de 1974'den itibaren inişe geçmesine neden olmuştur. Bu tarihten sonra ülkenin döviz kuru politikasında önemli bir değişmeye doğru yeni adımlar atılmaya başlanmıştır. Bir çok ülkenin 1970 sonrasında paralarını dalgalanmaya bırakması Türkiye'yi de önceleri bilinçli bir şekilde olmasa da zorlayıcı koşulların da etkisi ile giderek esneklik kazandırılmış bir kur sistemi üzerinde düşünmeye zorlamıştır. Yalnız, sistem günümüze değin bir bağlantı sistemi olarak kalmış ve Türk Lirası, Dolar'a olan bağlantısını sürdürmüştür. Bu bağlantının seçilme nedeni ise doğrudan doğruya ABD'nin dünya ticareti ve Türkiye'nin iktisadi ve siyasi ilişkilerinde oynadığı roldür. Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı Almanya olmasına rağmen, Alman markının sözü edilen dönemde daha çok değer kazanma eğilimi taşıması Mark yerine Dolar bağlantısının seçilmesi için bir başka neden olmuştur.

Dönem içerisinde kısmen enflasyon oranlarını kısmen de çapraz kur farklılıkları yansıtan bir çok ufak oranlı kur ayarlaması yapılarak kayan veya sürünen pariteler sistemi denilen bir sistem benimsenmiş buna rağmen zaman zaman büyük oranlı devalüasyonlara da başvurulmuştur. 1974 yılından itibaren yılda ortalama iki kez küçük oranlı kur ayarlamalarına veya daha uygun bir deyimle mini devalüasyonlara başvurulmuş geleneksel pasif kur politikasına aktif bir hüviyet kazandırılmıştır. Yapılan küçük oranlı kur ayarlamalarının yanısıra dönem içerisinde iki tane de büyük oranlı devalüasyon yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi 1 Mart 1978'de gerçekleşmiş olup % 30 oranında bir ayarlama ile Dolar değerini 19.63TL'den 25.50TL'ye yükseltmiştir. İkinci büyük oranlı devalüasyon ise (11 Haziran 1979, % 32) ihracatta ödenen primlerle beraber % 78 oranında gerçekleştirilmiş ve Doların değerini birim başına 26.50TL'den 47.10TL'ye yükseltmiştir.

Ancak gerek yapılan küçük oranlı ayarlamalar ve gerekse büyük oranlı iki devalüasyon paranın aşırı değerlenmiş olma olgusunu ortadan kaldırmaya yetecek büyüklükte olmamıştır. Özellikle mini devalüasyonlar enflasyon oranlarını yansıtmaktan

¹¹⁴KALAYCIOĞLU, a.g.e., s.114.

¹¹⁵CANEVİ, a.g.e., s.14.

çok, çapraz kur farklılıklarını ortadan kaldırmayı hedef aldığı için, gerçekçi olamamıştır. Bu da nominal kurlarla reel kurların farkının büyümesine yolaçarak dış denge üzerinde beklenen olumlu etkiyi gerçekleştirilmekten uzak kalmıştır.¹¹⁶

Bretton Woods Sistemi'nin yıkılmasından sonra da, TL'nin dolara bağıllığı sürdürülmüştür. Ancak bu, eskisinden daha esnek bir uygulama olmuştur. Çünkü her üç veya dört ayda bir TL'nin dolar kurunda ayarlama yapılıyordu. Bu mini devalüasyonlar modeli 1974 ile 1981 arasındaki dönemde sürdürülmüştür.¹¹⁷

1.2. 1980 Sonrasında

5 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konan istikrar programı ekonomik darboğazların liberal bir yaklaşımla aşılmasını, uzun dönemde ekonominin serbest piyasa koşullarına göre işleyen bir yapıya kavuşmasını amaçlamıştır. Bu istikrar programında enflasyonun denetim altına alınması ve döviz sıkıntısının giderilmesi öncelik taşımıştır.¹¹⁸ 24 Ocak 1980 önlemler paketi adı altında sunulan yeni ekonomi politikası deneyiminin, ilk uygulaması Türk Lirasının Dolar karşısında % 49 oranında devalüe edilerek 1\$=70.000TL kurunun kabul edilmesidir.¹¹⁹

Bu kararları izleyen dönemde Türkiye'nin ekonomi politikasının olumlu yönlerinden biri, döviz kurunun, başlangıçta yapılan yüksek oranlı bir devalüasyondan sonra, enflasyona paralel bir biçimde, bazen onunda üstünde bir oranda parça parça ayarlanmaya devam edilmesi, diğer bir deyişle Türk parasının iç değeriyle dış değeri arasındaki bağın gerçekçi bir düzeyde muhafaza edilmesi, gerçekçi bir kur politikası izlenmesi olmuştur.¹²⁰ 24 Ocak 1980 devalüasyonundan sonra, hemen her ay gerçekleştirilen kur ayarlamaları, hem çapraz kur farklılıklarını gideren hem de fiyat artışlarının ihracatın çekiciliğini azaltan ve ucuz ihraç ürünleri ile dış pazarlarda üstünlük sağlama amacını güden bir politikadır. 1980 istikrar programının dış ticaret ve kur politikası ile ilgili olarak içerdiği önlemler şunlardır:¹²¹

¹¹⁶SEYİDOĞLU, a.g.e., s.695.

¹¹⁷KALAYCIOĞLU, a.g.e., s.119.

¹¹⁸GÜMÜŞELİ, a.g.e., s.96.

¹¹⁹KALAYCIOĞLU, a.g.e., s.120.

¹²⁰Kemal KURDAŞ, *Ekonomik Politika Üzerine İncelemeler-Yorumlar*, (İstanbul; Beta Yayınları, 1994), s.440.

i) Gerçekçi ve esnek bir kur politikası uygulanmasına geçilerek Türk Lirası yabancı paralara göre devalüe edilmiş TC. Merkez Bankası'nda Destekleme ve Fiyat İstakrar Fonu kurulmuştur.

ii) Döviz pozisyonu tutmak yetkisine sahip bankaların daha önce % 25 olan döviz tutma yetkileri % 80'e yükselmiştir.

iii) Döviz kurlarındaki ayarlamaların ithal edilen malların Türk Lirası cinsinden fiyatını önemli ölçüde artırması karşısında, bunun yurtiçi fiyat düzeyi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla, bazı malların ithalatından % 25 oranında alınan damga resmi % 1'e indirilmiştir.

Görüldüğü gibi, 24 Ocak kararları, liberal bir ekonomi politikası felsefesi ile, içe dönük sanayileşme stratejisi değiştirilmiş, dış rekabete açık ve ihracata dönük bir sanayileşme politikasına geçilmiştir. Böyle bir değişimin gerektirdiği aktif döviz kuru politikası ise tedrici bir esneklik uygulaması ile 1 Mayıs 1981 tarihinde yeni bir döneme girmiştir.

29 Aralık 1983 yılında yayımlanan 28 sayılı karar ile kambiyo mevzuatına önemli ölçüde serbestlik getirilmiştir. Bu kararda aşağıdaki hükümlere yer verilmiştir.¹²²

i) Döviz kurları TC Merkez Bankası tarafından belirlenecektir. Bankalar Merkez Bankasına belirlenecek esas kur üzerinden % 6 alt ve üst limitler dahilinde döviz fiyatlarını belirleyebilirler.(Md.1)

ii) Bankalar Merkez Bankasınca belirlenen esaslar dahilinde vadeli döviz alım satımı yapabilirler.(MD.4)

iii) Dövizle ilişkin işlemler Merkez Bankasınca belirlenen konvertibl dövizler üzerinden yapılır (Md.6)

iv) Bankalar kesin alım yaptıkları dövizin % 20'sini Merkez Bankasına devrederler.

¹²¹KALAYCIOĞLU, a.g.e., s.121.

¹²²GÜMÜŞELİ, a.g.e., s.96.

14 Mart 1986 tarihinde, döviz gelir ve gider dengesinin bozulması ile bankalara tanınan döviz kurlarını tesbit etme yetkisi önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. 30 Ekim 1986 tarihinde yapılan değişikliklerle de, bankaların ticari ve gayri ticari işlemler için uyguladıkları döviz ve efektif satış kurlarının Merkez Bankası'nca belirlenen kurları geçmeyeceği hükmü getirilmiştir. 1987 sonlarına gelindiğinde hızlı enflasyon, TL'den kaçıışı artırmıştır. TL'deki değer kaybının resmi döviz fiyatına zamanında yansıtılmaması döviz talebinin aşırı artmasına, yurda döviz girişlerinin de ertelenmesine neden olmuştur. Dış borç ve faiz ödemelerinin önem kazandığı bu dönemde yoğunlaşan spekülasyonlar, döviz sıkışıklığının giderek artmasına yol açmış, yeni tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Bu amaçla alınan 4 Şubat 1988 istikrar tedbirleri, kısa vadede döviz girişini hızlandırıp ithalatı yavaşlatmaya ve döviz spekülasyonu ile TL'den kaçıışı önlemeye yönelik kurallar getirmiştir. Bu uygulamanın ilk etkileri, Merkez Bankasına yükümlülüklerini yerine getirmek isteyen ihracatçıların, gayri resmi piyasaya yönelmesi ve kurları yükseltmesi şeklinde olmuştur. Daha sonra TL'nin piyasadaki çekilmesi ve Merkez Bankası kurlarının yükselmesiyle, iki piyasa arasındaki kur makası belirgin ölçüde kapanmıştır.¹²³

Döviz kurlarının belirlenmesinde 29 Temmuz 1988 tarihinde alınan kararlarla kısmi serbestlik getirilmiştir. Bu amaçla TC. Merkez Bankası'nda döviz ve efektif piyasaları oluşturulmasına ayrıca bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseselerin döviz, efektif ve altına ilişkin işlemler yapabilmelerine imkan sağlanmıştır. 1980 yılı öncesinde sıkı kambiyo uygulamaları TL'nin suni olarak değer kazanmasına neden olmuştur. 1980 sonrasında ise TL'nin 1988 yılından 1994 yılı başına kadar reel olarak değerlendirildiği gözlenmektedir. Bunda etkili olan nedenler arasında Merkez Bankası'nın kurların spekülatif nedenlerle hızla artmasını piyasa koşulları içerisinde engelleme çabasının başarıya ulaşması sayılabileceği gibi, TL'ye uygulanan kredi ve mevduat faizlerinin reel yüksekliği sonucu döviz girdilerinin artması da etkili olmuştur.

Döviz kurlarının kamu otoritesinden bağımsız olarak belirlenmesine Şubat 1990'da izin verilmiştir. Haziran 1991'de yapılan mevzuat değişikliğiyle de PTT'ye sebestçe belirleyeceği kurlarla döviz alım satımı yetkisi verilmiştir. Döviz kurları, 5.4.1994 tarihine kadar. 3.7.1991 tarih ve 20918 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Merkez Bankası Genelgesine göre belirlenmekte idi. 5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Kararları çerçevesinde 5.4.1994 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Merkez Bankası Genelgesi ile döviz kurları belirleme ilkesi yeniden düzenlenmiştir.¹²⁴ 5 Nisan 1994 tarihinden itibaren

¹²³ Aynı, s.97.

ticari ve ticari olmayan işlemlere ilişkin olarak yapılan döviz ve efektif işlemlerinde uygulanacak kurlar, bankalar, yetkili müesseseler, özel finans kurumları ve PTT tarafından piyasa kuralları dahilinde serbestçe belirlenmeye başlanmıştır. Daha önce 3000 ABD doları ve eşiti işlemler için tesbit edilerek gün içerisinde değiştirilemeyen sabit kur uygulamasına son verilmiştir.¹²⁵

1994 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra sıkı para politikası uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamanın amacı ise enflasyonu kontrol altına almak ve fiyat istikrarını sağlamak olmuştur. Ayrıca döviz kuru için aylık hedefler belirlenmiş ve kurlardaki artış oranı enflasyon oranının çok altında tutulmuştur. Bu özellikle 1995 yılının ilk yarısında daha da belirginleşmiştir.

Yılın ilk yarısında uygulanan ekonomik politikalar karşısında dolar ve mark reel olarak değer kaybetmiştir. Düşük kur, yüksek faizin cazibesi kısa vadeli döviz girişini teşvik etmiş ve döviz rezervi cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Döviz rezervinin bu derece yükselmesi, ekonomik dengeler üzerinde olumsuz etki yapmaya başlamış, enflasyon yükseliş eğilimine girmiştir. Bu nedenle hükümet Eylül 1995’de kısa vadeli döviz girişini önlemek ve talebi kırmak için bazı önlemler almıştır. Bu önlemler çerçevesinde Merkez Bankası kısa bir süre için döviz alımını durdurmuş ve bankaların yurtdışından temin ettikleri döviz kredilerinin maliyetini artırarak döviz kredilerine % 6 oranında fon getirmiştir. Bunun üzerine döviz kurlarındaki artış, yılın son üç ayında enflasyon oranının üzerinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında ortalama dolar kuru % 54.1 oranında artarak 45,673.5 TL olmuştur. Alman markı ise % 72.9’luk artışla 31,916.3 TL’ye yükselmiştir.

Ekonomide kısmi de olsa istikrarın sağlanması ve Türk Lirası’na olan güvenin artması da 1994 yılında reel olarak % 22.4 değer kazanan ABD doları , 1995 yılında % 18.3 değer kaybına uğramıştır. Alman markı Türk Lirası’nın karşısında 1994 yılında reel olarak % 26.2 değer kazanırken 1995 yılında % 8.3 oranında değer kaybetmiştir.¹²⁶

1994 yılında yapılan devalüasyonla birlikte IMF ile Stand-by anlaşması imzalanmıştır. Buna göre, ABD dolarının ve Alman markının TC Merkez Bankası

¹²⁴Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, (Beşinci basım, İstanbul; Beta Basım Yayım A.Ş. 1996), s.527.

¹²⁵1994 Yıllık Rapor, TC. Merkez Bankası 1995, s.94.

¹²⁶Ekonomik Rapor 95, TOBB Yayını, Mayıs 1996, s.87.

tarafından açıklanan günlük değerlerinin aylık ortalamaları ile hesaplanan bir sepet oluşturulmuştur. 1995 yılının ilk dört ayında mali piyasalarda istikrarın oluşması, döviz kurlarının yükselmesine yönelik beklentilerin kırılması ve dış piyasalardaki gelişmeler sonucu döviz kurlarında önemli artışlar yaşanmamıştır. Bu nedenle ABD doları ve Alman markı IMF'e verilen hedeflerin altında kalmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, Merkez Bankası'nın kurlar üzerindeki baskısı ve iç piyasada dövize olan talebin fazla olmamasıdır.¹²⁷

Bu gelişmelerin yanısıra, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu'nda yurtdışından sağlanan döviz kredilerinin ve vadeli ithalat işlemlerinin maliyetini artırıcı yeni düzenlemeler yapılmıştır. Fon'a ilişkin bu düzenlemelerle, bir yandan iç talebin ve ödemeler dengesi açığının, diğer yandan bankaların açık pozisyonlarının kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Yine Fon'a ilişkin düzenlemelerin döviz kurları üzerindeki dolaylı etkisi, döviz arzının azalması nedeniyle, döviz kurlarını artırıcı yönde olmuştur.¹²⁸

1995 yılı başında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması çerçevesinde belirlenen hedefler doğrultusunda, kur sepetinin, aylık öngörülen enflasyon oranları kadar artırılması kararlaştırılmıştır. 1995 yılında Türk Lirasının, özellikle yılın ikinci yarısında ABD doları karşısında daha hızla değer kaybettiği ve 30 Aralık 1994'de 38.687 Türk Lirası olan ABD doları döviz alış kurunun, 29 Aralık 1995'de 59.501 Türk Lirasına yükseldiği gözlenmektedir. Bu veriler, Türk Lirasının ABD doları karşısında, yıl sonu itibariyle nominal olarak % 53.8 oranında değer kaybettiğini göstermektedir. Yıl sonu itibariyle kur sepetindeki artış oranı % 60.1 olarak gerçekleşmiştir.¹²⁹

1995 yılında zorunlu devir oranları yıl içerisinde kademeli olarak indirilmiş, bankalar ve yetkili müesseselerin döviz ve efektif piyasalarında satabilecekleri ve devredebilecekleri miktarlarda değişiklik olmuştur. 23 Mart 1995 tarihinde yayınlanan talimat ile, bankalara, özel finans kurumlarına ve PTT'ye ihracat ve görünmeyen işlemlerden alışını yaptıkları döviz veya efektiflerin % 18 oranındaki kısmını Merkez Bankasına devretme zorunluluğu ve ek olarak, % 7 oranındaki kısmını da yine Merkez Bankası bünyesindeki döviz ve efektif piyasalarda satmak veya Merkez Bankasına

¹²⁷Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler, (TC Başbakanlık DTM, Ağustos 1995),s.26.

¹²⁸1995 Yıllık Rapor, (TC.Merkez Bankası, 1996), s.50.

¹²⁹Aynı, s.80.

devretmek zorunluluğu getirilmiştir.¹³⁰ 23 Mart 1995 tarihinden itibaren Merkez Bankası zorunlu devir kurlarının alt ve üst sınırlarını piyasa koşullarına göre belirlenen bir bant aralığında belirlemeye başlamıştır. Ancak 25 Aralık 1995 tarihli talimat ile bant uygulaması durdurulmuştur.

27 Kasım 1995 tarihinden itibaren döviz ve efektif piyasaları bünyesinde vadeli döviz alım satım piyasası açılmıştır. 27 ve 28 Kasım 1995 tarihli yayınlanan talimatlar ile, 1995 yılı sonuna kadar geçerli olmak üzere, bankalar özel finans kurumları ve yetkili müesseselerin yapmakla yükümlü oldukları zorunlu döviz ve efektif devir veya satışlarını, vadeli piyasadan alınan dövizler hariç, Merkez Bankası'ndan satın alınan döviz ve efektifleri kullanarak yerine getirebilmeleri olanağı sağlanmıştır.¹³¹

2. DIŞ TİCARET REJİMİ

2.1. 1980 Öncesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olan 1923'ten bu güne kadar, Türkiye'nin dış ticaret ve buna bağlı olarak ithalat politikası çeşitli aşamalardan geçmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında liberal bir politika izleyen Türkiye, Büyük İktisadi Buhran'ın etkilerinin hissedildiği 1930'larda liberal politikaları terkederek devletçiliği bir ilke olarak kabul etmiş, gümrük vergilerini arttırmış, ithalat politikasını kontrollü bir ithalat politikasına dönüştürmüş, iktisadi kalkınmasında sanayileşmeye açık bir şekilde öncelik vermiş ve sanayileşmesini uzun bir süre planlı bir şekilde yürütmüştür.¹³² Lozan Konferansı hükümlerine göre 1923-1929 döneminde dış ticaret hiç bir sınırlamaya ve kayda bağlanmamıştı. 1929 yılında gümrük vergisi oranlarını yükselten yeni bir gümrük kanunu kabul edilmiştir. Yeni kanunun çıkacağını anlayan piyasa, ithal talebini arttırmış ve bu artan talep ile birlikte dış borç taksitleri, ödemeler dengesini bozmuştur. Bu durum karşısında çıkarılan "1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu" Maliye Bakanlığına döviz ihtiyaçlarını tesbit yetkisini vermiştir.

1930 yılında yürürlüğe giren 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma

¹³⁰Aynı, s.81.

¹³¹Aynı, s.82.

¹³²Sübidey TOGAN, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, (Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1), s.283.

Kanunu'nun birinci maddesi, kambiyo kontrol rejimini açık olarak getirmiştir. Ayrıca 1932 yılında yürürlüğe giren "Takas Komisyonları Teşkiline Dair Kanun", dış ticaretin kontrol altına alınmasını sağlamıştır. Sonuç olarak da Türkiye'nin dış ticaretinde takas ve kliring sistemleri belirlemiştir. 1929 Büyük Dünya Buhranı, yarattığı ödeme güçlükleri dolayısıyla, dünya ticaretini bu tip sistemlerin uygulanması ile yürüyebilecek hale getirmişti.¹³³

1929-1930 Dünya Buhranının başlangıç yılıdır. Türkiye'nin ihracatı 1929, ithalatı ise 1930 yılından itibaren daralmış ve dış ticaret değeri devamlı olarak düşmüştür. Ticaret dengesinin 1938 yılı dışında 1930-1939 arasında fazla verdiği bu dönemde hem bunun, hem 1930-1939 döneminde dış ticaretin 1923-1929 dönemine göre daha düşük bir seviyede kalmasının nedeni, dünya buhranının yıkıcı etkilerinden Türkiye'nin uzak kalamaması ve buhranı mümkün olduğu kadar az zararla atlama için hükümetlerin almış olduğu, örneğin 1930 yılında Türkiye'de kambiyo denetimi kurulması gibi tedbirlerdir. Bunun dışında dış ticarete mutlaka ihracat fazlası vermesi şeklinde olumlu bir denge sağlamaya çalışılması karşısında, ucuz da olsa ithalatın mutlaka azaltılması dış ticaretle ilgili önemli bir tedbir olmuştur.¹³⁴

1936 yılında ihracatçıların ruhsat almaları ve ihracatçı birliklerinin kurulması zorunlu kılınmıştır. 1939 yılında da, kamu kuruluşu niteliğinde bir "Takas Limited Şirketi" kurulmuştur. Bu şirket takas komisyonlarının yetkisini üzerine almış ayrıca, ihracatçı birlikleri tarafından yapılan ihracattan doğan ithal haklarının kullanılması yetkisi de bu şirkete devredilmişti. 1941 yılında kurulan "Ticari Tediye Komitesi" takas ve kliring dışındaki ticareti düzenliyordu. Bu komiteye, dövizlere % 45'e kadar varabilen primler uygulama yetkisi verilmiştir. 1940 yılında yürürlüğe giren "Milli Korunma Kanunu" da, diğer kanun ve yönetmeliklerle birlikte dış ticareti sınırlayan bir kontrol sisteminin doğmasına yol açmıştır. Milli Korunma Kanunu, hükümete ithalat ve ihracatı sınırlama yetkisi vermiş Bu sınırlamaların etkin bir şekilde kullanılması sonucunda Türkiye'nin altın ve döviz rezervleri genişlemiştir.¹³⁵

İkinci Dünya Savaşının başladığı 1939 Eylülünden Savaşın sona erdiği 1945 yılına

¹³³BARDA ve ALKİN, a.g.e., s.246.

¹³⁴Necdet SERİN, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası**, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 388, 1975), s.21.

¹³⁵BARDA ve ALKİN, a.g.e., s.246.

kadar diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de dış ticaret büyük güçlüklerle yürütülebilmektedir. Genel ticaret hacmi savaşa rağmen 1930-1938 dönemindeki seyrini korumuştur. 1939-1946 döneminde 1942 yılındaki bir miktar daralma dışında, ticaret dengesi devamlı olarak fazla vermiştir. İkinci Dünya Savaşı sona erince, Türkiye ekonomisinde büyük bir ithal talebi baskısını hissettirmeye başlamıştır.

7 Eylül 1946 tarihinde % 116 oranında devalüasyon yapılmış ihraç malları arzının ve ithal malları talebinin esnek olmaması bu devalüasyonun başarılı sonuç vermesine engel olmuştur. 1948 yılına gelindiğinde dış ticaretin bağlandığı kayıtlar Ticaret Bakanlığının yayınladığı iki sirkülerle açıklığa kavuşmuştur. 1949 yılında yürürlüğe giren yeni “Gümrük Kanunu”nun onikinci maddesi de hükümete dış ticareti sınırlamak yetkisini vererek bugünkü dış ticaret rejiminin dahi bir dayanağı olan sistemi getirmiştir.¹³⁶ Türkiye’nin 1929 yılına kadar oldukça serbest olan ithalat politikası 1929-1950 yılları arasında kontrollü bir ithalat politikasına dönüşmüştür.

10.8.1950 gün ve 3/11704 sayılı Kararname ile esas itibariyle liberasyon sisteminin kabul edildiği yeni rejim yürürlüğe konulmuş 30.9.1950 gün ve 3/11910 sayılı Kararname ile de Liberasyon Sisteminden yararlanacak malların listesi yayınlanmış ve bu suretle dış ticarete liberasyon uygulaması başlamıştır. Bundan sonra yayımlanan “Karar ve Talimatnamelerde Liberasyon Listesi” ve “Tahsisli İthal Listesi” olmak üzere iki esas liste yer almıştır. Bu dönemin belirgin özelliği liberasyon uygulamalarının başlamış olmasıdır. Ancak, uygulama kısa sürmüştür. Başlangıçta Liberasyon Listelerinden ithalat düzenli şekilde yapılmışsa da daha sonra döviz rezervlerinin hızla erimesi bu uygulamayı güçleştirmiştir. Söz konusu listelerde yapılan her ithal talebinde Ticaret Bakanlığından izin alınması gerekli görülmüş, aynı şekilde 22.9.1952’ye kadar düzenli şekilde yürütülen Tahsisli ithal yoluyla yapılan ithalatta transferlerin yapılması da Ticaret Bakanlığıнын vizesine bağlanmıştır.¹³⁷

10 Ağustos 1950 tarihli bir Bankalar Kurulu Kararı ile Türkiye’de devamlı bir dış ticaret rejimi yürürlüğe konulmuştur. 30 Eylül 1950 tarihli Dış Ticaret Sistemine ilişkin bir karar ile de Türkiye, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Konseyi’nce kabul edilen Mübadelelerin Serbestleştirilmesi Konferansı’na katılmış ve dış ticarete % 60 oranında serbestlik getirilmesini kabul etmiştir. Fakat bu sadece 2 yıl sürmüş ve Merkez Bankası rezervlerinin azalması, transferlerde güçlüklerle karşılaşılması sonucunda, 1952 yılında

¹³⁶ Aynı, s.247.

¹³⁷ GÖKAL ve Diğerleri, a.g.e., s.79.

dış ticaretteki kısmi serbestiye son verilmiştir.¹³⁸

1952 yılından itibaren liberasyon önemli kayıtlara tabi tutulmuş ve 1955 yılında fiilen kaldırılmıştır. Aynı dönemde uygulanan kredili ithalatın da etkisi olumsuz olmuştur.¹³⁹ Dış ticaret açıklarının büyümesi nedeniyle Eylül 1953 tarihinden itibaren tekrar ithalatı kısıtlayıcı önlemlere başvurulmuştur.¹⁴⁰ 1953 yılında tahsis edilen Tevzin Fonu bir kısım ithalattan prim alınmasını ve bir kısım ihracata prim verilmesini öngörüyordu. 1956 yılında kurulan İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi ve Teşkilatı ise ithalat fiyatlarını kontrol etmekteydi. 1957 yılında yayımlanan bir kanunla bir kısım ithalata Hazine Hissesi adı altında bir vergi uygulanmaya başlanmıştır.

1950-58 döneminin başında uygulanan dış ticaret rejimi ithalat talebini hızla arttırmış, sonuç olarak dış açık ve dış borçlar genişlemiştir. Ödeme güçlüklerinin belirmesi ithalatın önemli ölçüde sınırlandırılmasına yani kota sisteminin doğmasına sebep olmuştur. İthalat tıkanıklığı sanai kapasitenin % 60'a kadar varan oranlarda daralmasına sebep olmuştur.¹⁴¹

Bu dönemde fiyat kontrolü bugünkü anlamda 2.7.1956 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan Türk Parası Kıymetini Koruma hakkındaki 14 sayılı Karara ilişkin 6 sayılı Tebliğ ile İthal Malları Fiyat Tescil Teşkilatının kurulması ve ithal malları fiyatlarının tescile bağlı kılınmasıyla başlamıştır. Sözü edilen Tebliğ esaslarına göre prensip itibariyle özel sektör ve kamu sektörünün bütün ithalatı fiyat kontrolüne tabi olmuş fiyat uygunluğu tescil edilmeyen malların Merkez Bankasınca bedellerinin transferine ve Gümrük idarelerince ithaline izin verilmemiştir. Uygulamaya Şubat 1959'da son verilmiştir. Sözü edilen dönemde Dış Ticaret Rejiminde uyum sağlanması ve transferlerde öncelik tanınacak malların saptanması konuları önem kazanmış ve bu nedenle bazı kuruluşlar ortaya çıkarılmıştır. Önce Döviz Komitesi, daha sonra ise Vekaletlerarası Döviz Komitesi adı altındaki komite buna bir örnektir.¹⁴²

¹³⁸GÜMÜŞELİ, a.g.e., s.95.

¹³⁹GÖKAL ve Diğerleri, a.g.e., s.79

¹⁴⁰TOGAN, a.g.e., s.283.

¹⁴¹BARDA ve ALKİN, a.g.e., s.247.

¹⁴²GÖKAL ve Diğerleri, a.g.e., s.59

4 Ağustos 1958 İstikrar Tedbirleri dış ticaret rejimini yeniden düzenlemiştir. Bu düzenlemeye göre dış ticaret rejiminin uygulanması ile ilgili kararlar, ilgili Bakanlığın katıldığı bir Koordinasyon Komitesi tarafından alınacaktır. Anlaşmasız ülkelerle olan ticaret konvertibl paralarla yapılacak, özel takas yasaklanacak, deblokaj yolu ile ihracata son verilecek ve ihracat libere edilecekti. İhracatta, serbest dövizler ve EPU dövizleri karşılığında yapılanlar hariç, kontenjan sistemi uygulanacak ve ihraç malları fiyatlarının dünya fiyatlarına uygunluğu tespit için fiyat tescili uygulanacaktır. İthalat global kotalar halinde düzenlenecekti. Bu kotalardan ithalat yapabilmek için de Merkez Bankası tarafından verilen belgelere sahip olmak gerekecekti. İthalatta fiyat kontrolü devam edecek ve kalite kontrolü de uygulanabilecekti.

Sözü edilen esasların uygulanması 27 Mayıs 1960'a kadar olan dönemde başarılı olmamıştır. Bunun sebeplerinden biri de dönemin kısalığıdır. 1961 yılına kadar bazı olumlu sonuçlar elde edilmiş, fakat yine de dış ticarete önemli bir gelişme sağlanamamıştır.¹⁴³

Devalüasyon kararından sonra 23.8.1958 gün ve 4/10707 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan dış ticaret rejimi ile yeni bir döneme girilmiştir. Bu rejimle genel ihracat politikası ile ülkenin cari ihtiyaçları ve yatırım ihtiyaçlarına ilişkin ithalat konusunda alınacak düzenleyici nitelikteki kararların iç ve dış mali olanakların ve ihtiyaçların koordinasyonunu sağlamak amacıyla Koordinasyon, Maliye, Ticaret, Sanayi ve Dışişleri Bakanlıklarından oluşan bir kurul tarafından saptanacağı kabul edilmiştir. İhracat ve ithalatta her ne şekil ve ad altında olursa olsun özel takas veya bağlı işlem yapılamayacağı açık ve kesin olarak hükme bağlanmıştır. İthalatın bütün ülkeleri kapsamak üzere, esas ve oranları Ticaret Bakanlığınca saptanacak global kotalar çerçevesinde yapılması öngörülmüştür.¹⁴⁴

1960'lı yıllarda beş yıllık kalkınma planlarının devreye girmesi ile ithalata müdahale daha sistematik hale gelmiştir. Yerli sanayinin korunması prensibine ağırlık verildiği planlı dönemde, ithal ikamesine dayalı bir sanayi politikası takip edilmiş ve bu politikanın gereği olarak da ithalat 1980'li yıllara kadar kontrollü bir şekilde sürdürülmüştür.¹⁴⁵ 1960'lı yılların ortalarına kadar dayanıksız tüketim malları ithalatını yerli üretim ile ikame etmeye çalışan Türkiye, 1960'lı yılların ortalarında ilgili mallarda talebi yerli üretim ile

¹⁴³BARDA ve ALKIN, a.g.e., s.248.

¹⁴⁴GÖKAL ve Diğerleri, a.g.e., s.80.

¹⁴⁵TOGAN, a.g.e., s.216.

karşılıyacak duruma gelmiştir. Türkiye bu senelerde imalat sanayii ihracatına ağırlık veren dışa dönük sanayileşme stratejisi yerine ithal ikamesinin ikinci aşamasına geçmeyi öngören ithal ikameci sanayileşme stratejisini benimsemiş ve 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren ara malları ile dayanıklı tüketim malları ithalatını yerli üretim ile ikame etmeye çalışmıştır.¹⁴⁶

Bu politikanın amacı, tüketim malları sanayii ile birlikte ara ve yatırım malları sanayilerini de kurarak ekonominin dışa bağımlılığını azaltmak olmuştur. Sanayi ithalatı ikame etmek ve üretimi arttırmak amacı ile dış rekabete karşı korunmuştur.

1960 ve 1970'li yıllarda ithalatın kontrolü, ithalat programları ile sağlanmıştır. Bu dönemde ithalat, üç liste çerçevesinde yapılmaktaydı; Liberasyon Listesi, Tahsisli İthal Malları Listesi ve Anlaşmalı Ülkeler Kontenjan Listesi. Bu listelerde belirtilmeyen mallar ithal edilememekteydi.¹⁴⁷ Diğer taraftan, bu dönemde bir taraftan aşırı değerlenmiş kur politikası uygulanırken; ithal mallarının fiyatları miktar kısıtlamaları, lisans sistemi ve ithali yasak mallar listesi ve çeşitli gümrük vergileri ile yüksek tutulmuştur.

1970'lere kadar belli bir kalkınma düzeyine ulaşmayı sağlayan bu politika, korumanın ve teşviklerin uzun vadeli bir stratejiden yoksun olarak ve plansız biçimde tüm imalat sanayine yayılması sonucunda ve dünya petrol krizinin de etkisiyle, özellikle 70'lerin ikinci yarısında, bir çıkmaza saplanmıştır. Bu yıllarda koruma politikası ile birlikte döviz kurunun da aşırı değerlenmiş tutulması, ithalatın cazibesini arttırarak ithalat giderlerinin artmasına yol açmış, ihracatı ise adeta cezalandırarak ekonominin dışa açılmasını engellemiştir. Bu süreç giderek çok ciddi bir dış ödeme krizi ile sonuçlanmış ve 1980'den itibaren son çare olarak ekonominin dışa açılmasını amaçlayan bir politikanın uygulanmasını kaçınılmaz kılmıştır.¹⁴⁸

2.2. 1980 Sonrası

1980'li yıllarda Türkiye, piyasa ağırlıklı ve özel kesimin inisiyatifinden azami ölçüde yararlanmayı öngören ekonomik politikalarla ekonomisini uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturmayı amaçlamıştır. Türkiye bu çerçevede

¹⁴⁶ Aynı, s.283.

¹⁴⁷ TOGAN, a.g.e., s.216.

¹⁴⁸ Dış Ticaret Raporu, TÜSİAD, 1986, s.3.

fiyatların idari kararlarla tespiti esasını terketmiş ve serbest piyasa mekanizmasının daha güçlenmesi için devletin ekonomik hayata olan müdahalesini asgariye indirmeye, rekabeti engelleyici uygulamaları önlemeye, kaynak dağılımını bozucu kısıtlamaları ortadan kaldırarak yatırımların etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. İzlenen söz konusu politikaların etkisi ile ülke, kısa sürede rekabete açık bir ekonominin ilke ve esaslarının gelişimi yönünde önemli mesafeler katetmiştir.¹⁴⁹

24 Ocak 1980 sonrası ihracatı destekleyici bir fon olan “Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu” kurulmuş, ihracat, lisansa tabi malların sayısı azaltılıp tescil kaldırılmış, ihracat gelirlerinin TL. karşılığının belli bir yüzdesinin vergiye tabi kurum kazancından indirilmesi imkanı getirilmiş, ihraç edilen malların üretiminde kullanılan hammadde, yardımcı maddeler ve ambalaj malzemelerinin ithalatında gümrük vergisinden muafiyet sağlanmış, ihracat kredilerinin kullanımı kolaylaştırılmış, sanayi ürünü ihraç edenlere FOB ihraç gelirlerinin bir kısmını kendi ithalat ihtiyaçları için kullanma hakkı getirilmiş, ihracatçıya tarımsal ürünler ve sanayi ürünü için değişen oranlarda vergi iadesi imkanı tanınmıştır.

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri çerçevesinde yapılan devalüasyonla yurt içinde üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları yabancı ülkeler yönünden ucuzlatılmış ve böylece fiyat avantajı sağlanmıştır. İkinci olarak da uygun maliyetli krediler ve vergi avantajları devreye konulmuştur. Bu tedbirlerin etkisiyle Türkiye’de ihracat 1980 sonrası yıllarda sürekli bir artış eğilimine girmiştir. Bu çerçevede, 1980 sonrası uygulamaya konulan dışa açık büyüme stratejisi ile ödemeler dengesi alanında oldukça olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İhracat hem miktar olarak arttırılmış hem de ihracatın yapısı sanayi ürünleri lehine değişiklik göstermiştir.¹⁵⁰ Bu program ile Türkiye, ithal ikamesi sanayileşme politikasını terk etmiş, ekonomide serbest piyasa mekanizmasını benimsemiş ve ihracatın teşvikine dayanan bir politika izlemeye başlamıştır.

1980 sonrası serbest pazar ekonomisini benimseyen Türkiye ihracata dayalı büyüme modelini yürürlüğe koymuştur. Bu modelin 1983 yılından sonra daha kapsamlı uygulanması ile, Türkiye’nin karşılaştığı döviz sıkıntılarının azalması hedeflenmiştir. Yurtiçi tasarruflar ve yurtdışından alınan borçlar ihracata dayalı sanayileşme yatırımları ile kamu alt yapı yatırımlarında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁹ Aynı, s.2.

¹⁵⁰ Kamil TÜĞEN, Türkiye Ekonomisinde İhracatın Önemi ve Türk Vergi Sistemi, (Vergi Sorunları, Sayı 89, Şubat 1996), s.2.

İstikrar programının ilk yıllarında ithalattaki liberasyon daha sınırlı ölçüde kalmış, bu yöndeki asıl gelişme 1984 yılı başında dış ticaretin ve kambiyo sisteminin liberalleşmesini amaçlayan geniş kapsamlı bir tedbirler paketinin yürürlüğe konmasıyla başlamıştır. 1984 ithalat rejimiyle birlikte ithalat kotaları kaldırılmış ve gümrük vergilerinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. İthal yasak mallarla izne bağlı mallar ve fon ödemek suretiyle ithal edilecek maddeler ilan edilmeye başlanmış, bunların dışında kalan malların ithali serbest bırakılmıştır. Bu yeni uygulamalar, dış ticarete liberasyon yolunda atılan ciddi adımları oluşturmuştur. Daha sonraki 1985 ve 1986 ithalat rejimleriyle de dış açılma çabaları pekiştirilmiştir.¹⁵²

Türkiye’de ihracatı teşvik tedbirleri alanında en önemli yasa 15.2.1984 tarih ve 18313 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış olan 2976 sayılı Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’dur. Söz konusu kanunun amacı, dış ticaret işlemlerine uygulanacak vergi ve benzeri yükümlülükler dışındaki ek mali yükümlülükleri düzenlemek üzere Bakanlar Kurulu’na yetki vermektir. Kanun, aynı zamanda, ihracat işlemlerini düzenleyen İhracat Rejimi Kararı ile İhracat Yönetmeliği’nin yasal dayanağını oluşturmaktadır.

İhracatı teşvik tedbirleri yasal dayanağını oluşturan yasalardan birincisi, 5.7.1963 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmış olan “261 sayılı İhracatı Geliştirmek Amacı ile Vergilerle ilgili olarak Hükümetçe Alınacak Tedbirlere Dair Kanun”dur. Diğer yasa, 25.5.1964 tarih ve “474 sayılı Gümrük Kanununa Bağlı Gümrük Giriş Tarife Cetvelinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”dur. Bu kanunla Bakanlar Kurulu’na gümrük vergileri ile ithalden alınan diğer vergi ve resim oranlarının değiştirme yetkisi tanınmıştır.¹⁵³

1984 yılından başlayarak, İthalat Rejimi Kararı’nda düzenlemeler yapılmış ve uygulamadaki serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması için özel sektör ve kamu sektörü ayırımına son verilmiş ve sektörler arasındaki gümrük muafiyeti farklılıkları kaldırılmıştır. Ayrıca, liberasyon politikası uygulanmasıyla; daha önce yasak ve müsaadeye tabi mallar listesinde bulunan bir çok maddenin serbestçe ithal edilebilir hale getirilmesi, gümrük vergi oranlarının düşürülmesi ve formalitelerin azaltılması amaçlanmıştır.¹⁵⁴

¹⁵¹ Can Fuat GÜRLESEL, *Türkiye’nin 1980 Sonrası ihracat Serüveni*, (Finans Dünyası, Sayı 86, Şubat 1997), s.64.

¹⁵² Dış Ticaret Raporu, **TÜSİAD**, 1986, s.2.

¹⁵³ TOGAN, a.g.e., s.72.

1988-1989 döneminde Türkiye bir taraftan döviz kurundaki ayarlamaları yüksek oranlı enflasyonun çok altında tutarken, diğer taraftan da iki kesimde, bu fazla değerlenmiş döviz kurunun olumsuz etkilerini daha da arttıracak, birtakım tedbirler almaya girişmiştir. Bu tedbirler iki bölümde özetlenebilir:¹⁵⁵

i) İhracata verilen bir kısım teşvik tedbirleri giderek ortadan kaldırılmış; teşvik sistemi bazı kredi ve vergi kolaylıklarıyla sınırlı, nisbeten etkisiz bir sahaya sıkıştırılmıştır. Daha direkt bir ifadeyle, ihracata sağlanan teşviklerin önemli bir bölümü giderek yürürlükten kaldırılmıştır.

ii) İthalat kesiminde liberasyon hareketine devam edilerek küçük bir liste dışında bütün maddelerin ve malların Türkiye'ye ithali serbest bırakılmıştır. İthalatta miktar tahdidi ve kota sistemleri fiilen terk edilmiştir. İthalatta ön karşılık tesisi mecburiyeti de kaldırılmıştır. Pek çok malda gümrük vergi ve resimleri ya sıfırlanarak ya da önemli ölçülerde azaltılarak gümrüklerdeki himaye duvarı zorlu bir biçimde aşağıya doğru çekilmiştir.

1989-1993 yılları arasında ihracata dayalı büyüme modeli yerine iç tüketime ve ithalata dayalı büyümenin sağlandığı görülmektedir.¹⁵⁶ 1988 yılından itibaren sürekli yükselen dış ticaret açığı, 1993 yılında, Türk Lirasının reel olarak değer kazanması ve artan yurtiçi talep nedeniyle ithalatın artması ve ihracatçının iç piyasaya yönelmesi sonucu en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Yıllar itibariyle ithalat artış kaydederken ihracatın artış hızının düşmesi ihracatın ithalatı karşılama oranını büyük ölçüde etkilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1985 yılında % 73.5 iken 1990'da % 57.7 ve 1993 yılında % 52.2 olmuştur.¹⁵⁷ Bu gelişmeler sonucunda ekonomi 1980 sonrası ilk kez, döviz krizinden kaynaklanan bir ekonomik kriz ile karşılaşmıştır.

1994 yılında, Türk Lirası'nın devalüe edilmesi ve 5 Nisan İstikrar Tedbirlerinin uygulamaya konması sonucu iç talepte oldukça önemli bir daralma görülmüş ve döviz kurlarındaki değişimlerle birlikte iç talepteki bu daralma dış ticaret açığını azaltıcı etkiye sahip olmuştur. Dış ticaret açığı 1994 yılında 4.2 milyar ABD dolarına gerilerken,

¹⁵⁴GÖKAL ve Diğerleri, a.g.e., s.81.

¹⁵⁵KURDAŞ, a.g.e., s.442.

¹⁵⁶GÜRLESEL, a.g.y., s.64.

¹⁵⁷Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler, Ağustos 1995, s.32.

ihracatın ithalatı karşılama oranı 1993 yılındaki % 52.2'lik düzeyinden % 77.8'e çıkmıştır. 1995 yılının başlarında dış ticaret açığı tekrar artış eğilimine girmiştir. 1995 yılında yaşanan ekonomik canlanma ve artan talebe bağlı olarak dış ticaret açığı artmış, ancak hizmet kaynaklı gelirlerin yüksekliği cari işlemler açığını düşük düzeyde tutmuştur.¹⁵⁸

Türkiye'nin 1996 yılında gümrük birliğine katılmasıyla, AB'den yapılan sanayi malları ithalatında korumalar tamamen kaldırılmıştır. Üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta ise, AB'nin uyguladığı ortak gümrük tarifesi uygulamasına geçilmiştir.¹⁵⁹ 1997 yılı sonlarında ihracat önceki yıla göre bir azalma göstererek 2.375 milyon dolar olarak gerçekleşirken, ithalat ise % 6.0 oranında bir artışla, 4.721 dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açığı % 5.3 oranında artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı % 55.7 olmuştur.¹⁶⁰

Türkiye, ekonomisinin dışa açılmasını ve dünya ekonomisi ile entegrasyonunu sağlamak amacıyla, 1980 sonrasında dışa açık ve liberal bir ekonomik model uygulamıştır. Bu dönemde bir taraftan ithalat serbestleştirilmiş diğer taraftan da ihracat teşvik edilmiştir. Sonuç olarak, dış ticaret rejiminin esası, ihracat için teşvik edici ithalat bakımından ise kısıtlayıcı nitelikte olmuştur.

3. 1980 ÖNCESİ YAPILAN DEVALÜASYONLAR VE DIŞ TİCARET

3.1. 1946 Devalüasyonu

7 Eylül 1946 tarihinde yapılan devalüasyon gerek nedenleri gerekse zamanlaması yönünden birinci devalüasyondur. Bu tarihte, TL'nin ABD doları karşısındaki değeri 1.30 TL'den % 53.6 dolayında düşürülerek 2.80 TL yapılmıştır. Devalüasyon, savaş sonrası dönemin koşullarına ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya yöneliktir. Amaç, fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılacak olan ithalat artışını sınırlı tutmak ve ihracat ürünlerinin dolar cinsinden fiyatının düşürülmesiyle ihracatı artırmaktır. Savaş yıllarının enflasyonu geleneksel ihracat ürünlerinin fiyatını dünya fiyatlarının üstüne çıkarmıştı. Ayrıca hükümet, altın ve dövizin değerini yükselterek iç borçların gerçek değerini düşürmek eğilimindeydi. Bir başka önemli etmen de, o yıllarda Türkiye'nin IMF'e

¹⁵⁸Aynı, Ağustos 1995, s.30.

¹⁵⁹Türkiye Ekonomisi 1997, (İSO, Konjonktür Şubesi Yayın No:1997/2), s.63.

¹⁶⁰Türkiye Ekonomisi, (Akbank Türk AŞ Yayını, Mart 1998), s.

katılması sonucu devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasıydı.¹⁶¹

1946 devalüasyonu, döviz sıkıntısının olmadığı bir ortamda yapılmıştır. Bu dönemde devalüasyon yapılmasının asıl nedeni, serbest piyasa koşullarının işlemesi sürecinde ithalat ve ihracatta kararlılık sağlamak, ithalata serbesti getirilmesinin yaratacağı sakıncaları gidermek ve IMF'e katılma kararı ile kısıtlanabilecek devalüasyon yapma yetkisinin önceden kullanılması olmuştur. Devalüasyon sonrasında, ithalat ve ihracatın gelişimi Tablo 3.1'de görülmektedir.

Tablo 3.1. Devalüasyon Sonrası İthalat ve İhracatın Gelişimi
(Milyon Dolar)

Yıllar	Ihracat	İthalat	Fark
1947	223,3	244,6	-21,3
1948	196,8	275,4	-78,6
1949	247,8	290,1	-42,3

Kaynak: BARDA ve ALKİN, s.238.

Devalüasyondan sonra, dış ticaret bir önceki dönemin aksine sürekli açık vermiştir. İthalat ve ihracat hızla artmış fakat asıl büyüme ithalatta görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, ihracatın önemli bir kısmının gerçekleşmesine engel olmuştur. Savaş yıllarına ait Türkiye dış ticaret rakamları Tablo 3.2'de görülmektedir.

Tablo 3.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Rakamları
(milyon dolar)

Yıllar	Ihracat	İthalat	Fark
1939	98.0	90.9	7.1
1940	87.7	53.0	34.7
1941	97.7	57.5	37.2
1942	126.9	113.6	13.3
1943	197.8	156.1	41.7
1944	178.8	126.8	52.0
1945	168.4	97.1	71.3
1946	184.6	137.4	47.2

Kaynak: BARDA ve ALKİN, s.237

¹⁶¹ Yakup KEPENEK, *Gelişimi Üretimi Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, (1983), s.163.

Savaş yıllarında dış ticaret devamlı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin çeşitli nedenleri arasında en önemli yeri fiyat avantajları almaktadır. Ticaret dengesi dönem boyunca devamlı olarak fazla vermiştir. Buna rağmen, İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret zor şartlar içinde devam etmiş hükümetin dış ticaret müdahaleleri en yüksek dereceye varmıştır. İkinci Dünya Savaşından hemen sonra Türkiye 7 Eylül 1946 tarihinde % 116 oranında devalüasyon kararı almıştır. Uzunca bir dönem boyunca fazlalık gösteren ticaret dengesi 1947 yılından itibaren açık vermeye başlamıştır. Devalüasyona rağmen ihracat 1948 yılında tekrar bir düşme kaydetmiştir.¹⁶²

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 Eylül'ünden Savaşın sona erdiği 1945 yılına kadar diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de dış ticaret büyük güçlüklerle yürütülebilmiştir. 1939-1946 döneminde 1942 yılındaki bir miktar daralma dışında ticaret dengesi devamlı fazla vermiştir. Bu olumlu gelişmenin başlıca nedeni, savaşa katılmış ülkelerin Türkiye ihraç maddelerine olan ihtiyacı dolayısı ile ihracatın hızla artması; buna karşılık savaşa giren ülkelerin ihracat arzının daralması nedeniyle ithalattaki daralma ya da Türkiye ihracatında görülen artışın gerisinde kalmasıdır. Fakat, ithal maddelerinin fiyatları ihraç mallarının dünya piyasasındaki fiyatlarından daha hızlı arttığı için, ticaret kazancı pek önemli olmamış ve savaştan sonra, 1946 yılı ticaret dengesinin olumlu bir fazla verdiği son yıl olmuştur.¹⁶³

3.2. 1958 Devalüasyonu

1950-1960 döneminde, makro denge kavramı ihmal edilmiştir. Açık finansman yöntemlerine başvurulmuş, dış borçlanmalara umut bağlanmıştır. İç piyasada talep enflasyonunun baskısı 1958 yılına kadar giderek ağırlaşmıştır. 1953 yılında ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi ve talep enflasyonunun şiddetlenmesi, ihracatın gerilemesine neden olmuştur. Pahalılık ve mal darlığı, halkı sıkıntıya düşürmüş, karaborsacılık, savaş yıllarındakinden daha yaygın bir hal almıştır.¹⁶⁴

IMF ve OECD ile uzun süren görüşmeler sonucunda, ekonominin tümüyle bozulan iç ve dış dengesilerinin yeniden istikrara kavuşması amacıyla, 4 Ağustos 1958

¹⁶²BARDA ve ALKIN, a.g.e., s.237.

¹⁶³Necdet SERİN, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası**, (Ank. Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:388, 1975), s.22.

¹⁶⁴Aynı, s.13.

tarihinde istikrar programı uygulamaya konulmuştur. 4 Ağustos Kararları, Türk ekonomisinde yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. İthalat ferahlamış ve ihracat canlanmış karaborsa ortadan kalkmıştır. Döviz satışlarıyla 4 milyar lirayı bulmuş olan emisyonun yaklaşık olarak % 20'si piyasadan çekilmiş, kredilere bir tavan çizilmiştir.

Döviz fiyatlarının yükselmesi, ithalat maliyetini etkilemiştir. Piyasa bu kez yüksek dozlu bir devalüasyonun yarattığı maliyet enflasyonu nedeniyle durgun bir döneme girmiştir. Tedevülden para çekilmesi ve kredi sıkıntısı, iş hayatının uzun sürecek bir depresyon dönemine girmesine neden olmuştur. 1950 ve 1960 yıllarında, sabit fiyatlarla gayri safi milli hasıladaki artış % 2'den ibaret kalmıştır.¹⁶⁵

İstikrar programı başlıca şu noktaları içermekteydi: TL'nin devalüasyonu, ithalata yeniden serbesti getirilmesi, para arzı ve bütçe harcamalarının kısıtlanması, KİT üretimi ve hizmetlerinin fiyatının yükseltilmesi. Bu önlemlerin karşılığı olarak, dış borçların ödenmesi yeniden düzenlenecek ve dış kredi sağlanacaktı. Uygulamada, doğrudan devalüasyon yerine, tüm döviz alımlarında bir dolar yerine 6.22 TL. vergi ödenmesi yoluna gidilmiştir. Bu durumda ithalat, sermaye ve diğer döviz işlemlerinde bir dolar karşılığı 9.02 TL ödenecekti. İhracat diğer döviz kazançlarında da 6.20 TL fazla ödenecekti. Kararı izleyen iki yılda bu son farklılıklar aşamalı olarak kaldırılmış ve 1960 Ağustosunda devalüasyon resmen benimsenmiştir.¹⁶⁶

1950-1958 döneminde dış ticaret açık vermiş ve genel olarak hava koşullarına bağlı bir ihracat hacmi ile ithalat politikasına ve genel iktisat politikasına bağlı kalan bir ithalat hacmi özelliği göstermiştir. Bu dönemin dış ticaretine ait rakamlar Tablo 3.3'de verilmiştir.

Tablo 3.3. 1950-1958 Dönemine Ait Dış Ticaret Verileri
(Milyon Dolar)

Yıllar	Ihracat	İthalat	Fark
1950	263,4	285,7	-22,3
1951	314,1	402,1	-88,0
1952	362,9	555,9	-193,0
1953	396,1	532,5	-136,4
1954	334,9	478,4	-143,5
1955	313,3	497,6	-184,5
1956	305,0	407,3	-102,3
1957	345,2	397,1	-51,9
1958	247,3	315,1	-67,8

Kaynak: BARDA ve ALKİN, s.239.

¹⁶⁵Feridun ERGİN, *Para Siyaseti* (İkinci Basım, İstanbul: Petek Matbaası, 1969), s.326.

¹⁶⁶KEPENEK, *a.g.e.*, s.168.

İthalatın yeniden kısıtlandığı 1953 yılından istikrar tedbirlerinin alındığı 1958 yılına kadar ithalat devamlı daralmıştır. 1950-1958 yılları arasında dünya ithalatı hızla gelişirken Türkiye ithalatı daha yavaş seyretmiştir. Bu durum Tablo 3.4.'de görülmektedir.

**Tablo 3.4. 1950-1960 Döneminde Dünya ve Türkiye İthalatı
(1953=100)**

Yıllar	Dünya İthalatı Değer Endeksi	Türkiye İthalatı Değer Endeksi
1950	88	61
1953	100	100
1955	118	91
1959	144	72
1960	161	88

Kaynak: BARDA ve ALKİN, s.239.

Tablodan, Türkiye'nin ithalat imkanlarının dar olduğu anlaşılmaktadır. Bunu destekleyen diğer unsur da ithalatın milli gelir içindeki oranının düşük olmasıdır.

Tablo 3.5. 1950-1958 Dönemi İthalat Rakamlarının Milli Gelire Oranı

Yıllar	İthalat/Milli Gelir
1950	0,08
1953	0,10
1955	0,07
1958	0,03

Kaynak: BARDA ve ALKİN, s.239.

Türkiye'nin 1950-1958 dönemi ithalat rakamlarının milli gelire ve dünya ithalatına göre önemsiz kaldığı görülmektedir. Bundan dolayı buradan ithalatı karşılayacak ihracatın yetersiz kaldığı anlamı çıkarılabilir.

1950-1958 döneminde ihracatın yaklaşık % 70'i tarımsal mallardan oluşmuştur. Bu nedenle ihracat, yıllar ve mevsimler itibariyle geniş dalgalanmalar göstermiştir. İthalat içinde ise önemli yeri yatırım malları ve ham maddeler almıştır. Bu dönemde dış ticaret hadleri, 1955 ve 1956 yılları dışında devamlı düşmüştür. Bu durum, Türkiye'nin dış ticarettten sağladığı kazancı sınırlamıştır.

Tablo 3.6. 1950-1958 Dönemi Endeksleri

Yıllar	Endeks	Yıllar	Endeks
1950	108	1955	107
1951	103	1956	107
1952	103	1957	98
1953	100	1958	95
1954	95		

Kaynak: BARDA ve ALKİN, s.240.

1958 Ağustos'unda alınan İstikrar Tedbirleri ve arkasından 1960 yılındaki siyasi gelişmeler belirli seviyede bir durgunluk yaratmıştır. 1959-1962 arasındaki dış ticaret rakamları bu durumu açıklamaktadır.

**Tablo 3.7. 1959-1962 Dönemi Dış Ticaret Rakamları
(Milyon Dolar)**

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1959	353,8	470,0	-116,2
1960	320,7	468,2	-147,5
1961	346,7	509,5	-162,8
1962	381,2	622,2	-241,0

Kaynak: BARDA ve ALKİN, s.241.

Bu dönemde TL ile ithalat değer rakamlarında görülen yükselme özellikle, yapılan fiili devalüasyon sonucunda, yeni döviz kurlarının uygulanmasından doğmuştur. Dolar olarak görülen yükselmenin nedeni ise, artan dış yardımlarla elde edilen ödeme imkanları olmuştur.¹⁶⁷ 1958 yılından önce Türkiye'nin döviz olanakları sınırlı olduğundan ithalat düşük oranda gerçekleştirilebiliyordu; zorunlu malları dahi ithal etme olanağı yoktu. 1958 devalüasyonundan sonra ithalat olanakları ve buna paralel olarak ithalat artmıştır.¹⁶⁸ İthalat, 1958-1960'da % 46 oranında artmış; ihracat değerinin ithalat değerine oranı ise, 1958'de % 78.5'den, 1960 yılında % 68.3'e düşmüştür. Devalüasyondan sonra, ithal malları talebindeki artışın ihraç malları talebindeki artıştan daha fazla artması dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

¹⁶⁷BARDA ve ALKİN, a.g.e., s.241.

¹⁶⁸Zeyyat HATİBOĞLU, *Türkiye İktisadına Güncel Bir Yaklaşım*, (İstanbul: Temel Araştırma AŞ. 1986), s.45.

3.3. 1970 Devalüasyonu

Ödemeler bilançosu açıklarının devam etmesi dış yardımların azalması ve uluslararası mali kuruluşlar ile Türkiye Yardım Konsorsiyumundan gelen baskılar karşısında, 10 Ağustos 1970 tarihinde devalüasyon yapmak zorunluluğu doğmuştur. 1970 devalüasyonu ile resmi kur 1\$=9TL'den, 1\$15TL'ye yükselmiştir. Maliye Bakanlığı devalüasyon oranını % 66.6 olarak açıklamıştır.¹⁶⁹ Ayrıca ekonomide toplam talebi ve fiyat artışlarını kontrol altında tutabilmek ve devalüasyondan beklenen olumlu sonuçları elde edebilmek amacıyla maliye, para-kredi, ihracatı teşvik ve dış ticaret rejimi ile ilgili önemli istikrar tedbirleri de alınmıştır.¹⁷⁰

Paranın dış dengesinde yapılan ayarlama ile ekonomik ve sosyal yönden şu yararları sağlanması amaçlanmıştır.¹⁷¹

i) Bazı geleneksel tarım ürünlerinde görülmeye başlanan ihraç güçlükleri ile sübvansiyon zorunlulukları ortadan kalkacak ve dövizlerin daha kısa sürede ülkeye gelmesi sağlanacaktı.

ii) Mevcut büyük tütün stoklarının eritilebilmesini sağlamak; böylece yeni pazar bulma politikasındaki başarılarla göre daha fazla döviz kazancı elde edebilmek.

iii) Yeni tarımsal ürünlerin ihraç malları arasında yer almasına imkan vermek, özellikle yaş meyve ve sebze ihracatını teşvik etmek suretiyle döviz gelirlerinin yükselmesini sağlamak.

iv) Döviz kaybını önleyici bir döviz kuru tespit etmek.

v) Sanayi malları ithalatını pahalı hale getirerek, sanayi malı üretimine yönelik projeleri karlı hale getirmek ve teşvik etmek.

¹⁶⁹Mükerrem HİÇ, **Ödemeler Bilançosu Açıkları Sorunu ve 10 Ağustos 1970 Devalüasyonu**, (İstanbul; Sermet Matbaası, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri Cilt I'den Ayrı Baskı, 1971), s.316.

¹⁷⁰Turgut ÖZAL, **Devalüasyon Öncesi ve Sonrası Ekonomik Gelişme Politikası**, (DPT, Ocak 1971), s.7.

¹⁷¹Aynı, s.7.

vi) Dışarıda bulunan sermayenin ülkeye gelmesi için gerekli ortamı hazırlamak ve böylece yabancı sermayeyi teşvik etmek.

vii) Aşırı ithal talebini kısıtlamak.

viii) Döviz gelirlerini artırmak için bütçeden yapılan sübvansiyonları ortadan kaldırmak ve bütçe üzerindeki bu tip yükleri azaltmak.

Türk parasının dış değerinde yapılan ayarlama amaç Türk tarım ve sanayi ürünlerinin dış piyasalara çıkmasına imkan hazırlamaktır. Ayarlama, sanayinin başlıca girdileri dünya fiyatlarından teminine imkan vermiş, sanayi ürünleri ile tarım ürünleri fiyatlarının dünya fiyatlarıyla rekabet gücüne kavuşturulmasına yardımcı olmuştur.¹⁷²

1962 yılına göre 1970 yılında ithalat % 53.1 oranında bir artış kaydetmiştir. 1966 ve 1970 yılları ithalatta gelişmenin en yüksek olduğu yıllar olmuştur. 1963-1969 ithalat artışı yıl ortalaması % 4.2 iken 1970 yılında kaydedilen gelişme sayesinde 1963-1970 ithalat artışı yıl ortalaması % 6.6'ya yükselmiştir. Ancak gerek yatırım malları, ham maddeler ve gerekse tüketim mallarının Türkiye ithalatı içindeki payları büyük bir değişim göstermiştir.¹⁷³ Bundan dolayı Türkiye ithalatı kararlı bir görünüm sergilemiştir.

Tablo 3.8. 1960-1970 Yılları Arasında İthalat ve İhracat Oranları
(Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1961	507,2	346,7	160,5	68,4
1962	619,4	381,2	238,2	61,5
1963	687,6	368,1	319,5	53,5
1964	537,4	410,8	126,6	76,4
1965	571,9	463,7	108,2	81,1
1966	718,3	490,5	227,8	68,1
1967	684,7	522,3	162,3	76,3
1968	763,7	496,4	267,3	65,0
1969	801,2	536,8	264,4	67,0
1970	947,6	588,5	359,1	62,1

Kaynak: ULUDAĞ, 1977 s.119.

¹⁷² Aynı, s.9.

¹⁷³ YÜCEL, a.g.e., s.134.

1970 devalüasyonunun sonucunda; devalüasyon dış talebi anlamlı bir şekilde etkilememiştir. İkame esneklikleri ile ilgili göstergeler, devalüasyon sonucunda, başlıca ihracat mallarının, rakip ülkelerin benzer malları yerine talep edilmediğini göstermektedir. Ayrıca, devalüasyon iç arzı anlamlı ölçüde uyarlamamıştır. Bu sonuçlara karşı görüş olarak devalüasyondan sonra ihracatın % 15 dolayında artışı gösterilmektedir. Oysa reel ihracat 1970 yılında ancak % 6.9 artmıştır.¹⁷⁴

7 Eylül ve 4 Ağustos kararlarından sonra olduğu gibi, 10 Ağustos 1970 devalüasyonundan sonra da politik gerilim artmıştır. Maliyet enflasyonu etkisi altında piyasa sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. 1970 devalüasyonu, ticaret hadlerinin gelişme yolundaki ülkeler yararına değiştiği ve dünya ticaretinin hızla büyüdüğü bir döneme rastlamıştır. 1969'da 537 milyon dolar olan ihracat, 1974'de bir buçuk milyar doları aşmıştır. Ancak, 1974 yılında döviz rezervi hızla erimeye başlamış; ihracatın gelişmesi tekrar duraklamıştır.¹⁷⁵

1970-1972'de ihracat miktarı yalnız % 22 artmıştır. İthalat miktarı ise, iki yıl öncesine göre % 53'e yükselmiştir. Bundan dolayı dış ticaret dengesindeki açık daha da büyümüş, ihracat değerinin ithalat değerine oranı 1970'de % 62'den, 1972'de % 56.6'ya gerilemiştir. Ertesi yıl özellikle ihracat fiyatlarının şiddetle yükselmesi nedeniyle, dış açık bir miktar azalsa da, bu devamlı olmamıştır. 1974 yılında ihracat ithalatın değerince yalnız % 40.6'sından ibaret olmuştur. 1975 yılında oran yaklaşık % 28'e inmiştir. Bu son gerilemelerde 1974 petrol krizinin payı büyüktür.¹⁷⁶

1970 devalüasyonundan sonra ithal malları talebinde bir azalma değil, artış yaşanmıştır ve bu artış ihracat artışından fazla olmuştur. Bundan dolayı, devalüasyon, kendisinden beklenen etkiyi göstermede başarılı olamamıştır.

¹⁷⁴Ödemeler Dengemizde Yapısal Sorunlar, (Ankara: TOBB Yayını, 1976), s.108.

¹⁷⁵ERGIN, a.g.e., s.15.

¹⁷⁶Hatiboğlu, 1986 s.45.

4. 1980 VE SONRASI YAPILAN DEVALÜASYONLAR VE DIŞ TİCARET

4.1. 1980 Devalüasyonu

Döviz darboğazı ve yabancı ülkelerdeki fiyat artışlarının ithalat yoluyla Türkiye ekonomisine yansması, özellikle petrol bunalımının başlamasıyla yoğunluk kazanmıştır. 1978'lere gelindiğinde ise, enflasyonist fiyat artışları ve ödemeler dengesi darboğazı ile karşı karşıya kalınmıştır.¹⁷⁷ Türkiye ekonomisi birinci petrol şokuna karşı gecikmiş bir uyarılma süreci içindeyken, 1980 yılında ikinci petrol şokunun olumsuz etkileri ile karşılaşmıştır. Bununla birlikte ekonomik sorunlara daha farklı bir yaklaşımla bakan yeni bir istikrar programı 1980 yılının ilk aylarında uygulamaya konulmuştur.

24-25 Ocak Kararları olarak adlandırılan yeni ekonomik istikrar programının ana ilkeleri şöyle sıralanabilir:¹⁷⁸

i) Ekonominin yönetiminde karar bütünlüğü, tutarlılık ve uyum sağlanmalıdır. Bunun için mikro düzeyde müdahaleler yerine, makro düzeyde tutarlı kararlar alınmalıdır. Bunun yanısıra, imalat sanayiinde ve ihracatta özel sektörün potansiyelinden ve dinamizminden azami ölçüde yararlanılmalıdır.

ii) Enflasyonun kontrol altına alınması birinci öncelikli sorundur. Ekonominin tekrar sağlıklı bir şekilde büyümesi, enflasyonun kontrol altına alınmasından sonra düşünülmelidir. Enflasyonun kontrol altına alınabilmesi için para ve kredi politikası titizlikle izlenmeli, kamu sektörünün finansman açığı zamanla tamamen ortadan kaldırılmalı ve Hazine'nin Merkez Bankası'ndan borçlanması yakından izlenmelidir.

iii) Mevcut atıl kapasitenin tam olarak kullanılması, yeni yatırımlara göre öncelik taşınmalıdır.

iv) İhracatın hızla artırılması gereklidir. Bunun için, diğer önlemler yanında, gerçekçi ve esnek bir kur politikası uygulanmalıdır.

¹⁷⁷Dündar SOYER, *Bir Devalüasyondan Diğetine, Son On Yılda Türkiye'de Ekonomi Politika Üzerine Denemeler İzlenimler Öneriler*, (İzmir: Karınca Matbaacılık ve Tic.Koll.Şti. 1980), s.107.

¹⁷⁸GÖKAL ve Diğeri, *a.g.e.*, s.54.

v) Tasarrufların artırılması ve mali kurumlar aracılığı ile yönlendirilmesi önem taşımaktadır. Bunun içinde gerçekçi bir faiz politikası uygulanmalıdır.

vi) Finansman açığının kapatılması ve yatırımların istihdam artırıcı şekilde yeniden hızlandırılması bakımından özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi gereklidir.

Yeni istikrar programının içerdiği önlemlere yönelik olarak, Koordinasyon Kurulu, Para ve Kredi Kurulu, Yatırımlar ve İhracatı Teşvik ve Uygulama Dairesi ve Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuş, Fiyat Saptama-Kontrol-Koordinasyon Komitesi kaldırılmıştır. Bu düzenleme ile fiyatların müdahaleler yerine piyasa şartları tarafından belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca temel ve kritik mallar listesinin kapsamı da daraltılmıştır.

Dış ticaret ve kur politikası ile ilgili olarak, bu dönemde, gerçekçi ve esnek bir kur politikası uygulamasına geçilerek Türk Lirası yabancı paralara göre devalüe edilmiştir. 1979 yılında iki katına çıkarılan dolar fiyatı 24 Ocak 1980 tarihinde tekrar artırılarak 47 TL'den 70 TL'ye yükseltilmiş, bunu izleyen yıllarda doların değeri sık sık ayarlanarak 1987 yılı sonunda 1000 TL. dolaylarına getirilmiştir. Türkiye'deki ve diğer ülkelerdeki fiyat artışları ile 1980 Mayıs ile 1987 sonu arasında dolar ve mark değerleri gözönüne alınarak, yapılan hesaplara göre, tartılı efektif döviz kuru, 100'den 63,67'ye inmiştir. 1979 yılında 100 olan doların gerçek değeri 1987 sonunda yaklaşık 200 olmuştur.

Döviz kurlarındaki ayarlamaların ithal edilen malların Türk Lirası cinsinden fiyatını önemli ölçüde artırması karşısında, bunun yurtiçi fiyat düzeyi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla, bazı malların ithalatından %25 oranında alınan damga resmi %1'e indirilmiştir.¹⁷⁹

Türkiye ihracatındaki gelişmeler 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri çerçevesinde 1980 öncesine göre yeni bir ivme kazanmıştır. Yapılan devalüasyonla, ilk olarak, yurt içinde üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları yabancı ülkeler yönünden ucuzlatılmış ve böylece fiyat avantajı sağlanmıştır. İkinci olarak da uygun maliyetli krediler ve vergi avantajları devreye girmiştir. Bu tedbirlerin etkisiyle Türkiye'de ihracat 1980 sonrası yıllarda sürekli bir artış eğilimine girmiştir. Bu çerçevede, 1980 sonrası uygulamaya konulan dışa açık büyüme stratejisi ile ödemeler dengesi alanında olumlu

¹⁷⁹Aynı., s.54.

gelişmeler yaşanmıştır. İhracat hem miktar olarak arttırılmış hem de ihracatın yapısı sanayi ürünleri lehine değişiklik göstermiştir.¹⁸⁰ Ancak, bu olumlu gelişmelerin ortaya çıkması zaman almıştır. 1980 yılı rakamları ile bir önceki yılın rakamları karşılaştırıldığında bu gelişmenin kısa dönemde oluşmadığı görülmektedir.

Cari işlemler dengesi 1980 yılının ilk dokuz ayında 1,121,9 milyon dolar aleyhte fark vermiştir. 1979 yılının aynı döneminde bu fark yine aleyhte 540,4 milyon dolar olmuştur. Bu sonuca, önemli döviz girdileri olan ihracat ile işçi dövizlerinin ithalatı karşılayamaması neden olmuştur. 1980 yılı Eylül sonuna kadar gerçekleşen ihracat ve işçi dövizleri toplamı yaklaşık 3 milyar 288 milyon dolarken, aynı tarihte ithalat 4 milyar 390 milyon dolar olmuştur. Buna göre, ihracat ve işçi dövizlerinin ithalatı karşılama oranı % 74.9'dur. Dış ticaret açığı 1980 yılı ilk dokuz ayında, 1979 yılının aynı dönemine göre % 32 oranında artarken görünmeyen kalemler dengesi aynı dönemde % 4.3 oranında artış göstermiştir.¹⁸¹ Türkiye'nin 1980 ve 1988 yılı ödemeler dengesi tabloları incelendiğinde, ihracatın gelişme gösterdiği ve bu olumsuz farkın nisbeten giderildiği görülmektedir.

Tablo 3.9 : Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıl (Year)	İhracat (Exports)	İthalat (Imports)	Dış Ticaret Açığı (Trade Volume)	Dış Ticaret Hacmi (Foreign Trade Volume)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı % (The Ratio of Export to Imp.)
1980	2,910,1	7,909,4	-4,999,3	10,819,5	36.8
1981	4,702,9	8,933,4	-4,230,5	13,636,3	52.6
1982	5,746,0	8,842,7	-3,096,7	14,588,7	65.0
1983	5,727,8	9,235,0	-3,507,2	14,962,8	62.0
1984	7,133,6	10,756,9	-3,623,3	17,890,5	66.3
1985	7,958,0	11,343,5	-3,385,5	19,301,5	70.2
1986	7,456,7	11,104,8	-3,648,1	18,561,5	67.1
1987	10,190,0	14,157,8	-3,967,8	24,347,8	72.0
1988	11,662,0	14,335,4	-2,673,4	25,997,4	81.4
1989	11,624,7	15,792,1	-4,167,4	27,416,8	73.6
1990	12,959,3	22,302,1	-9,342,8	35,261,4	58.1
1991	13,593,5	21,047,0	-7,453,5	34,640,5	64.6
1992	14,714,6	22,871,1	-8,156,5	37,585,7	64.3
1993	15,345,1	29,428,4	-14,083,3	44,773,5	52.1
1994	18,105,9	23,270,0	-5,163,9	41,376,1	77.8
1995	21,637,0	35,709,1	-14,071,9	57,346,0	60.6
1996	23,122,7	42,733,9	-19,611,2	65,856,5	54.1
1997	26,009,1	46,655,3	-20,646,2	72,664,4	55.7

Kaynak: Aylık Ekonomik Veriler, Mart 1998. İstanbul Ticaret Odası, İstatistik Şubesi. s.32.

¹⁸⁰TÜĞEN, a.g.y., s.65.

¹⁸¹Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-1977, (DPT, Mart 1997), s.13.

Türkiye'nin 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracatı 1988 yılında 11.6 milyar dolara yükselmiştir. 1990 yılında 15.3 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde 1989 yılı ihracatında, 1988 yılına göre bir duraklama söz konusu olmuştur. İhracatın vergi iadeleri ve döviz kuru ile desteklenmesinin terkedilerek üretime yönelik teşviklere geçilmeye başlanması bu duraklamanın önemli nedenleri arasında sayılmaktadır.

İhracatın gelişme gösterdiği 1980-1988 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 37'lerden % 81'e yükselmiş, dış borç yükü ihracatın 5.2 katı iken 3.2 katına gerilemiş, ihracatın GSMH'ya oranı % 5'den % 17'ye çıkmış, dış ticaret açığının GSMH'ya oranı ise % 8'den % 4'e gerilemiştir. Diğer yandan, sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki oranı 1980-1988 döneminde artarak 1988 yılında % 77'ye yükselmiştir.¹⁸²

1980 krizine esas itibariyle ithal ikameci kalkınma stratejisinin tıkanması sonucunda ulaşılmıştır. 1980 sonrasında uygulanan politikaların özü bu stratejiden vazgeçilmesi ve büyümenin kaynağı olarak ihracatın ön plana çıkarılmasıdır. İhracatı arttırmanın mekanizması yurt içi harcamaların kısılması ile birlikte uygulanan kur ve teşvik politikasının yarattığı reel devalüasyonlar olmuştur.¹⁸³ İhracattaki gelişmeler ve ihracatın yapısı analiz edildiğinde ise, ihracatta belli sektörlerde yoğunlaşmanın devam ettiği, yatırım malları üreten sektörlerin toplam ihracat içindeki paylarının düşüklüğünü koruduğu ve Türkiye'nin rekabet gücünün geleneksel emek yoğun ürünlere dayalı olduğu görülmektedir.

1980 sonrasında, Türkiye'nin ihracatında önemli bir artış sağlanmış, ihracat artış hızı ithalat artış hızının üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiş ve dış ticaret açığının azalmasına neden olmuştur. Ancak bu gelişmeler 1989 yılına kadar geçerli olmuş, sonraki yıllarda dış ticaret açığı hızla artmaya başlamıştır.

İhracata dayalı büyüme modeli 1980 ile 1989 yılları arasında başarı ile uygulanmış, ekonomideki büyüme ihracata dönük yatırımlar ve ihracat artışı ile sağlanmıştır. İhracatın GSMH'ya oranı %18-19 seviyesine yükselmiştir. 1980'li yılların başında devalüasyon yapılması, ihracatı yapılmayan malların satışını artırdığı için, Türkiye'nin ihracatı, ulusal

¹⁸²TÜĞEN, a.g.y., s.65.

¹⁸³M.Nazım EKİNCİ, "Kriz ve Para Politikası Üzerine", (Görüş, Haziran 1994), s.36.

gelirin %4'ünden %16'sına çıkmıştır. 1979 ile 1985 arasında ihracat, 4 kat artmıştır. 1980-1989 yılları arasında dünya ticaretindeki payı %26'dan %45'e çıkaran Türkiye'nin payı 1994 itibariyle %53 seviyesine ulaşmıştır.

4.2. 1994 Devalüasyonu

1989-1993 döneminde yüksek oranlı ücret ve maaş artışlarıyla birlikte faiz ödemeleri, kamu kesimi açıklarını hızlı bir artış sürecine sokmuştur. Kamu kesimi açıklarını azaltıcı tedbirler alınmadan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, yurtiçi ile yurtdışı faiz farkından dolayı kısa vadeli spekülasyon sermaye girişini hızlandırmıştır. Kısa vadeli sermaye girişinin hızlanması bir taraftan ithalatın finansmanını kolaylaştırarak ithalatın artışını hızlandırmış, diğer taraftan TL'nin reel olarak değer kazanmasına yol açarak ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁸⁴

Sonuçta, artan dış ticaret ve cari işlemler açığına rağmen bu açığın finansmanında zorluk çekilmeyen ve rezerv artışı sağlanan, kamu açıkları ve faizlerin yükselmesine rağmen enflasyon hızında artış olmayan, kısa vadeli dış borçla tüketime dayalı bir büyüme ortamı içinde yapay dengelere dayalı sağlıklı bir ekonomik yapı oluşturmuştur, Ekonominin iç ve dış dengelerindeki hızlı bozulma ciddi bir programın geciktirilmeden uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. 5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konulan Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın amacı; enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temele oturtmak olmuştur.¹⁸⁵

1994 yılında Türk Lirası özellikle yılın ilk yarısında ABD doları karşısında hızla değer kaybetmiş ve 31 Aralık 1993 tarihinde 14.487 TL. olan ABD doları döviz satış kuru, 30 Aralık 1994 tarihinde 38.765 TL'na yükselmiştir. Bu veriler, Türk Lirasının ABD doları karşısında, yılsonu itibariyle nominal olarak % 167.6 oranında değer kaybettiğini göstermektedir.¹⁸⁶ Bu uygulama ile ihracat pazarlarında rekabet gücü tekrar kazanılmıştır. Döviz piyasalarının istikrar kazanması ve gerçekçi kur politikası uygulaması ile birlikte, ihracat ve diğer döviz kazandırıcı işlemler için uygun bir ortam sağlanmıştır. 1995 yılının ilk altı ayında ise döviz kurları istikrarlı bir seyir izlemiş ve dolar Haziran ayı sonunda 43.500 TL'ye yükselmiştir.

¹⁸⁴Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler, (TC.Başbakanlık DTM, Ağustos 1995), s.44.

¹⁸⁵Aynı, s.45.

¹⁸⁶1994 Yıllık Rapor, (TC Merkez Bankası, 1995), s.93.

5 Nisan 1994 kararlarıyla ihracatı artırmayı ithalatı kısmayı hedef alan kararlar ilk aylarında olumlu sonuçlar vermiş, dış ticaret dengesi düzelmeye başlamıştır. 1994 yılında ihracat fiyatlarında 1993 yılına göre %3.7 oranında bir gerileme yaşanırken, ithalat fiyat endeksinde binde 9 oranında bir artış kaydedilmiştir. 1994 yılında ihracat miktar endeksi %14.8 oranında artmış, ithalat miktar endeksi ise %21.5 oranında gerilemiştir. 1993 yılının Kasım ayı sonunda dış ticaret haddi 98.7 iken, 1994 yılı sonunda ihracat fiyatları lehine artarak 105.8'e yükselmiştir.¹⁸⁷ 1994 yılında ihracat %18 artmış, ithalat %20.9 azalmış böylece dış ticaret açığı %63.3 oranında gerilemiştir.

Tablo 3.10. İhracat Göstergeleri

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İhracat Artışı (%)	İhracat / GSMH	GSMH Büyüme	Cari İşlem Açığı (Milyon Dolar)	Dış Borçlar (Milyon Dolar)
1980	2910	28,7	5,4	-1,1	-3408	16227
1981	470,3	61,6	8,8	4,2	-1919	16841
1982	5746	22,2	11,8	4,6	-935	17619
1983	5728	0,1	17,6	3,3	-1828	18385
1984	7134	24,5	15,5	5,9	-1407	20659
1985	7958	11,6	16,3	5,1	-1013	25476
1986	7457	-6,3	14,1	8,1	-1528	32101
1987	10190	36,7	17,4	7,5	-982	40228
1988	11664	14,5	18,9	3,6	1503	40722
1989	11627	-0,1	17,3	1,9	966	41751
1990	12960	11,5	13,8	9,2	-2625	49035
1991	13594	4,9	9,0	0,4	250	50489
1992	14715	8,3	9,2	6,4	-974	55592
1993	15345	4,3	8,5	7,6	-6433	67331
1994	18106	18,0	13,8	-6,1	2631	65641

Kaynak: Finans Dünyası 1997, s.64.

İthalat ve ihracatın bileşiminde ise 1993 yılının Mart ayında %15.8 olan tarım ürünleri ihracatının payı, 1994 yılının aynı ayında %18.5'e çıkmış, %82.9 olan sanayi ürünleri ihracatının payı ise %79.7'ye inmiştir. İthalatta ise, 1993 yılının Mart ayında %32.2 olan yatırım maddelerinin payı, 1994 yılının aynı ayında %31.6'ya düşmüş, %54.8 olan hammaddelerin payı %55.8'e çıkmış, %12.0 olan tüketim maddelerinin payı da %12.6'ya çıkmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Dış Ticaret Bülteni, (Dış Ticaret Müsteşarlığı, Mart 1995), s.9.

¹⁸⁸ Ekonomik Rapor 1995, (TOBB Yayını, Mayıs 1996), s.6.

1993 yılında, ihracatın döviz kurlarındaki gelişmelerden olumsuz etkilendiği, dünya genelinde yaşanan durgunluğun Türkiye'nin ihraç pazarlarında daralmaya ve ihraç mallarının iç pazara yönelmesine neden olduğu bir duraklama olmuştur. Türkiye ihracatı 1994 yılında %18 artış göstermiş bu ise, daralan yurtiçi talep ve Türk Lirasının devalüe edilmesi sonucu sağlamıştır.

Özellikle 1993 yılından itibaren ithalatın hızla artması ödemeler bilançosu açıklarının hızla artmasına neden olan 1994 krizinin en önemli nedenlerinden biridir. 5 Nisan kararlarından önce ve izleyen dönemde TL'nin yabancı paralar karşısında önemli ölçüde değer yitirmesinden, ithalatı frenlerken ihracatı teşvik edeceği beklenmekteydi. 1993 yılına göre 1994 yılında ihracat artmış, ithalat gerilemiştir.¹⁸⁹

1995 yılı Ocak-Nisan döneminde Türkiye ihracatı 1994 yılının aynı dönemine göre % 30.9 oranında artmıştır. 1993 yılında, Türk Lirası'nın reel olarak değerlendirilmesi ve artan iç talep sonucu 29.4 milyar ABD dolarına ulaşan Türkiye ithalatı 1994 yılında % 21 oranında gerileyerek 23.3 milyar ABD doları olmuştur. Yatırım malları ithalatındaki artış, ileriye dönük karakteri nedeniyle gelişimin olumlu yönünü yansıtmaktadır. Ayrıca TL'nin reel olarak değer kazanması yatırım malları ithalatında dış kaynağın kullanılmasını rasyonel hale getirmiştir.

1995 yılı Ocak-Nisan döneminde, 1994 yılının aynı dönemine göre Türkiye ithalatında % 29.2 oranında bir artış meydana gelmiş ve ithalat 9.8 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Toplam ihracat 1995 yılında % 19.5 oranında artarak 21.6 milyon dolara yükselmiştir. Döviz kurlarındaki reel gerilemenin ithalatı cazip hale getirmesiyle ithalat % 53.5 oranında artarak 35.7 milyar dolar olmuştur. İhracat ve ithalatta meydana gelen değişmelere bağlı olarak dış ticaret açığı % 172.5 oranında artarak 14.1 milyar dolar olmuştur. 1994 yılında % 78 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1995 yılında % 61'e düşmüştür.¹⁹⁰

¹⁸⁹M. İlker PARASIZ, **Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları**, (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.1995), s.216.

¹⁹⁰**Ekonomik Rapor 1995**, s.74.

Tablo 3.11. Dışa Açıklık Oranı ve İhracatta Yapısal Değişim

Yıllar	İhracat / GSMH	İthalat / GSMH	Dış Ticaret Hacmi / GSMH	İhracat / İthalat	Sanayi Ürünler İhracat
1980	5,4	14,6	20,0	36,8	31
1981	8,8	16,7	25,5	52,7	47
1982	11,8	18,2	30,0	65,0	59
1983	17,6	28,4	46,0	62,0	63
1984	15,5	23,4	38,9	66,3	72
1985	16,3	23,3	39,6	68,5	75
1986	14,1	21,0	35,1	66,0	71
1987	17,4	24,2	41,6	71,4	79
1988	18,9	23,3	42,2	81,1	70
1989	17,3	23,4	40,7	73,6	78
1990	13,8	14,7	28,5	58,1	79
1991	9,0	13,9	22,9	64,7	78
1992	9,2	14,3	23,5	64,3	82
1993	8,5	16,1	24,6	52,8	82
1994	13,8	17,8	31,6	77,5	84
1995	12,9	21,2	34,1	60,8	87
1996	12,7	24,6	37,3	51,6	87

Kaynak: Finans Dünyası 1997, s.65.

1995 yılında yaşanan ekonomik canlanma ve artan talebe bağlı olarak dış ticaret açığı artmış, ancak hizmet kaynaklı gelirlerin yüksekliği cari işlemler açığını düşük düzeyde tutmuştur.

İhracat gelirlerinin sektörel dağılımında, 1995 yılında sanayi ürünleri payının 1994 yılına göre arttığı, tarım ürünleri payının ise azaldığı gözlenmektedir. Tarım ürünü ihracatındaki düşüş yurtiçi tarım fiyatlarındaki yüksek oranlı artışa bağlanabilir. İthalatta ise, tüketim malları payının arttığı, hammadde ve yatırım malları paylarının yaklaşık olarak aynı kaldığı gözlenmektedir.

Döviz kuru, yıllık ortalama olarak; 1993 yılında % 59.7, 1994 yılında % 170.7 ve 1995 yılında % 54 oranında artmıştır. 1995'deki kur artışı 1994'ün üçte birinden daha azdır. 1996 yılı başında 1\$ = 61.054 TL. olan dolar kuru, üç ayda % 16 artarak Mart ayı sonunda yaklaşık 1\$ = 71.000 TL. olmuştur.¹⁹¹

Sonuç olarak, 5 Nisan Kararları sonrasında 1994 ve 1995 yıllarında ihracat artış hızı yükselmiş, ancak 1996 yılında tekrar yavaşlamıştır. 1994 yılı sonrasında ekonomide sağlanan hızlı büyüme ihracata dayalı bir büyümeden çok, ithalata ve iç talebe dayalı büyüme olarak gerçekleşmiştir.

¹⁹¹Osman DEMİR, "5 Nisan Kararlarının Ex-Post Analizi", (Görüş, Sayı: 25. Nisan-Mayıs 1996), s.37.

5. DEVALÜASYONLARIN DIŞ TİCARETE ETKİSİ: İSTATİSTİKİ ANALİZ

Devalüasyonun iç ve dış nisbi fiyat yapısını ihracatın kârlılığını arttıracak şekilde değiştirerek ihracatı büyük oranda yükselteceğine, ithalatı ise pahalılaştırarak döviz tasarrufu sağlayıcı etkisinin bulunduğu, teoride olduğu gibi günlük hayatta da inanılmaktadır. Bunun doğrulanabilmesi için; Türkiye'nin 1987-1997 yıllarındaki dış ticareti ile devalüasyonlar arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla kullanılan değerler **Ek 1**'de verilmiş ve bu verilere dayanarak, aşağıdaki gibi bir ekonometrik çalışma yapılmıştır:

Yapılan çalışmada,

İthalat fonksiyonu $IM=f(EXC, Y, P, IPI)$

İhracat fonksiyonu $EX=f(EXC, USP, USY, EPI)$

olarak belirlenmiştir.¹⁹² Bu iki fonksiyonun değişkenleri şunlardır:

IM	: İthalat miktarı	EX	: İhracat miktarı
P	: Yurtiçi fiyatlar (TEFE)	USP	: Yabancı fiyatlar (ABD)
Y	: Gelir (Reel GSMH)	USY	: Yabancı gelir (ABD)
IPI	: İthalat fiyat indeksi	EPI	: İhracat fiyat indeksi
EXC	: Döviz kuru		

Belirlenen bu fonksiyonlar normal en küçük kareler yöntemi ile 1987:1-1997:4 arası dönem için ve üçer aylık veriler kullanılarak tahmin edilmiş (Ek 2) ve şu sonuçlar elde edilmiştir:

$$IM = 410.43 - 0.0899 (EXC) + 0.02 (Y) + 0.74 (P) + 8.41 (IPI)$$

(0.502) (-2.17) (1.40) (2.57) (1.19)

$$Adj. R^2 = 0.76 \quad D.W. = 1.33$$

$$F = 35.34$$

¹⁹²Edward E. Leamer ve Robert M. Stern, **Quantitative International Economics**, (Chicago; Aldine Publishing Company, 1970), s. 60.

$$EX = -1349.27 + 0.003 (EXC) + 10.40 (USP) + 10.60 (USY) + 1.69 (EPI)$$

$$(-2.18) \quad (1.95) \quad (2.04) \quad (1.93) \quad (0.29)$$

$$\text{Adj. } R^2 = 0.72 \quad \text{D.W.} = 1.57$$

$$F = 29.05$$

Yukarıdaki eşitliklerde, Adj.R² serbestlik derecesine göre düzeltilmiş determinasyon katsayısını; D.W. Durbin-Watson otokorelasyon test istatistiğini; F spesifikasyon test istatistiğini ve parantez içindeki değerler de t değerlerini ifade etmektedir. Parametrelerin tahmin değerlerine ait t istatistikleri incelendiğinde, katsayıların anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca, determinasyon katsayıları için bulunan değerlerden, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında güçlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. F testi de benzer sonuçlar vermiştir. Ancak, D.W. değerleri, otokorelasyon sorununun varlığına işaret etmektedir. Bu durumdaki bir fonksiyonun sonuçları yanıltıcı olacağından, aynı fonksiyonlar logaritmik olarak ifade edilerek tahmin edilmiş (Ek 3) ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir. Bu fonksiyonların logaritmalarının alındığını ifade etmek üzere, tüm değişkenlerin başına "L" ilave edilmiştir.

$$\text{İthalat fonksiyonu} \quad \text{LIM} = f(\text{LEXC}, \text{LY}, \text{LP}, \text{LIPI})$$

$$\text{İhracat fonksiyonu} \quad \text{LEX} = f(\text{LEXC}, \text{LUSP}, \text{LUSY}, \text{LEPI})$$

$$\text{LIM} = 7.65 - 0.74 (\text{LEXC}) + 0.12 (\text{LY}) + 0.93 (\text{LP}) - 0.23 (\text{LIPI})$$

$$(3.70) \quad (-2.94) \quad (1.00) \quad (3.79) \quad (-0.86)$$

$$\text{Adj. } R^2 = 0.85 \quad \text{D.W.} = 1.82$$

$$F = 66.83$$

$$\text{LEX} = 9.59 + 0.28 (\text{LEXC}) - 2.68 (\text{LUSP}) + 0.85 (\text{LUSY}) + 0.92 (\text{LEPI})$$

$$(2.39) \quad (3.66) \quad (-2.27) \quad (2.64) \quad (2.03)$$

$$\text{Adj. } R^2 = 0.76 \quad \text{D.W.} = 1.94$$

$$F = 35.54$$

Yeni sonuçlara göre, D.W. değerlerinin 2'ye yaklaşmış olduğu görülmektedir. Buna göre, otokorelasyon sorunu giderilmiştir. Gerek ithalat gerekse ihracat fonksiyonunda, her üç test (t, F, Adj. R²) sonucunda, tahmin değerlerinin anlamlı lduğu ortaya çıkmaktadır.

İthalat fonksiyonunda tahmin edilen tüm katsayılar beklenen yönde işaretlere sahip; gelir (LY) ve ithalat fiyat endeksi (LIPI) ise, istatistiki açıdan anlamlı değildir. Ancak, eşitlikte tahmin edilen katsayılar, gelire ve ithalat fiyat endeksine ilişkin katsayılar dışında, %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki açıdan sıfırdan farklıdır. Yüksek Adj. R² değeri, İthalattaki değişmelerin tamamına yakın bir bölümünü eşitliğe dahil olan değişkenlerle açıklamanın mümkün olabileceğini göstermektedir. Döviz kurundaki %1'lik bir artışın ithalatta yaklaşık % 0.74'lük bir azalışa neden olduğu görülmektedir.

Gelire ve ithalat fiyat endeksine ilişkin katsayılar %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki açıdan sıfırdan farklıdır. Eşitlikte, yabancı fiyatlar (LUSP) dışında tüm katsayılar, teorik olarak beklenen işarete sahiptir. Çalışmada ele alınan diğer ülke ABD'dir. Bu ülke ile Türkiye arasındaki nisbi ilişki açısından dikkat edilmesi gereken iki nokta, enflasyon oranları (nisbi fiyat yapıları) ve ticari ilişkilerdir. İncelenen dönemde Türkiye'deki fiyatlar genel seviyesindeki artış, ihracat malları fiyatlarının yükselmesi şeklinde etki ederek bu malların ihracatının zorlaşmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin dış ticaretinde ABD'nin payı düşük bir oranda gerçekleşmekte, çeşitli nedenlerle dış ticaretin yön değiştirdiği durumlarda, oran küçük olduğu için, miktardaki küçük orandaki bir değişimin yarattığı etki büyük olmaktadır. Bu nedenlerle, işaretin ters yönde gerçekleşmesi mümkün olabilmekte ve bu durum ulaşılmaması beklenen sonucu değiştirmemektedir.

Diğer katsayıların ifade ettiği anlam şudur: Yabancı gelirdeki (LUSY) ve döviz kurundaki (LEXC) %1'lik bir artış, ihracatta (sırasıyla) % 0.85 ve % 0.28 oranında bir artış yaratmaktadır. İhracat fiyat endeksindeki %1'lik bir artış ise, ihracatı % 0.92 gibi yüksek bir oranda arttırdığı dikkat çekmektedir.

Teoride, döviz kurundaki bir yükselişin ithalatı azaltıcı etkisinin hemen hemen kesin olduğu belirtilirken; ihracatı arttırıcı etkisinin varlığından söz edilmekle birlikte, bu etkinin kesin olmadığı ve ancak bazı koşulların varlığı durumunda kesinlik kazanacağı vurgulanmaktadır.

Yapılan uygulamanın sonuçları da aynı durumu yansıtmaktadır. İthalat fonksiyonundan elde edilen yüksek Adj. R^2 değeri bu kesinliği ifade etmekte; ihracat fonksiyonundan elde edilen, mutlak olarak yüksek olmasına karşın diğer fonksiyona göre daha düşük kalan Adj. R^2 değeri ve katsayıların işareti konusunda yapılan açıklamalar, ihracat artışı sağlamada bir takım koşullara verilmesi gereken önemi daha açık ortaya koymaktadır. Bu açıklamalar ışığında, uygulamada döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkinin teoride belirtildiği şekilde gerçekleştiği, dolayısıyla devalüasyonun diğer koşullar sabitken dış ticaret bilançosunu olumlu etkilediği sonucu netlik kazanmaktadır.

SONUÇ

Döviz kuru piyasa ekonomisinin dayandığı temel mekanizmalardan biridir ve piyasa ekonomisinde bu mekanizmadan iki ana görev beklenir; birincisi, dış ticaret ve değişim konusu olabilen mal ve hizmetlerin benzerliğini, kıyaslanabilirliğini, fiyat eşitliğini sağlamak kısaca iç ekonomiyi dış ekonomilere bağlamak, diğeri ise ekonomide döviz arz ve talebini dengeye getirerek ekonominin dış ödemeler dengesi hesaplarını denge içerisinde tutmaktır.

Döviz kurunun bir piyasa ekonomisinde kendisinden beklenen bu iki temel görevi tam anlamıyla yerine getirebilmesi, döviz kurunun her türlü müdahale ile desteklenmeden serbestçe belirlenmesini gerektirir. Bu nedenle 1. bölümde döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi olarak tanımlanabilecek döviz kuru sistemleri incelenmiş, döviz kuru sistemlerinin farklılaşmasına yol açan temel faktörün, döviz piyasasının işleyişinde ve özellikle kurların belirlenmesinde piyasa güçleri ile resmi otoritelerin oynadıkları rolün niteliği ile ilgili olduğu görülmüştür. Ayrıca, döviz kurunun belirlenmiş şekli ne olursa olsun temel amacın ödemeler bilançosunu belirli bir süre dengede tutan denge kurlarını belirlemek olduğu anlaşılmıştır

Bu sistemlerin seçiminde ise, ülkelerin gelişmişlik derecelerine göre bir takım göstergeler (ülkenin dışa açıklık derecesi, ekonominin büyüklüğü, dış ticarete konu olan malların çeşitliliği ve uluslararası mali piyasalarla bütünleşme derecesi) kullanılmaktadır. Esnek kur sisteminde dış denge, döviz kurlarının arz ve talep şartlarına bağlı olarak serbestçe dalgalanmasıyla sağlanır. Esneklik kazandırılmış sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde, dış denge açıklarını gidermeye yönelik başlıca tedbirler şunlardır: Milli gelir ve harcamaları daraltıcı politikalar uygulamak, dış ticaret ve kambiyo kısıtlamalarına yönelmek, kur ayarlamaları yapmak.

Türkiye gibi, enflasyonist baskının sürekli olduğu ve ödemeler dengesi açık veren ülkelerde dört alternatif ayarlama yöntemi söz konusudur.

-Tamamen piyasa koşullarına göre belirlenen esnek kur politikası

-Piyasa istikrarını korumaya, spekülasyonu önlemeye, belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik hükümet müdahaleleri ile birlikte uygulanan güdümlü bir değişken kur politikası

-Mini devalüasyon politikası olarak da adlandırılan, aşağı yukarı sürekli bir görünüm taşıyan devalüasyonlar

-Belirsiz tarihlerde ve uzun aralıklarla yapılan büyük oranlı devalüasyonlar

Çalışmada, dördüncü alternatif yöntem üzerinde durulmuş ve dış ticaret üzerindeki etkisine geçmeden önce, ayarlamaların yapılış nedenleri incelenmiştir. Bu politikadan beklenen sonuç döviz kurlarının ulusal para cinsinden yükselmiş olması nedeniyle ithalatı azaltıp ihracatı artırması, böylece, ödemeler bilançosu açığına kapatıcı bir etki yaratmasıdır.

Kur ayarlaması fiyat ya da gelir etkisi yaratarak ihracatı uyarabilir. Ancak fiyat etkisi ihraç mallarına yönelik dış talebin esnekliğine, gelir etkisi de ihraç mallarının arz esnekliğine bağlıdır. İhraç mallarına olan dış talep fiyat değişmelerine karşı yeteri derecede duyarlı değilse beklenen sonuç elde edilemez. Diğer taraftan iç arzı sınırlayan koşullar devalüasyonun gelir etkisinin doğmasını engeller. Devalüasyonun istenen sonucu verebilmesi bir takım koşulların gerçekleşmesine bağlı olduğundan, bunların iyi değerlendirilmesi önemlidir. Ayrıca, ekonomide oluşan bir değişikliğin etkilerinin yansımaları gözönüne alındığında, devalüasyonun dış denge durumundan ayrı olarak ekonomi üzerinde yarattığı etkilerin de dikkate alınması, bu politika ile birlikte uygulanması gereken diğer kararların alınmasında etkili olacak, bu ise beklenmeyen sonuçların doğmasını engelleyebilecektir. Bu açıdan 1. bölümde son olarak bu etkilere yer verilmiştir.

Döviz kuru ulusal paraların birbirleriyle değiştirilmesinde uygulanan fiyattır. Paraların diğer paralar karşılığında alınıp satılmasının nedeni ülkeler arasında mal, hizmet ve finansal varlıklara dayalı işlemlerdir. Bundan dolayı, ülkelerarası faaliyetler bütününi yansıtan ödemeler bilançosu ile döviz kurundaki değişimler arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, 2. bölümde devalüasyon ile dış ticaret arasındaki ilişki incelenirken, öncelikle ödemeler bilançosu açıklanmıştır.

Ödemeler bilançosu, ekonomik yapıdaki uzun dönemli değişimleri yansıtması bakımından, ülke ekonomisinin en iyi göstergesidir. Özellikle dış ticaret bilançosundaki gelişmeler büyük önem taşır. Dış ödemeler bilançosunun en önemli kalemi cari işlemler hesabıdır ve ülkenin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetler bu hesaba kaydedilmektedir. Bu hesap ülkenin milli geliri ile yakından ilgilidir. Çünkü ilk iki alt hesap olan mal ticareti ve uluslararası hizmetler ülkenin milli gelirinin bir parçasını oluşturur ve hesaplardaki olumlu bakiye, doğrudan ülkenin milli gelirine eklenir. Tersine bir durumda milli gelirde bir düşme gözlenir. Eğer mal ve hizmet ihraç ve ithali birbirine eşitse, bu durumda milli gelir üzerinde bu alt hesapların etkisi olmaz. Dolayısıyla, ülkenin nisbi mal ve hizmet ihraç ve ithali doğrudan milli gelir seviyesine etki eder.

Devalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkilerini ölçmek için bazı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar, esneklikler yaklaşımı, arz yönlü yaklaşım, toplam harcama yaklaşımı ve parasalcı yaklaşımdır. Devalüasyonun, dış ticaret bilançosunu ya da ödemeler bilançosunu iyileştireceği yönünde bir çok bulgu mevcuttur. Esneklik yaklaşımının savunucuları Marshall-Lerner koşulunu ileri sürerek arz ve talep esneklikleri cinsinden ticaret bilançosunda bir iyileşme için gerekli ve yeterli koşulu belirtmişlerdir. Buna karşın, devalüasyonun başarısız kaldığını gösteren durumlarda bulunmaktadır. Devalüasyonun bu olumsuz etkisi J eğrisi fenomeni olarak tanımlanmaktadır.

J eğrisi kavramı ticaret bilançosunun zaman içindeki hareketini ortaya koymak için kullanılmaktadır. Ticaret bilançosu ilk aşamada kötüleşmekte, fakat esnekliklerin artma yönünde değişmeye başladığı periyottan sonra iyileşmeye başlamaktadır. Devalüasyon, önce ithalat ve ihracat fiyatlarını, daha sonra da ithalat ve ihracat hacimlerini etkilemekte; devalüasyonun harekete geçirdiği bu süreci, bu iki tip etkinin işlenmesi ve bunların zaman içerisindeki farklılıkları belirlemektedir.

3. bölümde, uygulamaların teori ile olan uyumu incelenmiştir. Bu amaçla Türkiye’de yaşanmış olan büyük oranlı devalüasyonlar dikkate alınmış, teori ile uygulama arasındaki benzerlik ve çelişkiler gözönünde bulundurularak daha gerçekçi bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Türkiye gerek dış ticaret gerekse döviz kuru politikalarında zaman içinde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Türkiye ekonomisi dışa açılmasını ve dünya ekonomisi ile entegrasyonunu sağlamak amacıyla, 1980 sonrasında dışa açık ve liberal bir ekonomik model uygulamıştır. Bu dönemde bir taraftan ithalat serbestleştirilmiş, diğer taraftan da

ihracat teşvik edilmiştir. Bu ve diğer gelişmelerin dikkate alınmasının incelemeyi daha sağlıklı bir yapıya kavuşturacağı düşüncesiyle, bu bölümde, Türkiye’de izlenen döviz kuru politikası ve kambiyo rejimi ile dış ticaret rejiminin geçirdiği süreç incelenmiştir. Bunu yaparken de, 1980 sonrasındaki liberalleşme ile birlikte değişen politikalar nedeniyle, 1980 öncesi ve sonrası iki ayrı dönem halinde ele alınmıştır. Ayrıca, 1987-1 ve 1997-4 dönemine ait üç aylık veriler ile, 1994 devalüasyonunu da kapsayan ekonometrik bir çalışma yapılmış, böylece, teorik olarak ulaşılan sonuca istatistiki destek kazandırılmıştır.

Belirtilmelidir ki, bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin açık veren dış ticaret bilançosuna yönelik, “devalüasyon yapılmalıdır ya da yapılmamalıdır” şeklinde çözüm önerileri sunmak değil; bir devalüasyon karşısında bunun dış ticaret ve ekonomi üzerindeki etkilerini belirterek, çözüm arayışının ne yönde olması gerektiğini vurgulamaktır.

Devalüasyon, bir yandan mevcut istikrarsızlıkların bir sonucu, diğer yandan da, bir bütünlük ve tutarlılık arzetmeyen politikalar nedeniyle, söz konusu istikrarsızlıkları artıran bir sebep olarak görülmüştür. Türkiye’de dış ticaret açığını kapatmak gibi bir temel hedefi de içine alan bir dizi amaçla gerçekleştirilen devalüasyonlardan sonra dış ticaret açıklarının azalmadığı, tersine arttığı gözlenmiştir. Dış ticaret açığı ve bunun sonucu olarak da döviz kıtlığı, Türkiye’nin daima önde gelen sorunlarından biri olmuştur. Çalışma sonucunda görülmüştür ki, bu sorunun çözümüne yönelik bir politika aracı olarak devalüasyondan yararlanılabilir. Ancak, bunu yaparken önemli olan, koşulları iyi değerlendirmek ve devalüasyonu bir takım yapısal önlemlerle desteklemektir. 1980 sonrası ihracatta önemli artışlar ve gelişmeler kaydedilmiştir. Bunda, uygulanan kapsamlı politikaların etkisi açıktır. 1990’lı yıllarda ise ihracat artış hızı düşmüş, ithalat düşük tutulan döviz kurlarının da etkisiyle hızla artmış, sonuçta 5 Nisan 1994 kararlarıyla karşılaşmıştır. İhracatı arttırmayı ve ithalatı kısmayı hedef alan bu kararlar özellikle ilk aylarında olumlu sonuçlar vermiş, dış ticaret dengesi düzelmeye başlamıştır.

Şüphesiz köklü ve yapısal tedbirlere yönelmedikçe ihracat-ithalat dengesini orta ve uzun vadede gerçekleştirmek güç görünmektedir. Çünkü, artan talep ücretleri yükseltecek, reel devalüasyon yapılmış olmadığı için de açık tekrar ortaya çıkacaktır. O halde, önemli olan, devalüasyonu tek politika aracı olarak uygulamak yerine para ve maliye politikalarıyla desteklemektir. İncelenen devalüasyonlar kısa ve uzun vadeli

önlemlerle yeterince desteklenmediği için, başlangıçta olumlu sonuçlar alınsa da, bu sonuçlar uzun dönemde sürdürülemezdir. Bunun için, sorunun temeline inilerek gerekli yapısal önlemleri almak önemlidir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede doymamış talep zaten büyük olduğundan, talebi daraltmak amacıyla gelir düzeyini düşürmek marjinal tüketim eğilimini ve talebin enflasyonist baskısını arttırmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde talebi uzun süre kısmak mümkün değildir, dolayısıyla kalıcı çözüm arzı artırmakla mümkündür.

Ayrıca, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünün bulunduğu sektörlerde ağırlık vermesi ve bu sektörlerdeki verimliliğin artırılması gereği dikkate değerdir. Globalleşen dünyada bir ülke maliyet azaltıcı ve kalite artırıcı teknolojik yenilenmeyi başaramazsa rekabet şansı düşer, dış ticaret hacmi daralır, sanayisinin temel girdilerini ithal edemez hale gelir.

Çalışma sonucunda, yüksek oranlı devalüasyonlarla ilgili teorideki görüşlere paralel sonuçlar elde edilmiştir. Devalüasyon dış ticaret açıklarını gidermeye yönelik bir politikadır. Bunu ise, ihracat ve ithalat fiyatlarını değiştirerek, ihracat hacminde artış, ithalatta ise azalış yaratarak yapması beklenir. Diğer bütün koşulları sabit varsayarsak, bu sonucun ortaya çıkması kesindir; ancak, 1970 devalüasyonunda olduğu gibi, 1974 petrol krizi ve benzeri dış etkenler sonucu, dış ticaret olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Bu ise, devalüasyonun kendisinden beklenen etkiyi yaratmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Ancak, bu politikanın bazı koşulların sağlanması durumunda başarı kazanacağı açıkça belirtilmiştir. Sözü edilen koşullar bir yana, ele alınan yıllardaki dış ticaret rakamları beklenen sonuca ulaşıldığını ifade etmektedir. Ancak gerek dışsal etkenler, gerek sonuçta büyük payı olduğu savunulan esneklikler ve gerekse, bu politikayı tamamlayıcı politika araçlarının yetersizliği, sonuçların beklenen yönde olmadığı şeklinde bir anlam çıkarılmasına neden olmaktadır. Oysa istenilen sonuca ulaşılmış, ancak sözü edilen durumların yeterince dikkate alınmaması sonucu, devalüasyon, ancak belirli bir süre etkisini sürdürülebilen bir önlem olarak kalmıştır.

EKLER

EK 1 VERİLER

obs	EX	IM	IPI	EPI	EXC
1987:1	705.0000	981.0000	88.90000	91.90000	776.0000
1987:2	729.0000	984.0000	89.70000	96.60000	850.0000
1987:3	1184.000	1296.000	90.50000	104.8000	931.0000
1987:4	1204.000	1776.000	94.40000	105.6000	1018.000
1988:1	953.0000	1318.000	91.70000	106.2000	1220.000
1988:2	892.0000	1262.000	93.90000	104.3000	1385.000
1988:3	1006.000	1147.000	92.70000	99.40000	1649.000
1988:4	1500.000	1502.000	95.80000	101.1000	1813.000
1989:1	1085.000	1210.000	117.4000	99.50000	2025.000
1989:2	896.0000	1354.000	127.9000	110.3000	2119.000
1989:3	996.0000	1339.000	125.4000	110.2000	2239.000
1989:4	1379.000	1583.000	134.3000	113.9000	2311.000
1990:1	982.0000	1714.000	111.3000	119.2000	2456.000
1990:2	953.0000	1567.000	105.7000	118.8000	2654.000
1990:3	1092.000	1903.000	117.2000	121.0000	2733.000
1990:4	1663.000	2452.000	129.1000	128.9000	2927.000
1991:1	1270.000	1821.000	116.3000	126.9000	3700.000
1991:2	962.0000	1624.000	106.7000	112.8000	4330.000
1991:3	1151.000	1745.000	107.7000	112.9000	4718.000
1991:4	1444.000	2359.000	109.7000	116.0000	5074.000
1992:1	1246.000	1751.000	101.8000	118.2000	6091.000
1992:2	998.0000	1904.000	98.80000	111.2000	6878.000
1992:3	1279.000	1953.000	103.5000	121.4000	7274.000
1992:4	1501.000	2605.000	103.3000	114.9000	8345.000
1993:1	1231.000	2111.000	101.2000	104.6000	9391.000
1993:2	881.0000	2374.000	101.6000	106.8000	10467.00
1993:3	1260.000	2400.000	97.80000	107.9000	11858.00
1993:4	1924.000	3364.000	95.40000	105.9000	14026.00
1994:1	1320.000	1981.000	97.20000	104.7000	20584.00
1994:2	1378.000	1781.000	108.9000	101.8000	31725.00
1994:3	1720.000	1920.000	103.0000	98.80000	33894.00
1994:4	2305.000	2705.000	104.9000	105.7000	37406.00
1995:1	1656.000	2474.000	109.9000	117.3000	41671.00
1995:2	1835.000	3047.000	122.8000	120.2000	43077.00
1995:3	1750.000	3066.000	113.3000	117.6000	47653.00
1995:4	2396.000	4319.000	111.2000	116.1000	56588.00
1996:1	2000.000	3707.000	111.2000	114.4000	68105.00
1996:2	1744.000	3389.000	107.7000	112.0000	79479.00
1996:3	1893.000	3225.000	106.6000	104.1000	88620.00
1996:4	2393.000	4456.000	115.3000	111.7000	104298.0
1997:1	2291.000	3735.000	101.8000	106.7000	124435.0
1997:2	1976.000	3653.000	99.20000	103.3000	143734.0
1997:3	2197.000	4213.000	92.20000	102.5000	169744.0
1997:4	2374.000	4721.000	98.70000	98.50000	199050.0

obs	P	Y	USP	USY
1987:1	88.40000	13407.10	112.3000	75.40000
1987:2	97.30000	16308.80	113.6000	82.50000
1987:3	99.70000	25229.10	114.8000	85.20000
1987:4	114.6000	20074.20	115.7000	90.70000
1988:1	144.4000	14522.10	116.6000	87.20000
1988:2	162.3000	16831.50	118.1000	79.10000
1988:3	174.8000	25614.40	119.6000	83.00000
1988:4	200.7000	19139.90	120.8000	86.90000
1989:1	233.0000	14394.90	122.3000	87.50000
1989:2	264.7000	16605.80	124.1000	84.50000
1989:3	295.5000	26448.60	124.9000	92.90000
1989:4	325.1000	19897.80	126.4000	87.90000
1990:1	371.1000	16114.10	128.6000	99.70000
1990:2	402.5000	19073.10	130.0000	90.50000
1990:3	435.2000	27931.40	132.6000	102.1000
1990:4	492.5000	21472.80	134.3000	94.40000
1991:1	555.5000	15899.80	134.9000	100.9000
1991:2	629.4000	18738.90	136.1000	81.60000
1991:3	685.6000	28891.10	137.1000	103.4000
1991:4	772.2000	21357.30	138.3000	98.20000
1992:1	937.7000	17290.80	139.2000	98.80000
1992:2	1007.900	19917.40	140.2000	90.70000
1992:3	1085.600	30444.00	141.2000	109.3000
1992:4	1255.700	22670.30	142.4000	104.7000
1993:1	1437.100	18267.70	143.5000	95.80000
1993:2	1585.100	22127.90	144.4000	98.50000
1993:3	1768.500	32820.20	145.1000	115.6000
1993:4	2005.400	24460.80	146.4000	122.3000
1994:1	2413.900	19017.20	147.1000	95.50000
1994:2	3712.900	19982.00	148.0000	86.10000
1994:3	4039.300	29960.40	149.4000	104.8000
1994:4	4838.200	22773.40	150.3000	105.2000
1995:1	6022.800	18970.40	151.3000	93.00000
1995:2	6753.900	22502.70	152.5000	109.4000
1995:3	7259.500	32967.90	153.2000	111.4000
1995:4	8224.600	24587.20	154.1000	121.8000
1996:1	9804.400	20777.90	155.6000	104.5000
1996:2	11732.90	24342.80	156.7000	111.2000
1996:3	12837.00	34660.60	157.9000	111.6000
1996:4	14818.70	26298.50	159.2000	121.3000
1997:1	17373.20	22191.40	159.9000	116.7000
1997:2	20191.80	26505.70	160.3000	123.0000
1997:3	23529.40	37571.10	160.9000	128.7000
1997:4	28185.40	28326.50	161.4000	134.6000

Kaynak: Aylık Ekonomik Göstergeler. TC Devlet İstatistik Enstitüsü.

Başlıca Ekonomik Göstergeler TC Dış Ticaret Müsteşarlığı.

Türk Mali Sisteminin Temel Göstergeleri TC Hazine Müsteşarlığı.

TC Merkez Bankası Üç Aylık Bültenleri.

ABD Ekonomisine ilişkin veriler ise, FRB St. Lois'den FRED elektronik veri dağıtım sistemi aracılığı ile elde edilmiştir.

EK 2 TAHMİN SONUÇLARI

LS // Dependent Variable is IM				
Date: 06/08/98 Time: 09:03				
Sample: 1987:1 1997:4				
Included observations: 44				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	410.4378	816.2123	0.502857	0.6179
EXC	-0.089174	0.041011	-2.174390	0.0358
Y	0.021374	0.015222	1.404151	0.1682
P	0.748063	0.290389	2.576075	0.0139
IPI	8.408132	7.036969	1.194851	0.2394
R-squared	0.783801	Mean dependent var		2313.432
Adjusted R-squared	0.761627	S.D. dependent var		1013.861
S.E. of regression	495.0018	Akaike info criterion		12.51577
Sum squared resid	9556045.	Schwarz criterion		12.71852
Log likelihood	-332.7802	F-statistic		35.34738
Durbin-Watson stat	1.330284	Prob(F-statistic)		0.000000

LS // Dependent Variable is EX				
Date: 06/08/98 Time: 09:02				
Sample: 1987:1 1997:4				
Included observations: 44				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-1349.273	617.0669	-2.186592	0.0348
EXC	0.003076	0.001571	1.958019	0.0574
USP	10.40267	5.095565	2.041514	0.0480
USY	10.60410	5.494300	1.930019	0.0609
EPI	1.698818	5.708114	0.297615	0.7676
R-squared	0.748757	Mean dependent var		1445.318
Adjusted R-squared	0.722988	S.D. dependent var		491.6997
S.E. of regression	258.7909	Akaike info criterion		11.21869
Sum squared resid	2611935.	Schwarz criterion		11.42143
Log likelihood	-304.2444	F-statistic		29.05704
Durbin-Watson stat	1.575930	Prob(F-statistic)		0.000000

EK 3 TAHMİN SONUÇLARI

LS // Dependent Variable is LIM				
Date: 06/08/98 Time: 08:58				
Sample: 1987:1 1997:4				
Included observations: 44				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.652186	2.065473	3.704812	0.0007
LEXC	-0.742877	0.252196	-2.945627	0.0054
LY	0.120279	0.119406	1.007315	0.3200
LP	0.936570	0.246547	3.798739	0.0005
LIPI	-0.237440	0.273616	-0.867785	0.3908
R-squared	0.872694	Mean dependent var	7.656981	
Adjusted R-squared	0.859637	S.D. dependent var	0.425973	
S.E. of regression	0.159591	Akaike info criterion	-3.563640	
Sum squared resid	0.993299	Schwarz criterion	-3.360891	
Log likelihood	20.96679	F-statistic	66.83737	
Durbin-Watson stat	1.820292	Prob(F-statistic)	0.000000	

LS // Dependent Variable is LEX				
Date: 06/08/98 Time: 08:52				
Sample: 1987:1 1997:4				
Included observations: 44				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9.590181	3.999544	2.397818	0.0214
LEXC	0.282335	0.077040	3.664805	0.0007
LUSP	-2.685871	1.180328	-2.275530	0.0284
LUSY	0.856094	0.323452	2.646738	0.0117
LEPI	0.926697	0.455611	2.033968	0.0488
R-squared	0.784744	Mean dependent var	7.220137	
Adjusted R-squared	0.762666	S.D. dependent var	0.338877	
S.E. of regression	0.165090	Akaike info criterion	-3.495880	
Sum squared resid	1.062939	Schwarz criterion	-3.293131	
Log likelihood	19.47606	F-statistic	35.54487	
Durbin-Watson stat	1.946668	Prob(F-statistic)	0.000000	